

SZABÓ GABRIELLA (SZERK.): POLITIKA AZ INTÉZMÉNYEKEN TÚL:

Kapcsolatok,
interakciók, élmények

*Sorozatszerkesztők: Szabó Gabriella és
Zágoni Bella*

Studies in Political
Science –
Politikatudományi
Tanulmányok

Studies in Political
Science –
Politikatudományi
Tanulmányok
2015. No.1.

**POLITIKA AZ INTÉZMÉNYEKEN TÚL:
KAPCSOLATOK, INTERAKCIÓK, ÉLMÉNYEK**

Szerkesztette:

Szabó Gabriella

Szerzők:

Kmetty Zoltán, Szabó Gabriella, Bene Márton, Gulyás Emese, Mikecz Dániel

Szakmai lektorok:

Lányi Gusztáv, Merkovity Norbert, Éber Márk, Szabó Máté

Sorozatszerkesztők:

Szabó Gabriella, Zágoni Bella

ISSN 2062-3119

ISBN 978-963-7372-98-8

Felelős kiadó:

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont
Politikatudományi Intézetének főigazgatója

MTATKPTI

Budapest

2015

Studies in Political Science

Politikatudományi Tanulmányok

Tartalom

Előszó	5
<u>Kmetty Zoltán</u> : Ideológiai és kapcsolathálózati törésvonalak a társadalmi-politikai térben a 2014-es országgyűlési választások előtt.....	8
<u>Szabó Gabriella és Bene Márton</u> : Hivatkozlak, tehát vagy(ok)! Kommunikációs kapcsolatok a magyar médianyilvánosságban	35
<u>Gulyás Emese</u> : Ulrich Beck szubpolitika-elméletének változásai, és alkalmazhatósága az értékvezérelt fogyasztói mozgalmak tanulmányozására	69
<u>Mikecz Dániel</u> : Látványos tiltakozási elemek és funkcióik.....	88
Szerzőkről.....	108

This volume entitled '*Politics Beyond Institutions: connections, interactions, experiences*' includes the manuscripts of some of the presentations at the 20th Annual Conference of the Hungarian Political Studies Association, Panel '*Politics Beyond Institutions: identities, engagements and communication.*' which was held on the 6th and 7th of June 2014 in Debrecen, Hungary. The organisers and the participants have decided to bring out the full papers as a Special Issue of the *Studies in Political Science. Politikatudományi Tanulmányok*. The topics covered in this Special Issue are grouped around the studies of political behaviour. The aim of the authors is to provide new and thought-provoking insights into electoral studies, media studies and social movements beyond institutional frames.

The first article discusses the importance of the personal network in political behaviour in Hungary. It is argued that family, friends and acquaintances play a fundamental role in shaping our voting patterns and vice versa.

The second paper contributes to the growing body of literature that investigates the polarization of the Hungarian politics. For an empirical test, the media networks of one of the most covered issues of 2014 General Election Campaign in Hungary were analysed.

The third one offers an innovative way of conceptualization of ethical consumption. Based on the theory of Ulrich Beck, ethical consumption is interpreted and examined as political participation.

Last, but not least, the fourth article deals with the theatrical and artistic aspects of contemporary social movements in Hungary. It is suggested that increasing attention has been paid to the spectacularity of the street politics and demonstrations which requires redesigned package of analytical tools for social movement researches.

Keywords: political behaviour, network analysis, social movement, media, political participation, Hungary

Előszó

A magyar politikát tanulmányozók sorra rögzítik az intézményes világon túli politikai cselekvések burjánzását. A jelenség értelmezésében azonban nincs egyetértés. Vajon a demokrácia egészét fenyegető veszélyről vagy társadalmi innovációról van szó? Paradigmaváltás zajlik vagy a politikai viselkedés új mintái leírhatók a rendelkezésünkre álló társadalomtudományi fogalomkészlettel? Akár így, akár úgy közelítjük meg: tény, hogy a politika mind több olyan állampolgár részvételével zajlik, akik az intézményes kereteket elhagyva, privát módon élik és tapasztalják meg a politikát. A privatizálódás azonban nem individualizálódás, az intézményeken túli politizálás is közösségközpontú. Kérdés azonban, hogy milyen közösségekről van szó, s mi tartja össze ezeket a csoportosulásokat. Párttagság? Szocializációs háttér? Közös kulturális vagy fogyasztási szokások? Együtt megélt politikai élmények és közösen performált cselekedetek? Esetleg a média által fenntartott interakciók? Mindezek mellett, érdemes kritikusan áttekinteni a politikai cselekvéshez vezető utakat, motivációk és mintázatok természetéről, például az érzelmek és a kognitív folyamatok szerepéről szóló tudásunkat is. Világos, hogy felfedező és kísérletező kutatások, empirikus és teoretikus munkák, illetve intenzív tudományos párbeszéd szükséges e jelenségcsoport felfejtéséhez.

Ennek jegyében Kiss Balázssal közösen panelt szerveztünk a Magyar Politikatudományi Társaság XX. Vándorgyűlésére. A „*Politika az intézményeken túl – identitás, elköteleződés, kommunikáció*” című panel előadásaiból válogatott tanulmányok füzérét tárjuk az olvasók elé. A tanulmányokat összeköti a politikai viselkedés vizsgálatának új konceptuális és módszertani megközelítése.

Kmetty Zoltán a választói magatartást veszi górcső alá. Kutatásában a szavazók egyéni kapcsolatrendszerét köti össze a bal-jobb ideológiai törésvonallal. A méretgenerátoros módszerre támaszkodó vizsgálat legfontosabb eredménye, hogy a bal-jobb törésvonal továbbra is jelentős, és jól láthatóan a választópolgárok kapcsolatrendszerét is meghatározza. Más szóval: minél több a jobboldali ismerősünk, annál valószínűbb, hogy jobboldali pártra szavazunk. És mindez igaz a baloldal, illetve a radikális jobboldalra vonatkozóan is. A politikai elköteleződés erőssége és a személyes kapcsolataink kiterjedtsége is hatással van egymásra, egy erőteljesen elkötelezett közegben mozgó szavazó minden bizonnyal maga is elkötelezetté válik. A politikai preferencia pedig bezárhatja a személyes kontaktusok körét.

A kiadvány második tanulmánya szintén a társadalomtudományi hálózatkutatást hívja segítségül a magyar médianyilvánosság legújabb fejleményeinek felfejtésére. *Szabó Gabriella* és *Bene Márton* a médiumok közötti interakciókat elemzik, s arra keresik a választ, hogy vajon a magyar médiapiacra végbement fragmentálódás és decentralizáció végleg darabokra töri a politikai kommunikáció platformjait vagy valamilyen módon mégis összekapcsolódnak a töredékek. Eredményeik szerint a magyar médián mutatkoznak ugyan a polarizáció jelei, ám továbbra is igyekszik egyfajta összekötő szerepet betölteni. Ezt azonban nem homogenizációnak, nem konszenzusteremtésnek, és nem konvergenciának gondolják el. Tanulmányukban a médiumok által fenntartott kontaktusok jelentőségére, az interakciók kötőerejére hívják fel a figyelmet.

Gulyás Emese Ulrich Beck szubpolitika-elméletének változásait és kritikáját mutatja be. Az írás Beck munkásságának azon részleteit emeli ki, melyek támpontot nyújtanak az értékvezérelt fogyasztói mozgalmak mint politikai cselekvések tanulmányozásához. Az értékorientált fogyasztói mozgalmak egyik fő motivációja, hogy a fogyasztók nem bíznak a politikai intézmények hatékonyságában. Ez azonban nem a politikától való tartózkodásra sarkallja őket, hanem új részvételi formák, köztük értékvezérelt fogyasztói döntések kipróbálására. A beck-i szubpolitika mindvégig a formális politikai intézményeken kívüli politizálást jelöli, ám hangsúlyos szereplői, a szubpolitikai döntések társadalmi hatásainak értékelése és a formális politikához való viszonyának leírása változott az idők folyamán. A koncepció áttekintésével Gulyás Emese biztos támpontokat ad a társadalmi mozgalmak új generációjának megértéséhez és elemzéséhez.

Végül, de nem utolsósorban *Mikecz Dániel* tanulmánya zárja a kötetet. A látványos tiltakozási akcióformákat és hatásmechanizmusait tárgyaló tanulmányában a tiltakozások szimbolikus, performatív dimenziójára kívánja ráirányítani a figyelmet. Tény, hogy nagyobb médiaérdeklődésre számíthatnak a karneváli elemeket alkalmazó demonstrálók, ám ezeknek a látványos formáknak nem kizárólagos célja a tömegkommunikáció figyelmének felkeltése. Az expresszív tiltakozások lehetőséget kínálnak a résztvevőknek a mélyebb elköteleződésre, erősíti a szimbolikus összetartozást, kikezdi az uralkodó értelmezési kereteket. Másfelől azonban a tiltakozások hatása is nagyobb lehet az egyre inkább a vizualitás köré szerveződő közösségi internetes alkalmazások révén. A tanulmányban a szerző e mintázatok mikro-, mezzo- és makroszintjeit veszi sorra.

A kötet szerkesztőjeként ezúton szeretném megköszönni *Lányi Gusztáv*, *Merkovity Norbert*, *Éber Márk* és *Szabó Máté* lelkiismeretes munkáját, akik az egyes tanulmányok gondos és

kritikus átnézését, szakmai lektorálását vállalták. Értékes észrevételeikkel nagyban segítették a szövegek továbbfejlesztését.

A Politika az intézményeken túl: kapcsolatok, interakciók, élmények című füzer célja, hogy teoretikus, konceptualizáló és empirikus írásokkal ráirányítsa a figyelmet a politikai viselkedés eddig nem ismert, feltáratlan vagy éppenséggel alulreflektált aspektusaira, s azok kvantitatív és kvalitatív kutatásainak lehetőségeire. Reményeink szerint a kötetben felvetett kérdések, dilemmák, javaslatok, illetve az eredmények további kutatások előfutáraként szolgálnak, s új lendületet adnak a témában zajló tudományos diskurzusoknak.

Budapest, 2015. február 25.

Szerkesztő

Ideológiai és kapcsolathálózati törésvonalak a társadalmi-politikai térben a 2014-es országgyűlési választások előtt¹

Kmetty Zoltán

Bevezetés

Magyarországon a politikai szociológia viszonylag sokat foglalkozik a politikai törésvonalak kérdésével. Ez részben egy praktikus reakció arra a jól észrevehető folyamatra, amely mentén az egyes politikai oldalak szavazói látványosan eltávolodtak egymástól a 2000-es évek elején. Ezzel párhuzamosan a társadalmi kérdések is átpolitizálódtak és eltűntek azok a konszenzusos témák (ha egyáltalán voltak ilyenek korábban), melyek össztársadalmi szinten közös értelmezési miliőt tudtak kialakítani.

Az ide vezető folyamat nagyon sokrétű. Részben már a rendszerváltozás kapcsán elkövetett „politikai hibákban” kódolva volt az a negatív politikai folyamat (Miszlivetz, 2007, 2011), amely egyrészt a szavazók politikától való elfordulásához vezetett, másrészt pedig a pártok mellett megmaradó szavazók politikai oldalak mentén kialakuló tömbösödéséhez. Az ilyen jellegű folyamatok igazi veszélyét az jelenti, hogy spirális szerveződésük nem mutat nagyon kitörési pontokat. A pártosodás erősödése, a politikai oldalak mentén végbemenő homogenizációs tendenciák és a párhuzamos média-valóság kiépülése az oldalakon átívelő konszenzusos kommunikáció teljes ellehetetlenüléséhez vezet. (Kmetty, 2014).

A tanulmány azt a célt tűzi ki maga elé, hogy bemutassa, a 2014-es választási évben hol tartanak ezek a folyamatok: azonosítható-e bármilyen kitörési pont a folyamatból, avagy a társadalmi távolság még tovább nőtt a különböző oldalak politikai szimpatizánsainak körében.

¹ Jelen munka kapcsolódik az MTA-ELTE Peripato Kutatócsoport Válság és társadalmi innováció kutatási programjához, valamint a „Törésvonalak, értékek és az identitás szerepe a magyar pártrendszer átalakulásában, 2000-2014” című OTKA kutatáshoz

Ideológia törésvonalak²

A politikai törésvonalak fogalmát egészen Lipset és Rokkan klasszikus munkájáig vezethetjük vissza (Lipset – Rokkan, 1967). Abból a definícióból indulunk ki, hogy a törésvonal egy olyan konfliktus, amely megosztja a különféle csoportokat, és elválasztja a szemben álló feleket (Róna, 2008). A politikai tagolódás mögött egy olyan spontán társadalmi mechanizmus áll, amely a pártok és szavazók kapcsolatából kiküszöböli a teljes instabilitást (Tóka, 2005a), ezért a törésvonal és a pártosság nem feltétlen problematikus, hatásuk azok szintjétől is függ. Tóka például amellet érvel, hogy a demokratikus képviselet szempontjából pozitív, ha a szavazó vélemények nem képlékenyek, bár azt sem tekinti jónak, ha ezek teljesen sziklaszilárdak és megingathatatlanok (Tóka, 2005a). A politikai törésvonalat az különbözteti meg a politikai választóvonaltól illetve tagolódástól, hogy a társadalmi struktúrában mélyen gyökerező tartós politikai konfliktuszónákat jelöli ki és a pártosodással is összefügg (Pappi, 1997 cit. Angelusz – Tardos, 2005).

Politikai szociológiai közhely, hogy a mai Magyarországon a bal-jobb önbesorolás mind a személyek, mind pedig a pártok szintjén egy olyan elválasztó vonal, amely határozott konfliktuszónákat jelöl ki. Természetesen több elméleti dimenzió mentén is ki lehet alakítani politikai-ideológiai kategóriákat, azonban a magyar kutatói társadalomban konszenzus van a tekintetben, hogy a bal-jobb besorolás a legalkalmasabb a politikai-ideológia határok kijelölésére (Körösenyi, 2012). Ezt erősítik például azok az eredmények is, melyek arra mutatnak rá, hogy a pártosodást elsősorban a bal-jobb ideológia mentén vett önbesorolás magyarázza (Tóka, 2005a). A bal-jobb tengely szerepének fokozatos növekedését alátámasztják Angelusz Róbert és Tardos Róbert kutatásai is (Angelusz – Tardos, 2005; illetve lásd még: Fábán, 2005). Tóka a bal-jobb ideológiai önbesorolást és a pártidentifikációt vizsgáló kutatásai alapján amellet érvel, hogy a bal-jobb besorolásra érdemes inkább úgy tekinteni, mint a politikai táborok iránti lojalitás indikátorára, mivel alig kötődik az érdemi törésvonalak rendszeréhez (Tóka, 2005a: 52.). A politikai oldalak távolodása, és polarizációja a közpolitikai és ideológiai kérdésekben egyébként nem feltétlenül csak magyarországi jelenség: éppúgy megfigyelhető olyan régi demokráciákban is, mint például az Egyesült Államok (Baldassari – Gelman, 2008).

Angelusz Róbert és Tardos Róbert több tanulmányukban is szisztematikusan végigvették az elmúlt húsz évben a bal-jobb törésvonal mentén lezajló strukturális folyamatokat (Angelusz –

² Az elméleti fejezet egyes részei korábban már megjelentek: Kmetty-Koltai 2012, Kmetty 2014

Tardos, 2011; Tardos, 2006). Ez egyrészt a bal-jobb, illetve a liberális-konzervatív tengelyen való elhelyezkedés konszolidációs pályáját (Blau, 1997); a bal-jobb tengelyen való elhelyezkedés viszonylagos stabilitását; illetve azokat a polarizációs tendenciákat jelenti, amelyek a bal-jobb besorolás szélein tapasztalható felhalmozódást mutatják. Ezen tömbösödési folyamatokkal párhuzamosan a 2000-es években a jobboldali szimpatizánsok aránya folyamatosan növekedett a baloldaliak kárára (Enyedi – Benoit, 2011). A politikai közép elolvasásával párhuzamosan megnőtt a „nemzeti” és „konzervatív” identitásúak aránya (Fábián, 2013). Továbbá a pártok bal-jobb tengely mentén mért polarizációja is nőtt a 2000-es években (Tóka, 2005b), bár ez 2010-re az új pártok megjelenésével párhuzamosan csökkent valamelyest. A bal-jobb tengelyen mért polarizáció európai összehasonlításban is magasnak számít: az ESS adatok alapján 2010-ben a 19 vizsgált országból a negyedik legmagasabb volt hazánkban (Körösi, 2012). Emellett a bal-jobb skála átlaga alapján Magyarország Európa egyik legjobboldalibb klímájú társadalmává vált, ugyanis a skála átlaga magasabb volt, mint az ilyen szempontból gyakran idézett Lengyelorszáé (Fábián, 2012). Ez annak dimenziójában különösen érdekes, hogy Magyarországon alacsony az effektív pártok száma, és a kevesebb párt általában alacsonyabb polarizációt szokott jelenteni (Tóka, 2005a).

A következő fejezetekben elsősorban a bal-jobb törésvonal szerepének változását mutatjuk be a 2013-2014-es eredmények tükrében, azonban ezt kiegészítjük a liberális-konzervatív és a mérséklet-radikális elválasztó vonalak elemzésével is.

Csökkenő polarizáció

	<i>Baloldali</i>	<i>Közép</i>	<i>Jobboldali</i>
2003 DKMKA ³	32.6	33.9	33.5
2009 DKMKA ⁴	23.3	31.4	45.3
2010. DKMKA ⁵	25.1	24.8	50.2
2013 TÁRKI ⁶	16.5	48.9	34.6
2014 TÁRKI ⁷	18.8	42.5	38.7

Táblázat 1: A bal-jobb ideológiai tengelyen való elhelyezkedés 2003 és 2014 között (sorszázalék).

³ A kutatást a Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja Közhasznú Alapítvány (továbbiakban DKMKA) Választáskutatói Tématanácsa bonyolította le. A kutatás vezetője Angelusz Róbert volt. Az adatfelvételt három kutatóintézet bonyolította: a Társi, a Medián és a Szonda-Ipsos (jelenleg Ipsos Zrt.). Összesen 3000 főt vizsgáltak, de két almintán „A” és „B” kérdőívvel, melyek között a kérdések egy része átfedett. Jelen írás során az „A” kérdőívhez tartozó adatokat elemzem, mivel ebben szerepeltek a kérdésvetések szempontjából leginkább releváns változók. Az elemzett adatbázis esetszáma 1516 fő (1016 főt a Társi kérdezett le, további 500 személyt pedig a Medián).

⁴ A DKMKA a Magyar Választáskutatói Program (MVP) keretében 2008-ban és 2009-ben a népszavazás, illetve az Európai Parlamenti választás kapcsán két adatfelvételt is szervezett (lásd: Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés – TDATA-H27: Magyar Választáskutatói Panel; 2008-2009 összevont teljes adatbázis. http://www.tarki.hu/cgi-bin/katalogus/tarkifo_hun.pl?sorszam=TDATA-H27.)

A 2008-as adatfelvétel a háromkérdéses szociális népszavazás után készült 3122 fő lekérdezésével. A kutatás terepmunkáját a Medián, a Társi és az Ipsos végezte. A kutatásban mindhárom lekérdezést végző cég egységes kérdőívet használt, azonban a kérdés hossza miatt egyes modulok csak 1-1 almintában szerepeltek. A 2008-as kutatást 2009-ben folytatták az MVP keretében. A vizsgálat adatfelvétele 2009. áprilisa és június között történt az EP választás előtt. Ebből is adódóan a kutatás fókuszában az EP választás állt, de sok kérdés foglalkozott a fokozódó gazdasági válsággal és a növekvő etnikai feszültségekkel is. Az adatfelvétel mintavételi keretét a 2008-ban már lekérdezett több mint 3000 fős kutatás jelentette, a kieséseket újabb címek bevonásával pótolták. Összesen 2980 sikeres interjú készült. 2008-hoz hasonlóan a Medián az Ipsos és a Társi végezte a terepmunkát. Jelen elemzésünkben a 2009-es adatokat használjuk fel.

⁵ A DKMKA MVP programjának (eddig) utolsó adatfelvétele 2010-ben zajlott, közvetlenül az országgyűlési választások előtt március 30. és április 9 között.

(Dokumentáció és adatbázis: <http://www.valasztaskutatas.hu/eredmenyek/adatbazisok/magyar-adatok>)

A terepmunkát a Medián és az Ipsos végezte, összesen 1500 főt kérdeztek meg.

⁶ „Törésvonalak értékek és az identitás szerepe a magyar pártrendszer átalakulásában 2000-2014” című OTKA kutatás keretében megvalósult 2013. tavaszán végrehajtott országos 1000 fős reprezentatív adatfelvétel. A kutatás vezetője Fábián Zoltán. A terepmunkát a Társi végezte.

<http://www.valasztaskutatas.hu/toresvonal/index.html>

⁷ „Törésvonalak értékek és az identitás szerepe a magyar pártrendszer átalakulásában 2000-2014” című OTKA kutatás keretében megvalósult 2014. márciusi országos, 1000 fős reprezentatív adatfelvétel. Az adatfelvétel a 2014-es országgyűlési választások előtt készült. A kutatás vezetője: Fábián Zoltán. A terepmunkát a Társi végezte. (<http://www.valasztaskutatas.hu/toresvonal/index.html>)

A bal-jobb tengelyen való önbesorolás vizsgálatához érdemes visszamenni 2003-ig, amikor a bal-közép-jobb három egyenlő csoportra osztotta a társadalmat. Ehhez képest már a 2009-es eredmények is nagyon látványosak, de még árulkodóbb a 2010-es választás előtt készült DKMKA adatfelvétel. A magukat jobboldalinak vallók aránya ez utóbbiban már elérte az 50 százalékot. Emellett ebben az időszakban volt a legalacsonyabb a magukat középre sorolók aránya (25 százalék). (A hivatkozott szakirodalmi kitekintésben is ezek az eredmények jelentek meg.) Ehhez képest 2010 után az adatok valamelyest visszarendeződést mutattak. 2013-ban nagyon magas volt a magukat középre sorolók aránya, és bár a 2014-es választások előtt ez valamennyire csökkent, összességben az a polarizációs szint amit 2010 esetében konstatálhattunk, jelentősen csökkent 2014-re. A magukat jobboldalinak vallók aránya azonban mind a 2010-es és mind a két utána megvalósult adatfelvételben duplája maradt a baloldaliaknak.

A bal-jobb önbesorolás mellett a magyar politikai szociológiai hagyományban a liberális-konzervatív ideológiai tengelyt vizsgálják még rendszeresen (Angelusz – Tardos, 2011).

	<i>Liberális</i>	<i>Közép</i>	<i>Konzervatív</i>
2003 DKMKA	37.7	34.2	28.1
2009 DKMKA	26.6	37.9	35.5
2010. DKMKA	25.9	29.7	42.5
2013 TÁRKI	23.6	52.7	23.7
2014 TÁRKI	22.5	50	27.5

Táblázat 2: A liberális-konzervatív ideológiai tengelyen való elhelyezkedés 2003 és 2014 között (sorszázalék).

2003-ban még a magukat liberálisnak vallók voltak többségben a konzervatívokkal szemben, azonban ez az arány 2009-2010-re megfordul, és akkor már a konzervatívok kerültek többségbe. A visszarendeződés ebben az ideológiai dimenzióban is megfigyelhető volt: a magukat középre sorolók aránya jelentősen megnőtt a 2013-as és 2014-es adatfelvételben.

A harmadik – utóbbi pár évben már rendszeresen vizsgált – politikai-ideológiai törésvonal a mérsékelt-radikális megkülönböztetés. Ebben a vonatkozásban nem áll rendelkezésünkre ugyanolyan hosszú idősor, mint a korábbi két tengelynél: jelen esetben csak 2009-ig tudunk

visszanyúlni. Korábbi kutatásinkban már foglalkoztunk azzal a kérdéssel, hogy a Jobbik megjelenése a politikai térben hogyan nyitott egy új elválasztó vonalat a szavazók között. (Angelusz – Tardos, 2011; Tardos – Kmetty – Fábián, 2013; Kmetty, 2014). Ennek az első kézzelfogható jele a 2009-es Európai Parlamenti választás volt, korábban ugyanis (véltetően bizonyos rejtőzködő attitűdök miatt) a survey adatok sem jelezték előre a Jobbik előretörését.

	<i>Mérsékelt</i>	<i>Közép</i>	<i>Radikális</i>
2009 DKMKA	59	29.7	11.2
2010. DKMKA	59.7	25.4	14.9
2013 TÁRKI	39.5	49.3	11.2
2014 TÁRKI	36.9	48.2	14.8

Táblázat 3: A mérsékelt-radikális ideológiai tengelyen való elhelyezkedés 2009 és 2014 között (sorszázalék).

A magukat radikálisnak vallók aránya viszonylag alacsony, és ebben nem is látható nagy átrendeződés 2010 után sem: 11 és 15 százalék között volt mind a négy felvételi évben. Ami ennél sokkal érdekesebb, hogy ebben a dimenzióban is megfigyelhető egyfajta közép-re-tolódás: a mérsékelt aránya 2010 után lecsökkent. Ha mérsékelt-radikális tengelynek nem a három-, hanem az ötkategóriás csoportosítást vizsgáljuk a (lásd melléklet), akkor még inkább szembeötlő, hogy a skála legalsó két értékét választók aránya is lecsökkent 35-ről 11 százalékra. E mögött az elsőre kissé zavarba ejtőnek tűnő motívum mögött az a lehetséges magyarázat áll, hogy a válaszadók között nőtt a politikai távolságtartás: egyszerűen mindenfajta ideológiaválasztástól elzárkóznak. Ezt az érvelést támasztja alá az is, ha megvizsgáljuk, hogy a politikai érdeklődés hogyan változott 2010 és 2014 között. 2010-ben a válaszadók 13 százalékát egyáltalán nem érdekelte a politika, további 13 százalékát pedig inkább nem érdekelte. Ugyanezek az arányok 2014-ben 21 és 20 százalék voltak: tehát majdnem kétszeresére nőtt a politika iránt nem érdeklők aránya. A két országgyűlési választást összehasonlítva a részvétel nem csökkent drámai módon (2 százalékkal⁸). Akkorra mértékben legalábbis biztosan nem, mint amekkora csökkentést a politikai érdeklődés mutat.

⁸ www.valasztas.hu

A választás előtti két survey kutatás viszonylag jól mérte a választási részvételi kedvet: 2010-ben 61 százalék, 2014-ben pedig 57 százalék volt a magukat biztos résztvevőknek mondók aránya, tehát mind a két évben mindössze pár százalékkal alacsonyabb csak, mint a valódi részvétel. Ezekből az adatokból már sejthető, hogy a politikai érdeklődés és a választási részvétel között gyengült az összefüggés. Az összefüggés erőssége a Cramer's V 2010-es 0.495-ös, kifejezetten erős értékéről visszaesett a 0.341-es, közepes tartományba. Ez legfőképp abból adódik, hogy a politika iránt egyáltalán nem érdeklődők között is „viszonylag magas” (33 százalék) volt azok aránya, akik biztosra ígérték a részvételüket a 2014. áprilisi országgyűlési választáson.

	2010	2014
egyáltalán nem érdeklő	15.0	33.0
nem érdeklő	40.8	45.2
érdeklő is meg nem is	58.2	59.7
érdeklő	86.1	75.8
nagyon érdeklő	92.8	100.0
Cramer's V.	0.495	0.341

Táblázat 4: A biztos résztvevők aránya a politikai érdeklődési kategóriák mentén 2010. és 2014-ben. DKMKA 2010, Tárki 2014.

Strukturális összefonódások

A három vizsgált ideológiai dimenzió esetében fontos tartalmi kérdés, hogy tartalmilag mennyiben átfedőek és mennyiben egyediek ezek a kérdések. Blau-i terminológiával konszolidációról beszélünk, amikor a különböző strukturális paraméterek összefonódnak egymással, interszekcióról pedig, amikor ezek gyakorlatilag függetlenek egymástól (Blau, 1997; Angelusz – Tardos, 2003). Az ideológiai változók közötti összefüggést korrelációval teszteltük (a kérdések tíz-, illetve tizenegy-skálás alapváltozatait használva), továbbá a nemlineáris összefüggések tesztelésére a Cramer's V mutatót is megvizsgáltuk (a három kategóriára szűkített ideológia változókon).

		2003 DKMKA	2009 DKMKA	2010 DKMKA	2013 TÁRKI	2014 TÁRKI
Spearman korreláció	baljobb- libkonz	0.276	0.31	0.249	0.121	0.164
	baljobb- mérsrad		0.15	0.18	0.148	0.31
	libkonz- mérsrad		NS	NS	NS	NS
Cramer's V	baljobb- libkonz	0.249	0.322	0.303	0.33	0.294
	baljobb- mérsrad		0.205	0.304	0.282	0.281
	libkonz- mérsrad		0.256	0.232	0.322	0.365

Táblázat 5: A három ideológiai tengely összekapcsolódása 2003 és 2014 között – Spearman korreláció, Cramer's V statisztika.

Ha a lineáris összefüggéseket vizsgáljuk, akkor jól kirajzolódik, hogy a bal-jobb, illetve liberális-konzervatív tengelyek összekapcsolódása 2010 után csökkent. Ezzel párhuzamosan viszont 2014-re a bal-jobb tengely korrelációja megnőtt a mérsékelt-radikális tengellyel. (A liberális-konzervatív tengely nem függött össze lineárisan a mérsékelt-radikális elválasztó vonallal.)

A nem lineáris összefüggések Cramer's V statisztikával való tesztelése további adalékkal szolgál az összefüggésekről. A bal-jobb tengely összekapcsolódása időben viszonylag állandó mind a liberális-konzervatívval, mind a mérsékelt-radikálissal. A liberális-konzervatív összekapcsolódás viszont 2010 és 2014 között látványosan erősödött a mérsékelt-radikálissal, mely erősödés öt különböző tényezőre vezethető vissza. Egyrésztől van egy olyan csoport, amelynek tagjai mindkét változóban középre helyezik magukat. Ezen csoport nagysága 2010-ben még csak 14 százalék volt, 2014-re azonban már 37 százalékot tett ki. Másrésztől a tengelyek által leírt koordináta-rendszer négy pólusán is találhatók csomósodások: megjelenik egy jól körülhatárolható mérsékelt-liberális csoport, egy mérsékelt-konzervatív csoport, egy radikális-konzervatív csoport és egy radikális-liberális csoport is. Utóbbi két csoport aránya a teljes népességben nagyon alacsony, de egy elméleti függetlenségi táblához képest felül vannak reprezentálva. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy elsősorban a mérsékelt-radikális tengely esetében figyelhetők meg konszolidációs pályák (a másik két ideológia síkra

vonatkoztatva). Konszolidációs esetében – főként ha értékek vagy ideológiák mentén vizsgáljuk ezt a kérdést – azt is feltételezhetjük, hogy ezen folyamatokon keresztül a struktúrák merevedését vagy akár másik irányból közelítve kikristályosodását láthatjuk (Converse, 1964). A mérsékelt-radikális tengely konszolidációs pályája azt jelzi, hogy a válaszadók egyre inkább jelentős ideológiai választóvonalnak érzik a kérdést és hasonló struktúrában válaszolnak az ezt firtató kérdésre, mint a bal-jobb vagy a liberális-konzervatív skálára. A „radikális” kifejezés tehát (már) nem csak stílusbeli, hanem tartalmi jelzővé is vált a politikai térben. Másfelől a folyamatok azt is mutatják, hogy ez a kikristályosodási folyamat részben egy kiüresedési folyamat is, mivel egy olyan kérdésnek, ahol mindenki (vagy legalábbis nagyon sokan) középre sorolják magukat, viszonylag alacsony a szociológiai és politológiai tartalma. A szóródás mindhárom ideológiai dimenzióban csökkent 2010 és 2014 között. Így ha véleménykérdésekről lenne szó, azt is mondhatnánk, hogy nőtt a konszenzus szintje a társadalomban (DiMaggio – Evans – Bryson, 1996). A politikai értelemben vett konszenzus azonban ebben az esetben inkább kritikai, mivel az emberek politikától való teljes eltávolodását mutatja és a politikai térből való „menekülést” identifikálja.

Pártosodás és ideológiai tengelyek

A fenti eredményekből adódik a kérdés: vajon a pártválasztásban is gyengült ezen ideológia változóknak a szerepe? Ezt a kérdést hat multinomiális logisztikus regressziós modell segítségével igyekeztünk tesztelni, melyekkel a 2010-es és a 2014-es éveket vizsgáltuk. A függő változó mindkét esetben egy ötkategóriás⁹ pártválasztást mérő változó volt. Azokat, akik nem választottak pártot, ebből az elemzésből kihagytuk. Az elemzésbe kontrollváltozóként nyolc társadalmi-demográfiai változót vontunk be: a nemet¹⁰, a korcsoportot¹¹, a településtípust¹², az iskolai végzettséget¹³, a családi állapotot¹⁴, a gazdasági aktivitást¹⁵, egy fogyasztási indexet¹⁶ és a vallásosságot¹⁷. Az ideológiai változók közül az ötkategóriás változatokat szerepeltettük, faktorként bevonva őket a multinomiális regressziós modellekbe. Az első modell csak a demográfiai változókat tartalmazza, a második csak az

⁹ 1: Fidesz, 2: MSZP/Baloldali összefogás (2014), 3: Jobbik, 4: LMP, 5: Egyéb párt

¹⁰ 1: férfi, 2:nő

¹¹ 1:18-29, 2:30-44, 3:45-59, 4:60+

¹² 1: Budapest, 2: Megyeszékhely, 3:Egyéb város, 4: Község

¹³ 1: 8 általános vagy kevesebb, 2:szakmunkás, 3: érettségi, 4:diploma

¹⁴ 0: Egyedül él, szingli (elvált, özvegy), 1: Házas, élettárral él együtt

¹⁵ 0: Nem dolgozik, 1: dolgozik

¹⁶ Tartós fogyasztási javakból kialakított z-score index

¹⁷ 1: nem vallásos, 2: maga módján vallásos, 3: egyház tanítása szerint vallásos

ideológia változókat és a harmadikban szerepeltettük a változók mindkét csoportját. Mivel jelen tanulmányban elsősorban a pártok strukturális beágyazottságára koncentrálnak az ideológiai térben, ezért nem közöljük részletesen a regressziós modellek összes eredményét, csak az ezekben megjelenő megmagyarázott hányadokra¹⁸ koncentrálnak.

	2010 DKMKA	2014 TÁRKI
Csak társadalmi-demográfiai változókat tartalmazó modell	12.2%	12.9%
Csak ideológiai változókat tartalmazó modell	42.6%	38.2%
Teljes modell	50.4%	45.5%

Táblázat 6: Pártválasztásra illesztett multinomiális logisztikus regressziós modell 2010-ben és 2014-ben – R².

A 2010-es és a 2014-es választás előtt készült kutatások között nem volt lényeges különbség a demográfiai változók hatáserősségét tekintve: mindösszesen kismértékben erősödött a demográfiai változók hatása 2014-re. Ez az eredmény részben várható volt egy olyan környezetben, ahol a szavazói tömbösödés gyengült és a kétpárti struktúrából (a Jobbik egyre erőteljesebb előretörésének köszönhetően) a rendszer inkább egy hárompárti struktúrává alakult át. Az ideológiai változókat tartalmazó modell azonban határozottan gyengült. Emellett, bár 2014-ben is leginkább ez függött össze a párthovatartozással és nem a társadalmi-demográfiai helyzet, érezhetően csökkent a hatása. Ebből következően a teljes modellek magyarázóereje is csökkent (az 50 százalék feletti értékről 45 százalékra). Az ideológiai változók szerepe is változott valamelyest a modellekben. Az ötkategóriás liberális-konzervatív skála parciális hatáserőssége 2014-ben lecsökkent nullára a csak ideológiai változókat tartalmazó multinomiális regressziós modellekben. (Megjegyzendő azonban, hogy ez a mutató már 2010-ben is nagyon gyenge volt: a liberális-konzervatív beállítottságot mérő változó a teljes magyarázóerő mindössze 3.5 százalékáért felelt.) Ezzel párhuzamosan a mérsékelt-radikális ideológiai dimenzió hatáserőssége a modelleken belül 16-ról 21 százalékra nőtt. Ahogy ezek a számok is jól mutatják, a legerősebb diszkrimináló változó a modellekben a bal-jobb ideológiai dimenzió maradt – még akkor is, ha hatáserőssége 80 százalékról 76 százalékra csökkent.

A gyengülő magyarázó erejű modellek összességben azt jelzik, hogy a pártválasztásban egyre inkább olyan tényezők játszanak szerepet, melyeket nem szerepeltettünk a modelljeinkben.

¹⁸ $R^2_{LA} = (-2LL_0 - (-2LL_1 - 2k)) / -2LL_0$

ahol LL_0 , az üres modell log-likelihood értéke, LL_1 az illesztett modell log-likelihood értéke, k pedig a bevont független változók kategóriáinak száma (lásd: Székelyi-Barna, 2008)

Ilyen lehet például a „mindig is erre a pártra szavaztam” motívum, vagy a „lehető legkisebb rossz” választása, esetleg a család-, barátok-, ismerősök-, tehát a kapcsolatrendszer hatása. A tanulmány második felében ez utóbbi mozzanatra térünk ki részletesebben.

Kapcsolatháló a politikai ideológiák vonzásában

A kapcsolathálózati gondolkodás egyik kiinduló tétele a homofil és a heterofil nexusok szembeállítása (McPherson et al., 2001). A *homofil* kapcsolatok az úgynevezett „like me” nexusok – azaz a hozzánk hasonlókkal való összeköttetés. A homofil jelleg nem elsősorban egy-egy kapcsolat sajátossága, hanem inkább kapcsolatrendszerek leírására alkalmazzák. Akkor nevezünk homofilnak egy ego-network struktúrát, ha csak ugyanolyan típusú emberek (például csak nők, csak diplomások vagy csak dohányosok) vannak egymással kapcsolatban. Ez a „típus”, azaz egy bizonyos attribútum lehet társadalmi-demográfiai vagy attitűdbeli jellemző is. Ha egy egohálóban különböző attribútumú személyek (például nők és férfiak is) vannak, akkor ezt a network struktúrát *heterofilnek* tekintjük. Értelmszerűen egy egohálózat lehet bizonyos szempontok mentén homofil, más szempontok mentén viszont heterofil is egyszerre (például csak nők vannak benne, azonban ezen nőknek különböző a legmagasabb iskolai végzettségi szintjük).

A homofil kapcsolati jelleg vizsgálata hosszú múltra tekint vissza a szociológiai irodalomban. A gondolat alapja, hogy a kapcsolat intenzitása és a közös értékek, normák, illetve a hasonló erőforrás-elérés között erős összekapcsolódás figyelhető meg (Lazarsfeld – Merton, 1954; Lin, 2008; McPherson et al., 2001). A homofília tétele alapján az ego szempontjából a közelebbi kapcsolatok (inkább) rendelkeznek hasonló erőforrásokkal. A heterofília tétele alapján pedig (Granovetter, 1973; Lin, 2008) a távolabbi kapcsolatok irányába haladva a kapcsolati intenzitás csökken, a hálózat egyre kevésbé sűrű és a hozzáférhető erőforrások egyre diverzebbek és heterogénebbek lesznek. Ahogy a fentiek alapján is látható, a homofil/heterofil jelleg *egyfelől lehet állapot, másfelől lehet tulajdonság* is. A közeli kapcsolatokban inkább a homofil állapot és a homofil tulajdonságok jellemzők, a távolabbi kapcsolatok esetében pedig ezek heterofil párjai.

Az előző fejezetben tárgyalt politikai tagolódással szorosan összefügg a tömbösödés és a blokkosodás fogalma. Politikai értelemben a tömbösödés egy olyan folyamat, ahol a pártok egy nagyobb integrációba kapcsolódnak össze. A tömbösödés ebben az értelemben egy koncentrációs folyamat megnyilvánulása (Angelusz – Tardos, 2005: 65.). A szavazói oldalon

a tömbösödés egyrészt a szavazatok egyre kevesebb párt irányába történő koncentrációját, másrészt pedig a politikai blokkokon belül a pártok szavazóinak közeledését (például átszavazás a választások második fordulójában, esetlegesen stratégiai szavazatmegosztás) jelenti. A tömbszerű beágyazódás a kapcsolathálózat szintjén feltételez egyfajta politikai homofiliát, miszerint a csoporton belüli interakciók sűrűbbek, mint a csoportok közötti interakciók (Blau, 1997; Angelusz – Tardos, 2005). Ha a tömbösödésre folyamatként tekintünk, akkor azt várjuk, hogy a politikai homofília nagysága növekedjen az idő előrehaladtával. A tömbösödés intenzitása összefügg a politikai törésvonalak milyenségével is. Amennyiben a törésvonalak nem fedik át egymást (interszekció), alacsonyabb lehet a blokkokat elválasztó szakadék, de ha a meghatározó törésvonalak konszolidációs pályán mozognak, akkor erősödhet a tömbök közti elkülönülés is (Angelusz – Tardos, 2005).

Kérdésként merülhet fel, hogy milyen mozgatórugók állhatnak a mögött, hogy úgy építjük fel politikai kapcsolatainkat, hogy minimalizáljuk a véleményütközést és éppen ezért hozzánk hasonló emberekkel vesszük körbe magunkat. Huckfeldt és Mendez (2008) két lehetséges magyarázatot is felvázol ennek megoldására: a kognitív disszonancia és a társadalmi konformitás elméletét. A kognitív disszonancia elkerülésének érdekében ugyanis a politikai kapcsolatokban minimalizálni próbáljuk a véleményütközéseket, akár úgy is, hogy a velünk eltérő véleményen lévőkkel bezárjuk a diskurzusokat. A társadalmi konformitás elmélete szerint pedig politikai nézetünket már eleve úgy határozzuk meg, hogy az a lehető legjobban illeszkedjen környezetünk preferenciáihoz. Természetesen a fentiek mellett ezen dimenzióban sem lehet figyelmen kívül hagyni a különféle szocializációs hatásokat (McPherson et al., 2001).

A törésvonalak nem feltétlenül jelentenek bezáruló kommunikációs mezőt, azonban Magyarországon az erős kapcsolati kötések vizsgálva megfigyelhető volt a politikailag homofil kapcsolatháló előfordulásának növekedése és a véleményütközések mérséklődése. A politikai homofília ráadásul a 2000-es években a kapcsolatok szerveződésénél erősebb tényezőnek bizonyult, mint a nem, az életkor, az iskolai végzettség vagy a vallás (Angelusz – Tardos, 2009, 2011). Ezzel párhuzamosan a tágabb kapcsolati kört feltérképező „pártkapcsolati homofília” is jelentősen erősödött 2003 és 2008 között, sőt, ez az erősödés tovább folytatódott 2013-ra is (Tardos – Kmetty – Fábián, 2013).

A tanulmányban felhasznált 2014-es TÁRKI OTKA kutatásban egy speciális módszerrel vizsgáltuk a kapcsolatrendszer politikai tagoltságát. A „méretgenerátoros” vagy más néven „összegző” módszernek Magyarországon csak egy korábbi előzménye volt, egy 2012-es

Budapest kutatás (Kmetty – Koltai, 2013; Kmetty, 2014), a 2014-es TÁRKI által végzett felvétel volt a módszer első országos mintán történő alkalmazása. Ezen módszerrel azt vizsgáltuk, hogy hány olyan ismerőse van a kérdezetteknek, akik bizonyos ideológiával jellemezhetők (például baloldaliak, vagy liberálisok), illetve van-e olyan ismerősük, akik adott pártokkal szimpatizálnak (például Fideszesek, DK-sok, stb.). Az ismerősök hálózatán túl a bizalmi kapcsolatokat is vizsgáltuk ezen kutatás során.

	Teljes halo			Bizalmi háló		
	Nincs ismerőse az adott csoportban	Átlag	Szórás	Nincs olyan ismerőse az adott csoportban, akiben megbízik	Átlag	Szórás
baloldali	33.0%	4.8	8.2	44.1%	3.1	6.3
jobboldali	29.8%	7.4	13.4	36.4%	5.5	11.8
liberális	66.8%	2.1	7.2	74.8%	1.3	6.4
konzervatív	59.6%	3.6	9.9	63.9%	2.9	9.2
radikális	65.1%	2.0	6.5	73.6%	1.4	5.7
Fidesz	19.8%	8.1	12.9	28.5%	6.1	11.7
Jobbik	43.0%	3.5	9.7	53.8%	2.3	5.9
LMP	79.0%	0.7	2.5	86.3%	0.4	1.5
MSZP	30.4%	4.8	9.4	42.5%	3.0	7.6
DK	71.2%	0.9	2.3	78.0%	0.5	1.9
E14	75.7%	0.9	2.4	82.3%	0.5	1.6
Átlagos kapcsolathálózat		195	146		175	141

Táblázat 7: A kapcsolathálózat nagysága az egyes ideológiai dimenziókban és a különböző pártok esetében – méretgenerátor, 2014 TÁRKI.

A méretgenerátoros módszer alapján megbecsült kapcsolathálózat nagysága¹⁹ valamivel 200 alatt volt a teljes hálóban, és 175 személy volt a bizalmi kapcsolatok esetében. Ahogy a többi átlag jelzi, egy átlagos kapcsolathálóban megközelítőleg 20 embernek tudjuk az ideológia helyzetét és/vagy a pártpreferenciáját, amely a kapcsolatháló megközelítőleg 10 százaléka. Mivel a politika szenzitív kérdésnek számít, ezért ebben a kérdésben természetesen nagyfokú látencia működhet (Angelusz, 2000, 2009). Kifejezetten érdekes például, hogy a kapcsolathálóban az ideológiai csoportoknál a baloldali ismerősök száma a második legmagasabb, míg az önbesorolás szerint (melyet a kérdőív más részéből ismerünk) kevesebb

¹⁹ A kapcsolathálózat nagyságának megbecslése keresztnevek segítségével történik - ezzel kapcsolatban lásd: Kmetty – Koltai, 2014.

olyan személy van, aki magát baloldalinak vallja, mint liberális. Kétségtelen, hogy az ismertségi kör ilyen irányú változása, pontosabban a változás észlelése lassabb folyamat, mint maguknak a preferenciáknak a megváltozása. Ezt nagyon plasztikusan mutatja a pártpreferenciával kapcsolatos kérdések kapcsolathálózati dimenziója. MSZP-s ismerőssel „csak” 30 százalék nem rendelkezett, míg DK-s ismerőssel 72 százalék, Együtt-es ismerőssel pedig 75 százalék. A kutatás után két hónappal zajló Európai Parlamenti választás viszont jól mutatta, hogy a három baloldali párton belüli erőviszonyok nem ennyire egyoldalúak²⁰. A látencia azonban itt is hasonlóképpen működik. Ha van egy ismerősünk, aki hosszú ideje MSZP szavazó, akkor idő kell, amíg hozzánk is eljut, hogy az illető esetleg már DK szimpatizáns. Ezeket az észleléseket pedig még inkább megnehezíti, ha a pártok szavazóbázisai között nem egyértelműek a kontúrok, és szavazóik hol ide hol oda voksolnak: a gyakorlatban ezek a pártok tehát egy politikai tömböt alkotnak.

A bizalmi kapcsolatok köre minden vizsgált csoportban jóval szűkebb, mint a teljes kapcsolatháló. A bizalmi kapcsolatokat már az „erős” kötésekhez sorolják, azonban jól látszik a bizalmi háló nagyságán (átlagosan 181 fő), hogy a szűkítés azért nem olyan éles, hogy valóban a gyenge versus erős kötések megkülönböztetéséről beszélhessünk²¹. A bizalmi kapcsolatok esetében nem látunk átrendeződést a kapcsolatok számának sorrendjében. Ez tehát azt mutatja, hogy a bizalmi kapcsolatok jelentette „korlát” hasonlóképpen működik az összes általunk vizsgált politikai csoportban.

A méretgenerátoros módszer egyik nagy előnye, hogy az ismerősi kapcsolatok számának megoszlásából megbecsülhető, hogy milyen éles egy adott csoport esetében a társadalmi törésvonal.

Ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy egy társadalomban a kapcsolatok kialakulását csak a véletlen „szabályozza”, akkor az adott folyamatnak Poisson megoszlást kell követnie. Ha a méretgenerátoros módszer esetében élünk a véletlen generáló folyamatok előfeltevésével, akkor az egyes ideológiai dimenziók kapcsolathálózati megoszlása kapcsán azt várjuk, hogy az, hogy a minta tagjai hány embert ismernek egy adott társadalmi csoportból, szintén Poisson eloszlást kell, hogy kövessen (Zheng – Gelman, 2006; DiPrete et al., 2011). Azonban a kapcsolathálózati homofília miatt (McPherson et al., 2001) nem igaz azon előfeltevés, hogy minden ember ugyanakkor valószínűséggel ismer egy adott társadalmi csoportba tartozó

²⁰ lásd: www.valasztas.hu

²¹ A teljes kapcsolatháló értelemszerűen egyszerre tartalmazza az erős és gyenge kötések, tehát elviekben a teljes és a bizalmi kapcsolatháló különbsége adna indikációt a gyenge kötések nagyságára. Véleményem szerint azonban jelen kérdések alkalmazásával a méretgenerátor nem alkalmas az erős és gyenge kötések megkülönböztetésére.

embert. Vannak olyanok, akik nagyon sok embert ismernek egy adott csoportból (például a jobbikosok köréből) és vannak olyanok, akik viszont egy embert sem. Éppen ezért a Poisson eloszlást ki kell egészíteni egy olyan paraméterrel, amely ezen csoportok tagjainak ismertségénél a véletlentől való eltérést méri. A véletlentől való eltérést túlszórásnak nevezzük, és egy alpha paraméterrel tudjuk modellezni azt (Moksony, 2006; Kmetty – Koltai, 2014)²². Az alpha paraméter azonban nem csak statisztikai értelemben fontos, hanem társadalomtudományi szempontból is interpretálható: minél magasabb az alpha paraméter egy társadalmi csoport esetében, annál inkább szegregált/tömbösödött a csoport a teljes sokaságban, network terminológia szerint szólva tehát annál inkább homofil. Ha tehát különböző csoportoknál szeretnénk azt vizsgálni, hogy egymáshoz képest mennyire erősek az őket körülvevő társadalmi törésvonalak, akkor az alpha paraméterek összehasonlítása lehetővé teszi ezt számunkra (DiPrete et al., 2011). További előny, hogy ha a negatív binomiális modellekbe hierarchikusan építjük be a független változókat, akkor az egyes változók beillesztése után az alpha paraméter csökkenéséből következtethetünk arra is, hogy az adott változó mennyire „felel” a társadalmi csoport szegregációjáért, a tömbösödésért (Kmetty – Koltai, 2013; Kmetty – Koltai, 2014). Ebben az esetben ugyanis előfeltevésünk szerint a túlszórás azért van jelen, mert nem szerepeltetünk a modellben olyan magyarázó változókat, melyek bevonása (tehát kontrollálása) után csökken vagy akár teljesen el is tűnik a túlszórás.

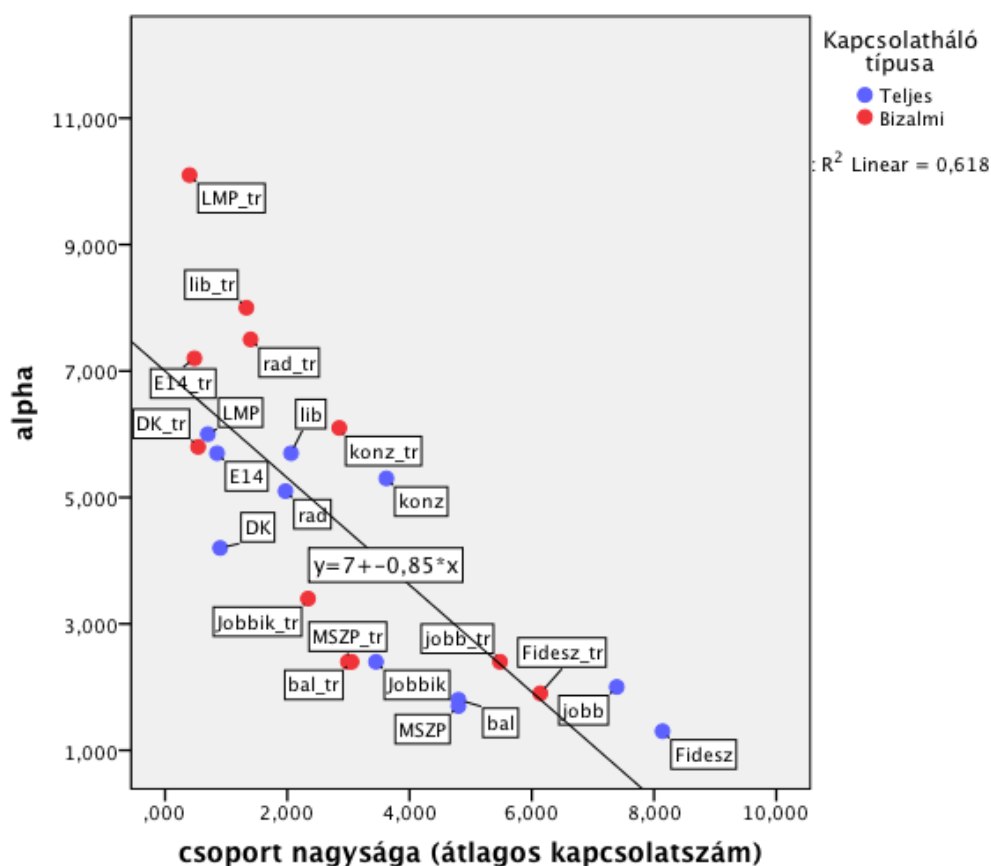
	Teljes halo	Bizalmi halo
baloldali	1.8	2.4
Jobboldali	2.0	2.4
liberális	5.7	8.0
konzervatív	5.3	6.1
radikális	5.1	7.5
Fidesz	1.3	1.9
Jobbik	2.4	3.4
LMP	6.0	10.1
MSZP	1.7	2.4
DK	4.2	5.8
E14	5.7	7.2

Táblázat 8: Az alpha paraméter nagysága a vizsgált kapcsolathálózati szempontok mentén – méretgenerátor, 2014 Tárki.

²² A túlszórás paraméterének beépítése miatt Poisson modellek helyett negatív binomiális modelleket illesztünk, és ezen modellek alpha paraméterét használjuk fel az elemzés során.

Ha a politikai ideológiákat vizsgáljuk, akkor a baloldali kapcsolatok esetén a legkisebb a törésvonal mélysége: itt hasonlít tehát a kapcsolathálózati megoszlás leginkább a véletlenhez. A jobboldali kapcsolatok esetén mért 2-es nagyságú alpha mutató nem tér el szignifikánsan a baloldali kapcsolatok esetében mért 1.8-as értéktől. Tehát a bal-jobb törésvonal az emberek kapcsolathálózában sokkal kevésbé jelent mély elválasztó vonalat, mint a másik három vizsgált ideológia: a liberális, a konzervatív, illetve a radikális – melyek sokkal nagyobb alpha értékkel rendelkeznek. A bizalmi kapcsolatok esetében magasabbak az alpha mutatók, ami azt jelzi, hogy a bizalmi networkben erőteljesebben működik a homofília. Jól kirajzolódik az is, hogy a radikális és a liberális ideológia a bizalmi kapcsolatok szintjén jobban növeli a törésvonal mélységét, mint a konzervativizmus.

A pártok esetében a törésvonalak mélysége összességben követi a pártok nagyságát: a nagyobb pártoknál kisebbek az elválasztó vonalak, a kisebb pártoknál pedig nagyobbak. Mind a pártok, mind az ideológiák esetében szembeűnő, hogy egy adott csoport nagysága mennyire befolyásolja a túlszórás mértékét. Ezt a jelenséget nevezzük Blau-féle mérethatásnak (Blau, 1994). A vizsgálatot tehát érdemes úgy pontosítani, hogy olyankor, amikor a túlszórás nagyságát vizsgáljuk, egy adott csoport méretéhez viszonyítjuk a többit. A következő ábra az átlagos kapcsolatszám és az alpha mutató közötti összefűggést mutatja be. A két változó közötti korreláció 0.8 feletti, tehát valóban nagyon magasnak mondható.

Ábra 1. A csoport nagysága és az alpha paraméter közötti összefüggés – 2014 Tárki.

A behúzott regressziós vonal felett²³ azon csoportok helyezkednek el, ahol a mérethatáson túl is működik valamilyen plusz elválasztó erő. Ez a leglátványosabban az LMP-s bizalmi kapcsolatok esetében látható, de ugyanez a mechanizmus jelenik meg a liberális és a radikális bizalmi kapcsolatokat vizsgálva is. Az LMP, ha a magyar politikai palettát vizsgáljuk, egyértelműen centrum pártként azonosítható, abban az értelemben legalábbis mindenképpen, hogy mind a bal, mind a jobb oldalról képes szavazatokat szerezni. Éppen ezért nehezen magyarázható, hogy miért ennyire elkülönülő és „magába forduló” a szavazótábora. A magas alpha értéket valószínűsíthetően a kontúrosságnak az a fajta hiánya okozhatja, ami a párt szavazóira némiképp jellemző. A protest-pártjelleg miatt a párt szorosan vett bázisa kicsi és szavazói is gyengébben kötődnek a párthoz: éppen ezért nehezebb kívülről azonosítani őket. Másrészt a párt szavazótábora kevés jól körülhatárolható területi egységekre koncentrálódik (Budapestre, a budapesti agglomerációra és egyes megyeszékhelyekre), ami szintén növeli a

²³ A csoportméret és a túlszórás közötti összefüggés nem feltétlenül lineáris: néhány előzetes network szimulációnk alapján exponenciális összefüggés is elképzelhető. Mivel jelen esetben a lineáris és az exponenciális modell interpretációja nem tér el jelentősen egymástól, ezért az egyszerűbb lineáris modellt használjuk.

párt kapcsolathálózati „zárványosságát”. A fentiekből következően a kisebb városokban, községekben lakók kevesebb LMP szavazó bizalmi ismerőssel rendelkeznek, mint a megyeszékhelyen illetve Budapesten élők. Az LMP kapcsán bemutatott gondolatmenet célja annak illusztrálása volt, hogy az alpha mutató nagysága és ezen keresztül egy csoport kapcsolathálózati homogenitása nem feltétlenül jelez társadalmi szintű problémát. Az LMP esetében a magas érték például sokkal inkább arra mutat rá, hogy egy nagyobb településekre koncentrálódó csoportról van szó, amely mindközben láthatósági problémákkal is küzd.

A liberális és radikális bizalmi kapcsolatok esetében szintén a vártnál erősebb a homofil tendencia, ami jelzi ezen csoportok elkülönültségét, tömbösödését. Az elemzésünk fókuszában lévő baloldali és jobboldali ismerősi hálózathoz azonban az alpha értékek nem kiugróan magasak. A viszonylag alacsony homofiliára utaló értékek ellenére érdemes részletesen megvizsgálni, hogy milyen paraméterek magyarázzák a baloldali vagy éppenséggel a jobboldali ismerősök számát.

	Összes kapcsolat		Bizalmi kapcsolatok	
	B	Sig.	B	Sig.
(Intercept)	-0.09	0.60	-0.65	0.00
Kapcsolathálózat méretete	0.001	0.00	0.001	0.00
Baloldali ismerősök száma	0.10	0.00	0.10	0.00
Politikai érdeklődés	0.18	0.00	0.23	0.00
“Kormányváltó “szavazó	-0.37	0.03	-0.46	0.02
Fidesz szavazó	0.87	0.00	1.14	0.00
Jobbik szavazó	0.85	0.00	1.17	0.00
LMP szavazó	0.04	0.87	0.27	0.32
Alpha (üres modell)	2.0		2.4	
Alpha (teljes modell)	1.27		1.67	
-2LL (teljes modell)	-3686.23		-3267.82	
-2LL (üres modell)	-4544.17		-3985.90	
Megmagyarázott hányad (R ²)	18.6%		17.7%	

Táblázat 9: Jobboldali ismerősök számára illesztett negatív binomiális modell – 2014 Tárki.

A jobboldali ismerősök számának modellezéséhez a kapcsolathálózat mérete mellett a baloldali ismerősök számát, a politikai érdeklődés nagyságát és a pártpreferenciát vontuk be magyarázó változóknak a negatív binomiális GLM modellbe. A kapcsolathálózat mérete a várakozásoknak megfelelően pozitív előjellel épült be a modellbe, tehát a nagyobb kapcsolati háló több jobboldali ismerőst valószínűsít. Ez az összefüggés megerősíti a korábbiakban a

mérethatásról írtakat. Meglepőbb eredmény, hogy a baloldali ismerősök száma is pozitívan függ össze a jobboldali ismerősök számával: minél több baloldali ismerőse van valakinek, annál több jobboldali is. Ez az állítás annak fényében még érdekesebb, hogy a modellben szerepel a politikai érdeklődés változó is, így tehát a politikai érdeklődésen felüli parciális hatásról beszélhetünk. Másképp szólva, nem az okozza ezt a kapcsolatot, hogy aki jobban érdeklődik a politika iránt, annak mindkét oldalról több ismerőse van, aki pedig kevésbé, annak mindkét oldalról kevesebb, hanem más tényezők hathatnak a háttérben. A pártpreferencia hatása viszont ismét a szakirodalom alapján várt módon működik: a baloldali összefogás pártjaival szimpatizálók szignifikánsan kevesebb, a Fidesz és a Jobbik szavazók pedig szignifikánsan több jobboldalit ismernek. A jobboldali bizalmi kapcsolatok esetében az eredmények hasonlóan mondhatók. Mindkét modell 18 százalék körüli megmagyarázott hányaddal rendelkezik és a lépésenként bevont változók hatására az alpha paraméterek is a korábban vártaknak megfelelően csökkenek. Ez utóbbi azt jelzi, hogy ezen változók valóban felelősek a jobboldali ideológia mentén végbemenő szavazói homogenizálódásért.

	Összes kapcsolat		Bizalmi kapcsolatok	
	B	Sig.	B	Sig.
(Intercept)	0.09	0.56	-0.06	0.75
Kapcsolathálózat méretete	0.00	0.00	0.00	0.00
Jobboldali ismerősök száma	0.05	0.00	0.04	0.00
Politikai érdeklődés	0.13	0.00	0.13	0.01
“Kormányváltó” szavazó	1.04	0.00	1.14	0.00
Fidesz szavazó	-0.16	0.21	-0.42	0.01
Jobbik szavazó	-0.17	0.27	-0.37	0.05
LMP szavazó	0.17	0.44	0.15	0.56
Alpha (üres modell)	1.80		2.40	
Alpha (teljes modell)	1.03		1.47	
-2LL (teljes modell)	-3195.38		-2679.57	
-2LL (üres modell)	-4016.56		-3283.53	
Megmagyarázott hányad (R^2)	20.1%		18.0%	

Táblázat 10: Baloldali ismerősök számára illesztett negatív binomiális modell – 2014 Tárki.

A baloldali kapcsolatoknál részben hasonlóan működnek a GLM modellek azzal a lényeges különbséggel, hogy a pártpreferenciát mérő változók közül csak az MSZP-DK-Együtt-PM szavazók esetében lehet szignifikáns hatást azonosítani, a baloldali ismerősök számára. Ez a hatása azonban a vártaknak megfelelően pozitív előjelű. A Fidesz, a Jobbik vagy az LMP

preferenciája azonban nem csökkenti a baloldali ismerősök számát. Fontos azonban kiemelni, hogy ez az állítás csak a teljes kapcsolathálóra igaz, a bizalmi kapcsolatokra nem. Ez utóbbiban belépnek a nem baloldali pártok preferenciáját mutató változók is a modellbe, méghozzá negatív előjellel. Ez tehát azt jelenti, hogy a bizalmi kapcsolatok esetében már igenis számít a pártpreferencia: a Fidesz és a Jobbik szavazók szignifikánsan kevesebb baloldali emberben bíznak meg, mint a baloldali pártokra szavazók. A kapcsolati cezúrák tehát jól láthatóan ebben az esetben is működnek, és ezekért nagyban a pártpreferencia a felelős.

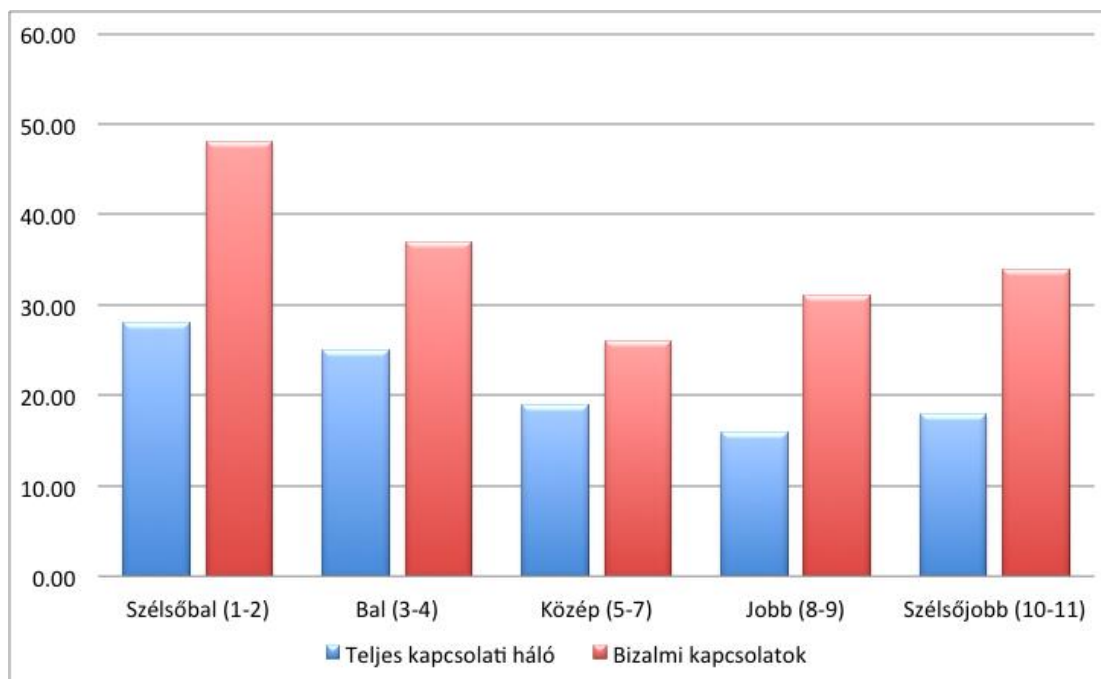
A kapcsolati homofília működését más aspektusból is megvizsgálhatjuk. Azokra szűkítve az elemzést ugyanis, akik legalább egy jobboldali vagy legalább egy baloldali ismerőssel rendelkeznek, megvizsgálható, hogy a bal-jobb ideológiai dimenzió mentén a válaszadók hány százalékának van teljesen homogén kapcsolati hálója. Ezen csoporton belül a csak baloldali ismerőssel rendelkezők aránya 8 százalék, míg 11 százalék csak jobboldali ismerőssel rendelkezik. A további 81 százalék ezen aspektus mentén vegyes, tehát heterofil kapcsolati hálóval rendelkezik. Ha a bizalmi (tehát közelebbi) kapcsolatokra szűkítjük a vizsgálat tárgyát, növekszik a homofil struktúrák előfordulása: a csak baloldali ideológiát valló ismerősök esetében 11, a csak jobboldaliaknál pedig 20 százalékra – a heterofil arány tehát itt már „csak” 69 százalék.

Amennyiben a korábbi évek hasonló adatait vizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy a kapcsolathálókból 2003-ban és 2009-ben is nagyságrendileg ugyanekkora volt a homofília nagysága²⁴, bár akkor szélesebb volt azon válaszadóknak a köre, akiknek volt olyan ismerősük, akit politikai szempontból be tudott sorolni (Angelusz – Tardos, 2011).

A kapcsolatháló ideológiai dimenziók mentén mérhető homofíliája – ahogy a korábbi eredményeink is mutatták – erősen összefügg a pártpreferenciával. A Kormányváltó baloldali összefogás szimpatizánsok 26 százaléka csak baloldali ideológiájú ismerőssel rendelkezik, a Fidesz szavazók 12, a Jobbik szavazók 25 százalékának pedig csak jobboldali ismerőse van. A bizalmi kapcsolatoknál ezek az arányok még élesebbek: a Kormányváltó szavazóknál 39, a Fidesznél 27, a Jobbiknál pedig 40 százalék a homofil kapcsolatok aránya.

A homofil kapcsolati hálóval rendelkezők arányának összefüggése az ideológia választásokkal is nagyon látványos.

²⁴ A jelzett korábbi kutatásokban nem méretgenerátort, hanem úgynevezett pártgenerátort alkalmaztak. A két módszer bizonyos feltételek és dimenziók mentén megfeleltethető egymásnak.

Ábra 2: Az ideológia szempontból homofil kapcsolathálóval rendelkezők aránya a bal-jobb ideológiai tengely mentén.

A magukat balszélre helyezők esetében a legerősebb a homofil tendencia: és ez mind a teljes, mind a bizalmi kapcsolatok esetében igaz. Esetükben tehát szinte kizárólag csak baloldali ismerősökről beszélhetünk. A teljes kapcsolati háló esetében a bal-jobb skála mentén várt U alakú összefüggés nem illeszkedik tökéletesen, de a bizalmi kapcsolatok esetében már igen a korábbiak szerint várt eredményt láthatjuk. A bal-jobb ideológiai pólus szélein tehát a homofília is jobban érvényesül, ami pedig rámutat a polarizáció és hálózati homofília erős összekapcsolódására.

Összefoglalás

Tanulmányunk azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a politikai ideológiai polarizáció és a kapcsolathálózati homogenizálódás kapcsolódásának kérdéskörét „felülvizsgálja” az újabb – 2014-es – eredmények alapján. Az elemzések több tanulsággal is szolgáltak. Egyrészt jól látszik, hogy nőtt a szavazók politikai távolságtartása, politikából való kiábrándultsága. Ennek leglátványosabb jele a politikai érdeklődés csökkenése, az ideológiai középbe tolódás, amit jelen esetben leginkább távolságtartásként értelmezhetünk. A magyar társadalom jobboldali hangsúlya továbbra is megmaradt és továbbra is a bal-jobb ideológiai választóvonal függ

össze leginkább a pártosodással – bár 2010-hez képest a radikális ideológia szerepe valamelyest erősödött és összességében csökkent az ideológiai dimenziók hatása a pártválasztásra.

A politikai ideológiáknak a kapcsolathálóok szervezésében is fontos szerepük van. A politikai ideológiák jól definiálható falként működnek a teljes kapcsolathálóokban és a bizalmi kapcsolatok esetében egyaránt. A választóvonalat nem minden esetben jelöli ki konfliktus: bizonyos helyzetekben más strukturális paraméterek is működhetnek, mint például egyes pártok szavazóinak területi tömbösödése vagy kontúrossága, láthatósága. A tanulmányban bemutatott méretgenerátoros módszer lehetőségeit a tanulmány formai keretei miatt éppen csak érinteni tudtuk, a legtöbb általunk jelzett momentum bővebb kifejtést is elbírt volna. A módszerre támaszkodó fontos eredmény, hogy a bal-jobb törésvonal továbbra is jelentős, és jól látható, hogy a kapcsolatrendszer is meghatározza – ez főként a bizalmi hálózatok esetében igaz. A változó tehát nem egyszerűen csak vonzó, hanem taszító hatást is kifejt egyszerre. A jobboldali ismerősök számának valószínűségét növeli például a Fideszre szavazás (vonzó hatás), de mindeközben csökkenti az MSZP-DK-E14-re szavazás (taszító hatás). Ez az aspektus egyértelműen mutatja meg azt a jelenséget, ahogy a kapcsolatrendszerben a bal-jobb ideológia valóban törésvonalként működik. Ezt az eredményt az is megerősíti, hogy a bal-jobb ideológia pólusain a kapcsolathálózati homofília is jóval valószínűbb. Az eredmények tehát összességben azt mutatják, hogy a magyar társadalom ideológiai megosztottsága nem csökkent, sőt új szempontként egyre fontosabbá válik a radikális ideológiai dimenzió is. Emellett a politika már csak egyre szűkebb szegmenst érint, mivel a lakosok egy része teljesen kivonult belőle.

A tanulmány végén felvázolunk olyan további irányokat, melyeknek vizsgálata ugyan a mostani írás kereteibe nem fért bele, de a következő munkákban mindenképpen érdemes lesz rájuk részletesebben is kitérni. Fontos még megvizsgálni, hogy az itt felvázolt kapcsolati törésvonalak az ideológiai dimenziók mentén hogyan viszonyulnak más típusú törésvonalakhoz – mint például a romákkal vagy melegekkel szembeni kirekesztés. Az egyes politikai kapcsolati dimenziók összekapcsolódását bár részben említettük, azonban a teljes struktúra felvázolása szintén egy későbbi munkára marad.

A személyközi interakciós-kommunikációs szálát bár érintettük a tanulmányban, kétségkívül ez is megérne egy mélyebb elemzést. A látenciából és a láthatóságból levezethető következtetések sok, interpretáció szempontjából is fontos tanuláshoz vezethetnek. Azok az esetek, melyek során valamely csoport nem jelenik meg két szereplő kommunikációjában, tartalmi szempontból is érdekesek lehetnek. Ennek okai sokrétűek: magyarázhatók bizonyos

esetekben félelemmel, de más esetekben az emberek egyszerűen nem tartják fontosnak az adott struktúra- vagy miliő-alkotó dimenziót.

A jövőbeli munkák nem csak tartalmi, hanem metodológiai mozzanatok is kell, hogy érintsenek. A véleményünk szerinti legfontosabb módszertani kérdést, a mérethatás problémáját, jelen tanulmányban egy intuitív megoldással kezeltük, a pontos mechanizmus megértéhez azonban szimulációk segítségével juthatunk közelebb. Az ezzel kapcsolatos munkákat már elkezdtük, remélhetőleg hamarosan az első eredmények is megszületnek.

Irodalom

Angelusz Róbert (2000): A láthatóság görbe tükre. Budapest: Új Mandátum Kiadó

Angelusz Róbert (2009): „A látens közvélemény újragondolása”. Szociológiai Szemle, 19(4): 7-24.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert (2003): A konszolidáció/interszekció fogalom pár perspektívái a szociológiában. Szociológiai Szemle, Vol. 13., No. 4., 3-19. pp.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert (2005): „A választói tömbök rejtett hálózata”. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (eds.): Törések, hálók, hidak. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert (2009): „A kapcsolathálózati szemlélet a társadalom- és politikatudományban”. Politikatudományi Szemle, Vol. 18, No. 2., 29–57. pp.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert (2011): „Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergenciaspirál”. In: Tardos Róbert – Enyedi Zsolt – Szabó Andrea (eds.): Részvétel, képviselet, politikai változás. Budapest: DKMKA.

Baldassarri, Delia – Gelman, Andrew (2008): „Partisans Without Constraint: Political Polarization and Trends in American Public Opinion”. American Journal of Sociology, Vol. 114., No. 2., 408–446. pp.

Blau, Peter M. (1994): Structural Contexts of Opportunities. Chicago: University of Chicago Press.

Blau, Peter M. (1997): „Egyenlőtlenség és heterogenitás. Primitív elmélet a társadalmi struktúráról”. In: Angelusz Róbert (eds.): A társadalmi rétegződés komponensei. Budapest: Új Mandátum Kiadó.

Converse, Philip E. (1964) [2006]: „The nature of belief systems in mass publics (1964)”. Critical Review, Vol. 18., No. 1-3., 1-74. pp.

DiMaggio, Paul – Evans, John – Bryson, Bethany (1996): „Have American's social attitudes become more polarized?”. American Journal of Sociology, Vol. 102., No. 3. November, 690-755. pp.

DiPrete, Thomas A. – Gelman, Andrew – McCormick, Tyler – Teitler, Julien – Zheng, Tian (2011): „Segregation in Social Networks based on Acquaintanceship and Trust”. American Journal of Sociology, Vol. 116, No. 4 January, 1234-1283. pp.

Enyedi Zsolt – Benoit, Kenneth (2011): „Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése a bal–jobb dimenzióba”. In: Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (eds.): Új képlet. Választások Magyarországon, 2010. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.

Fábián Zoltán (2005): „Törésvonalak és a politikai-ideológiai azonosulás szerepe a pártszimpátiák Magyarázatában.” In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (eds.): Törések, hálók, hidak. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.

Fábián Zoltán (2012): „Pártrendszer és társadalmi kohézió jelzőszámai Magyarországon”. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (eds.): Társadalmi Riport 2012. Budapest: TÁRKI.

Fábián Zoltán (2013): „Vonzások és választások: Politikai-ideológiai csoportok Magyarországon”. In: Szivós Péter – Tóth István György (eds.): Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban. TÁRKI monitor jelentések 2012. Budapest: TÁRKI.

Granovetter, Mark (1973): „The Strength of Weak Ties”. American Journal of Sociology, Vol. 78., No. 6. May, 1360-1380. pp.

Huckfeldt, Robert R. – Mendez, Jeanette Morehouse (2008): „Moths, Flames, and Political Engagement. Managing Disagreement within Communication Networks”. Journal of Politics, Vol. 70., No. 1. January, 83-96. pp.

Kmetty Zoltán (2014): Diskurzusok, nexusok és politikai részvétel: A politikai hálózatok és a politikai diskurzus szerepe a részvételben és a tömbösödésben. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE-TÁTK Szociológia Doktori Iskola.

Kmetty Zoltán – Koltai Júlia (2012): „A kommunikáció intenzitásának és heterogenitásának hatása a részvételre”. In: Kmetty Zoltán – Koltai Júlia (eds.): Változó képletek, változatos perspektívák. Tanulmánykötet Tardos Róbert 65. Születésnapjára. Budapest: Háttér Kiadó.

Kmetty Zoltán – Koltai Júlia (2013): Structural rifts – a new, network based method for the exploration of social cleavages. Budapest: MTA TK Recens – Lendület kutatócsoport előadássorozata, 2013. január 22.

Kmetty Zoltán – Koltai Júlia (2014): Structural rifts – a new, network based method for the exploration of social cleavages. Paper for the 25th Jour Fixe, Akadémiai Szimpózium. Budapest: MTA TK Szociológiai Intézet. (2014. 09. 25.)

Körösenyi András (2012): A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltatásra Magyar politika, 1990-2010. In: Boda Zsolt – Körösenyi András (szerk.): Van irány? Trendek a magyar politikában. Budapest, MTATKPTI – ÚMK. pp. 284–309.

Lazarsfeld, Paul – Merton, Robert (1954): „Friendship as Social Process: A Substantive and Methodological Analysis”. In: Kendall, Patricia L. (ed.): The Varied Sociology of Paul F. Lazarsfeld. New York: Columbia University Press.

Lin, Nan (2008): „A network theory of social capital”. In: Castiglione, Dario – van Deth, Jan W. – Wolleb, Guglielmo (eds.): The handbook of social capital. New York: Oxford University Press.

Lipset, Seymour Martin – Rokkan, Stein (1967): „Cleavage Structures, Party System and Voter Alignments”. In: Lipset, Seymour Martin – Rokkan, Stein (eds.): Party System and Voter Alignments. Cross National Perspectives. New York: The Free Press.

McPherson, Miller – Smith-Lovin, Lynn – Cook, James M. (2001): „Birds of a Feather: Homophily in Social Network”. *Annual Review of Sociology*, Vol. 27., No. 1., 415-444. pp.

Miszlivetz Ferenc (2007): *Mi lett veled, Magyarország? Kőszeg, Szombathely: Társadalomtudományok és Európa-Tanulmányok Intézete. ISES Füzetek 4.*

Miszlivetz Ferenc (2011): „Válság és demokrácia – 1989 öröksége: világválság, technogazdasági paradigma és intézményi korlátok”. In: Simon János (ed.): *Húsz éve szabadon Közép-Európában: Demokrácia, politika, jog.* Budapest: Konrad Adenauer Alapítvány.

Moksony Ferenc (2006): „A Poisson-regresszió alkalmazása a szociológiai és demográfiai kutatásban”. *Demográfia*, Vol. 49., No. 4., 366-382. pp.

Róna Dániel (2008): „A törésvonal fogalma a politikatudományban”. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 17., No. 4., 121–144. pp.

Székelyi Mária – Barna Ildikó (2008): *Túlélőkészlet az SPSS-hez.* Budapest: Typotext.

Tardos Róbert (2006): Poles on the rise facing each other with a delicate balance in the Hungarian case. Paper for the Workshop 'Parliamentary Election and Party Landscape in the Visegrád Countries'. Brno: Masaryk University. 26-27. October 2006

Tardos Róbert – Kmetty Zoltán – Fábián Zoltán (2013): Political Position Generator: New ways in studying Electoral Segmentation. Hamburg: XXXIII Sunbelt Conference – INSNA. 23. May 2013.

Tóka Gábor (2005a): „A magyarországi politikai tagoltság nemzetközi összehasonlításban”. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (eds.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon.* Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.

Tóka Gábor (2005b): „A törésvonalak, a pártok és az intézményrendszer”. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (eds.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon.* Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.

Zheng, Thian – Salganik, Matthew J. – Gelman, Andrew (2006): „How many people do you know in prison? Using overdispersion in count data to estimate social structure in networks”. *Journal of the American Statistical Association*, Vol. 101., No. 474., 409–423. pp.

Melléklet

Táblázat 1.

A három ideológiai tengelyen való elhelyezkedés 2003 és 2014 között – ötkategóriás változat (sorszázalék).

	<i>Baloldali</i>	<i>2</i>	<i>Közép</i>	<i>4</i>	<i>Jobboldali</i>
2003 DKMKA	16.2	16.3	33.9	19.8	13.7
2009 DKMKA	10.4	12.9	31.4	23.6	21.7
2010. DKMKA	13.8	11.3	24.8	22	28.2
2013 TÁRKI	3.9	12.7	48.9	22.7	11.8
2014 TÁRKI	6.6	12.1	42.5	22	16.7
	<i>Liberális</i>	<i>2</i>	<i>Közép</i>	<i>4</i>	<i>Konzervatív</i>
2003 DKMKA	17.8	19.9	34.2	14.9	13.2
2009 DKMKA	10.1	16.5	37.9	20.5	15
2010. DKMKA	12.4	15.4	29.7	22.6	19.9
2013 TÁRKI	5.3	18.3	52.7	17.9	5.8
2014 TÁRKI	5.4	17.1	50	19	8.6
	<i>Mérsékelt</i>	<i>2</i>	<i>Közép</i>	<i>4</i>	<i>Radikális</i>
2009 DKMKA	31.2	27.8	29.7	7.7	3.5
2010. DKMKA	35.5	24.2	25.4	9.5	5.4
2013 TÁRKI	12	27.5	49.3	8.7	2.5
2014 TÁRKI	11.4	25.5	48.2	10.6	4.2

Hivatkozlak, tehát vagy(ok)! Kommunikációs kapcsolatok a magyar médianyilvánosságban²⁵

Szabó Gabriella és Bene Márton

Bevezetés

Vajon beszélhetünk-e még egységes médianyilvánosságról vagy végképp le kell számolnunk a politika megtapasztalásának közös mediális teréről? A magyar médiapiacra végbement *fragmentálódás* (Szabó–Kiss 2012) és *decentralizáció* (Merkovity 2012) végleg darabokra töri a politikai kommunikáció platformjait vagy valamilyen módon mégis összekapcsolódnak a töredékek? A közel száz éve tárgyalt kérdés, ma érvényesebb, mint valaha: van-e még a médiának bármilyen szerepe a társadalmi összetartozás megteremtésében? Mit mondhatunk a magyar médianyilvánosságról, amennyiben elfogadjuk a politikai elit és az állampolgárok körében egyre erősödő *polarizációs* tendenciát (Körösi, 2012, Kmetty–Koltai 2012, Angelusz–Tardos 2011)?

A fentiekről való gondolkodásnak komoly tétje van ma Magyarországon! Egyre gyakrabban halljuk, hogy a politikai-közéleti kérdésekkel foglalkozó médiumok nem teszik lehetővé a különböző nézetek, álláspontok, tapasztalatok és élmények egymás közötti megosztását, megbeszélést. Széles körben elfogadott megállapítás, hogy a szakértőbörök saját médiabuborékot teremtenek és tartanak fenn, mely nem engedi észlelni és megérteni az ellenfél fejében és szívében zajló történéseket. Az újságok, televíziók, rádiók, online platformok az értelemadási küzdelmek frontjává, a politikusok játékszerévé válnak. A „pártos sajtó” megközelítéséből arra következtethetünk, hogy a média nem összekapcsolja, hanem elválasztja a különböző politikai oldalakat. Felmerül a kérdés: a konfliktus-modellen kívül akad-e más út a magyar médianyilvánosságban zajló folyamatok leírására? Fenntartó-e a média összetartó erejébe vetett hitünk?

Véleményünk szerint igen, melyet empirikus elemzéssel is megpróbálunk alátámasztani. A tanulmány során amellet érvelünk, hogy a magyar médián mutatkoznak ugyan a polarizáció jelei, ám továbbra is igyekszik egyfajta összekötő szerepet betölteni. Ezt azonban nem

²⁵ A tanulmány alapjául szolgáló kutatómunkát az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetében végeztük. Hálaság vagyunk Kiss Baláznak és Pál Juditnak a kutatás különböző fázisaiban tett észrevételeikért és tanácsaikért. Köszönjük Antal Anna munkáját, aki az empirikus adatok felvételében segédkezett. A szöveg korábbi változatát 2014. október 7-én az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetében megvitattuk. Köszönettel tartozunk a Politikai Viselkedés Osztály és a RECENS kutatócsoport tagjainak részletes és kritikus hozzászólásaiért.

homogenizációnak, és még csak nem is konvergenciának fogjuk fel. Azt pedig különösen nem gondoljuk, hogy az érvek mérlegeléséből és kibékítéséből kialakított konszenzus megteremtésében kell megjelölni a média feladatát. Tanulmányunkban sokkal inkább a médiumok által fenntartott kontaktusok jelentőségére, az interakciók kötőerejére szeretnénk felhívni a figyelmet. Mondandónk világossá tételéhez módszerként a leíró kapcsolatháló-elemzést hívjuk segítségül.

Ambícióinkat a tanulmány szerkezete is tükrözi. Először tárgyaljuk a politika, a média és a nyilvánosság összetartozást, illetve polarizációt középpontba helyező elgondolásait, s azt, hogy miként illeszkedik vizsgálatunk a szakirodalomban megfogalmazott tézisekhez. Majd kitérünk a paksi atomerőmű bővítésének-ügyében felvett adatokra épülő elemzésünk metodológiai és operacionalizálási rendjére. Az eredmények után, de főként azok tükrében a zárófejezet a magyar médianyilvánosság állapotáról fogalmaz meg kérdéseket, észrevételeket.

Összetartozás és Polarizáció

A szociológia és a politikatudomány egyik legizgalmasabb vállalkozása a társadalmat összetartó vagy éppen szétfeszítő mechanizmusok leírása. Az egymással is vitában álló gondolatkörök képviselői abban egyetértenek, hogy az összetartozás komponenseit jobbra a politikán kívül kell keresni. A politika annak konfliktusos természetén keresztül sejlik fel, melyet végső soron felülír valamilyen prepolitikai kötődés (vérségi, kulturális, nyelvi, történeti) vagy kordában tart az észjog univerzális normája, s az arra épülő intézményi-eljárási keretek. A korai szakirodalom jó része éppen azon fáradozott, hogy a médiában találja meg a kohézió kulcsmozzanatait. A következőkben ezeket a kísérleteket villantjuk fel: az áttekintésünk nem egy-egy munka részletes elemzése, célunk sokkal inkább a média integrációs kapacitásáról szóló társadalomtudományi gondolkodás ívének felvázolása.

Média, összetartozás és stabilitás

Denis McQuail „*A tömegkommunikáció elmélete*” című alapművében a XX. század első évtizedeire teszi a média és társadalmi kohézió összekapcsolására irányú gondolatok megszületését, melyeket az Egyesült Államokban lezajló nagy változások – iparosodás, urbanizáció, bevándorlás – tettek aktuálissá (McQuail 1994: 34). Különösen a Chicagói Iskola tett sokat azért, hogy a modern médiát tekintsük a szétszórt és új identitást kereső egyének összehangolódását segítő tényezőnek. Kiváltképp John Dewey, aki a korabeli amerikai

társadalom szétesését diagnosztizálta, mely saját fejlődésének – Dewey szavaival: „*ideális demokráciává*” válásának – akadályában áll. A folyamatok megfordításában azonban Dewey nem a régi összetartó erők felélesztését proponálta. Elméletének középpontjába a kommunikációt helyezte. Úgy vélte, a kommunikáción keresztül lehetséges az új összetartozás kialakítása és megtapasztalása. A tömegtársadalom tömegkommunikációt igényel, Dewey tehát az az idő tájt tömegessé váló médiában látott jó lehetőségeket: a médiát kell használni a társadalmi szálak újraszövésére (vö Smith 1965).

A tömegmédia feladatáról, szerepéről az 1940-es években élénk tudományos diskurzus alakult ki az American Journal of Sociology és az American Sociological Review hasábjain, melynek során szintén a Chicagói Iskolához köthető Louis Wirth által képviselt álláspont vált kanonikussá. A triumfálás betetőzéseként 1947-ben Wirthet az Amerikai Szociológiai Társaság elnökévé választották. Programadó beszédének címe „*Consensus and Mass Communication*” volt, mely később megjelent az American Sociological Review-ban (Wirth 1948).

Wirth kiáll amellett, hogy az új társadalmi stabilitás konszenzusra épül. Felfogásában a nyelvi, etnikai, vallási, kulturális vagy egyéb megosztottság mindaddig nem veszélyes a társadalom egészére nézve, amíg konszenzusok létrejönnek. A média pedig ezekhez a közmegegyezésekhez szükséges véleményklíma megteremtésével és ápolásával segíti elő a társadalom fejlődését (Wirth 1948). Ezzel párhuzamosan az amerikai újságírás karaktere is megváltozott. Egyetemi kurzusok, etikai kódexek és iránymutatások rögzítették a pártos, illetve szenzációhajhász megközelítés ellenében a „korszerű” újságírás normáit: személyes nézetek és érzelmek kizárását, semlegességet, pártatlanságot, tényszerűséget (Schudson 1978:3-11, Baran–Davis 2013:72-74).

Hasonló mintákat látunk, ha a német klasszikusok munkáit nézzük. Hanno Hardt Max Weber, Karl Marx, Albert Schäffle, Karl Knies és Ferdinand Tönnies írásaira támaszkodva kimutatja, hogy a XIX-XX. század fordulóján a kontinensen is foglalkoztak a sajtó integratív képességével. A médiáról való gondolkodásuk fókuszában a vezetők és vezetettek közötti kapcsolat, a társadalmi önreflexió, illetve a nemzeti összetartozás volt (Hardt 2001).

Utóbbi leírásában Benedict Anderson jeleskedett. *Elképzeltek közösségek* című könyvében a nemzettudat kialakulását - a kapitalizmus mellett - a napilapok terjedéséhez kötötte. Anderson szerint a nyomtatott sajtó hathatós segítségével vált elgondolhatóvá az egymást nem ismerő, anyagi és társadalmi státuszukban különböző emberek közötti összetartozás (1980).

A média – pontosabban a televízió – kötőereje teljesen másként jelenik meg a durkheimi hagyományokat ápoló Daniel Dayan és Elihu Katz munkájában. Írásuk a közönség oldaláról

is igyekszik megvilágítani az integráció komplexitását. Megállapítják, hogy a televízióban megjelenített főbb események, melyeket hatalmas érdeklődés övez, segítenek áthidalni az egyének közötti különbségeket, s megteremteni valamiféle egységet. Nem a téma, s a tematikai aspektusok, hanem a történések mediatizált prezentációja a lényeges: az ad rangot és fontosságot a pillanatnak, s lehetőséget az atomizált egyének számára a közösséghez, a közösség legfontosabb értékeihez való kötődés megélésére (Katz et al. 1973, Dayan–Katz 1992). A neodurkheimi felfogásban a média *„maga is kreatívan részt vesz a társadalom értékrendjének kialakításában, az embereket foglalkoztató normatív problémák megnevezésében, értelmezésében”*, de ami még fontosabb, *„lehetőséget nyújt az embereknek, hogy összejöjjenek azért, hogy megértsék az élet legfontosabb kérdéseit”* (Császi 2001: én.). A tömegmédia közösségépítő, összetartó erejére a nagy hatású funkionalista társadalomelmélet is felhívja a figyelmet. Különösképp Niklas Luhmann²⁶, aki kései munkájában kísérletet tesz rendszerelméletének tömegmédiára történő kiterjesztésére (2000). Olyan társadalmi intézményekről ír, melyek a *„kommunikáció terjesztéséhez a sokszorosítás technikáját alkalmazzák”* (2000:2), vagyis elsősorban a sajtóra, a televízióra és a rádióra összpontosít, melyek jellemző tevékenysége „megfigyelés”, pontosabban a *„megfigyelő műveletek”* elvégzése (2000: 4). Luhmann szerint e megfigyelés nem tárgyspecifikus, hanem univerzális, azaz háttérrel biztosít minden további kommunikációnak. A megfigyeléssel a tömegmédia folyamatosan „ingerli”, mozgásban tartja, önreflexióra készíti a társadalmi rendszert (2000: 97). A tömegkommunikáció fontosságát tehát nem az adja, hogy releváns információkat torzításmentesen közöl egy mindenki által elfogadott közös meggyőződés kialakulása érdekében. A média nem úgy stabilizálja a társadalmi rendszert, hogy konszenzust teremti, hanem bizonyos „objektumokat” generál, amelyek a későbbi kommunikációban adottak vehetők (2000: 99-100). Ilyen „objektumok” lehetnek például a konkrét termékek, a napilapok, a televíziós és rádiós műsorok, melyek átláthatóvá teszik a nyilvánosság sűrű dzsungelét (2000: 104). Az átláthatóság pedig csökkenti a kommunikáció esetlegességét, így „automatizálja” és „stabilizálja” azt. Luhmann megközelítését lefordítva: a tömegmédia funkciója a rendszer releváns szereplői között a legrövidebb és legismertebb út biztosítása.

²⁶ Korábban kifejtett rendszerelméletének központi kategóriája a kommunikáció: a társadalmat megközelítése szerint az interakciók zárt köre tartja össze. A luhmanni kommunikáció-fogalom azonban nemcsak a tömegmédiára vonatkozik, hanem mindenre, ami az információt, közlést és megértést hordozza (például a nyelv, a pénz, a jog). A kommunikáció konstitutív, de nem a nemzeti identitást vagy a nemzeti konszenzust, hanem a társadalmi rendszert létrehozó módon. A kommunikáció stabilizál, csökkenti a bizonytalanságot vagy Ropolyi László szavaival: a „szituációk feletti uralmat” teremti meg (Ropolyi 2006:122). Kommunikáció nélkül tehát nincs társadalom. Ebben a megközelítésben érdemes értelmezni Luhmann tömegmédiáról szóló gondolatait (vö. Taekke-Pausen 2010).

Jól látható tehát, hogy a szakirodalom egy része a társadalmi béke és stabilitás kialakításában tulajdonít a médianak kulcsfontosságú, s pozitív szerepet. Főként ez utóbbit érte több kritikai észrevétel. A legmarkánsabb ellenvélemény a marxista társadalomelméletben gyökerezett. Az 1970-es években felfutó kultivációs teória szerint a társadalmi kohézióknak tekintett jelenség tulajdonképpen nem más, mint homogenizáció, melyet a(z amerikai) televízió a(z amerikai) politikai-gazdasági elit által meghatározott módon és irányban hajt végre bizonyos vélekedések, ítéletek, minták, szokások hangsúlyozásával (Gerbner 1969). Élesebben fogalmaz a Herman-Chomsky szerzőpáros *„Manufacturing the Consent”* című kötetükben (1988). Úgy vélik, hogy a társadalmi kohézióhoz szükséges konszenzus manipulatív módon jön létre. A hatalom és a pénz kiválogatja a közlésre alkalmas üzeneteket úgy, hogy az ellenvéleményeket marginalizálja vagy veszélyesnek állítja be, míg a számára kedvezőket preferálja. Az amerikai tömegkommunikáció működése voltaképpen leírható a propaganda logikája alapján. A kultivációs és a propaganda-teória tehát leszámol ugyan néhány illúzióval a tömegkommunikáció pozitív szerepét illetően, mégis a médian keresztül zajló társadalmi integráció, még ha dicstelen is, továbbra is elgondolható.

Nem úgy Nick Couldry-nál, aki éppen a média integratív szerepét vitatja. A Dayan-Katz-féle *„médiasesemények”* alapos kritikáján keresztül sejlik fel: Couldry valójában a neodurkheimi tradíció társadalomképét kérdőjelezi meg. Először is tagadja a fenntartandó egységes társadalmi rend (social order) létét, sőt már a társadalom kifejezést is semmitmondónak tartja. Tiltakozik az ellen is, hogy létezne valamiféle centrum vagy fősodor, amelyhez a média integrál. A mainstream média létezésének feltételezését pedig az új millennium éveiben kifejezetten anakronisztikusnak tartja. Nick Couldry a médiakutatások antropológiai fordulatát sürgeti. Arra bátorít, hogy távolodjunk el a tömegkommunikáció kiemelt társadalmi fontosságát hangsúlyozó nagyelméletektől, s figyelmünket az emberek hétköznapi médiahasználatának leírására és megértésére fordítsuk (Couldry 2003: 55-74).

A média összetartó képességével kapcsolatban tehát erős kétségek fogalmazódtak meg. Lehetséges, hogy a média integratív ereje csak az elméletek normatív regisztereiben létezik? Elképzelhető, hogy tömegkommunikáció – a bulvársajtó morális pánikok keltésével, a közéleti-politikai sajtó szisztematikus manipulációval, illetve politikai csaták árokásós műveleteivel – sokkal inkább erodálja, semmint elősegíti az összetartozást? Érdemes a média szétfeszítő erejére épülő gondolatokat hasonlóképp közelebből szemügyre venni!

A média polarizációs tézise a pártosságra épül. Sajtótörténeti munkákból tudható, hogy a világnézetileg elfogult újságírás markánsan jelen van az amerikai és európai újságírói hagyományokban, olyannyira, hogy még az ellenében szerveződött objektivitás-doktrínát is túlélte (vö. Bajomi-Lázár 2007: 85-88). 2010-es nemzetközi adatfelvétel mutatja, hogy az európai országok közül főleg az olasz, görög, bolgár, máltai, szerb, ciprusi, horvát, szlovák és magyar médiumokban nyilvánvaló a szerkesztők, újságírók politikai rokonszenve.²⁷

Az elfogultság tudomásulvétele tükröződik Daniel Hallin és Paolo Mancini modelljében, melyet négy szempont – a médiapiac, a politikai párhuzamosságok, az újságírói professzionalizáció és az állami szerepvállalás – alapján dolgoztak ki (2004). Hallinék elkülönítették a *demokratikus korporativista* (Norvégia, Németország és Ausztria), a *liberális* (Nagy-Britannia és Írország) és Görögország, Spanyolország, Portugália, Olaszország és Franciaország példáján a *polarizált pluralista* médiarendszereket. Utóbbi legfontosabb jellemzője a politika és az újságírás erős összefonódása, vagyis ezekben az országokban a pártok maguk alá gyúrik a sajtót, s felhasználják őket politikai küzdelmeik megvívásakor. Amennyiben a politikai aktorok megosztottak, vagyis minimális az elitek közötti konszenzus, úgy a média is széttartó. Az egyes médiumok különböző politikai hitvallások alapján szerveződnek, mely tükröződik közönségük összetételében is. A polarizált szisztémában a média, főleg a print, gyakran agitátor szerepre vállalkozik, olvasóit igyekszik mozgósítani bizonyos célok, politikai eseményeken való részvétel érdekében. Az újságírók pedig gyakran vállalnak aktivista szerepet.

Hallin és Mancini nyomán állíthatjuk, hogy a pártosság a politikai kommunikáció közösségi aspektusával válik polarizációvá. A média ebben az elgondolásban nem semleges közvetítő közeg, hanem magukat politikailag értelmező emberek közösségének gyűjtőpontja. A közösségek dinamikáját a politikusok, különböző médiumok és állampolgárok közötti interakciós kapcsolatok alakítják. De vajon miként lehet garantálni, hogy a

²⁷ European Media System Survey 2010-es adatfelvételében tömegkommunikációval foglalkozó szakértőket kérdeztek az adott ország médiaviszonyairól. A kérdőív a média és a politika kapcsolatára fókuszált. A magyar médiában megfigyelhető elfogultságra vonatkozó állításunkat az alábbiakra adott szakértői értékelésekre építjük: „The political orientation of the most prominent journalists is well-known to the public.” (0 untrue-10 true, Hungary 7.7); „Journalists in [COUNTRY] agree on the criteria for judging excellence in their profession regardless of their political orientations.” (0 not at all – 10 very much, Hungary 3.3); „How far do [COUNTRY] media outlets in general succeed in serving as “watchdog” scrutinizing the actions of government officials on behalf of citizens?” (0 not at all – 10 very much, Hungary 3.9); „Factual Accuracy - Average of Newspapers and TV Channels” (0 Low-10 High, Hungary 4.4); „Argument Diversity - Average of Newspapers and TV Channels” (0 Low-10 High, Hungary 4.1).

médianyilvánosság ne kerüljön egy ideológia elnyomása alá? Hallin és Mancini modelljében ezt a poláris rendszer pluralizmusa biztosítja (Hallin–Mancini 2004: 107-164). Magyarul: mindenki megtalálja a maga világnézetének megfelelő hangot. S mivel nincs igény egy nagy közös médiaplatformra, a tömegkommunikáció integráló ereje szertefoszlik.

Amennyiben a kérdéshez Hallin és Mancini felől közelítünk, meglephet bennünket, hogy a sajtó önállóságát, belső pluralitását és az objektív újságírást legmagasabb szinten megvalósító liberális médiamodell egyik példája az Egyesült Államok (Hallin–Manicin 2004: 221-274) szolgáltat empirikus adatokat a médiapolarizáció megértéséhez. Az internetrobbanás, illetve a kábeltelevíziók és közösségi rádiók szaporodásával ugyanis amerikai szerzők tollából olvashattuk, hogy a politikai kérdések iránt érdeklők világnézetüknek megfelelő médiumok felé orientálódnak. Azt is észrevételezték, hogy a médiumok a közönségigényt követve még inkább elfogultan foglalkoznak majd politikával, mely tovább erősíti olvasóik, nézőik, hallgatóik politikai elköteleződését. E logika alapján nő a közéleti témákat egyoldalúan tárgyaló sajtó népszerűsége és jelentősége. Így válik a fragmentáció polarizációvá (Warner 2010). A média polarizációja tehát egy folyamat, mely összefügg az állampolgárok, illetve a politikai elit körében megfigyelhető széttartó tendenciákkal: a centrum kiürülésével, a republikánus és demokrata – európai kontextusban inkább bal- és jobboldali – szimpatizánsok közötti elkülönülés, illetve a pártok és a szavazótáborok kapcsolatának erősödésével (vö. Bennett–Iyengar 2008, Sunstein 2009). Az tehát korántsem egyértelmű, hogy a médiában zajló folyamatokat okként, következményként vagy a közönség és a politikusok körében megfigyelhető trendekkel történő kölcsönös együttmozgásként értelmezzük.

Következő probléma a médiapolarizáció mibenlétének meghatározása. Warner és Neville-Shepard a politikai-világnézeti alapokon elkülönülő médiablokkok megerősödését hangsúlyozza, melyekben a belső koherencia erős, a blokkok az ellenoldal irányába zárnak (Warner–Neville-Shepard 2011: 201-204). Mit jelent ez? S főleg, mennyire általános a tendencia? Mindenhol vagy csak bizonyos médiaszegmensekben láthatók a polarizáció jelei? Elsősorban tartalmi alapon közelít Groseclose és Milyo (2005), akik a médiatálalás és a politikusok kommunikációja közötti hasonlóságok – témák, időzítés – kimutatásával kívánták alátámasztani a polarizáció tézisé. A pártosság mellett vonzást és taszítást feltételeztek: a médiumok eltávolodnak egymástól és közelebb kerülnek a politikusokhoz, s mindennek háttérében üzleti okokat sejtettek. Vizsgáltuk során a nyomtatott minőségi sajtót (például Wall Street Journal, New York Times, Washington Times) az Egyesült Államok Kongresszusi tagjainak kommunikációjával vetették össze: 0 és 100 közötti skálán mérve osztályozták a hasonlóságokat. Úgy találták, hogy a médiatartalmak bizonyos határig közelítenek ugyan a

Demokrata vagy a Republikánus képviselők megszólalásaihoz, de az elemzett újságok mindegyike a centrumot jelentő közepes skálátartományban maradt. Másként fogalmazva, a minőségi sajtó képviselői rendelkeznek egy gyengén kitapintható ideológiai profillal, ám továbbra is igyekeznek távolságot tartani a pártoktól. Gentzkow és Shapiro (2005) hasonló eredményekre jutott, s magyarázatuk szerint az igyekezet háttérében a minőségi lapok üzleti stratégiája áll. A minőségi lapok jóllehet elveszítették politikai napirend-formáló monopóliumukat, ám akad olyan piaci rés, mely számára fontos az elfogulatlanság tekintetében legjobb reputációval rendelkező sajtó fenntartása. A piaci nyomás tehát nem feltétlenül eredményez politikailag elkötelezett médiabuborékokat. Az objektivizmust továbbra is fenntartó újságok számára van hely, igaz nem a piacvezetők, hanem a niche márkák között (Gentzkow–Shapiro 2006).

Sobieraj és Belly (2011) az amerikai közösségi rádiók, kábelcsatornák, online hírportálok, blogok kapcsán határozott pártosságról – demokrata vagy republikánus szimpátia – írnak. Emellett azonban a másik oldal agresszív és *ad hominem* megtámadását is regisztrálták. A média polarizációja tehát egyrészt tartalmi kérdés. Az ellenvélemények kiszorulása azonban hatással van a közönség összetételére is. Az egyet nem értők az ellenséges médiakörnyezet miatt elrettennek, távol maradnak. Ám nemcsak a közönség homogenizálódik, hanem a források és a hivatkozások köre is. A pártos média rendkívül zártan működik: a megszólalók, a meghívottak szűk körből, s ugyanazon világnézetet vallók közül kerülnek ki. Ezen láthatóan a végtelen lehetőségekkel kecsegtető internet sem változtat (vö. Baum–Groeling 2008, Arceneaux–Johnson 2012, Gaffney et al 2013).

A polarizáció, úgy tűnik, nem általános tendencia. Egyes médiumok esetében erősebben, máshol gyengébben vagy egyáltalán nem is érvényesül. Az is világos, hogy az ellenséges médiakörnyezet és a hivatkozások zárt köre legalább olyan lényeges, mint a pártosság. Más szóval: a tartalmi aspektusok mellett a média által ápolt és kezdeményezett kontaktusok jellege is számít.

A tömbökön belül megfigyelhető érintkezések keltették fel Michael Conover és munkatársainak érdeklődését, akik a 2010-es amerikai kongresszusi választások kampányidőszakában a Twitteren zajló beszélgetéseket vizsgálták (Conover et al 2011). A kutatás során két kapcsolati mintát különítettek el: az egyik az úgynevezett „*retweet*”-ek, a másik pedig az *említések*. Azok a felhasználók, akik saját profiljukon láthatóvá tették egymás

üzeneteit a megosztások²⁸ által összefogott hálózatot alkották. Az említés-hálózat pedig azokat tartalmazza, akik utaltak, hivatkoztak, válaszoltak a másik Twitter üzenetére.

Az elemzés számunkra legfontosabb hozadéka a két network közötti különbség megfigyelése és leírása. A „retweet”-ek, vagyis a megosztások világosan elkülönülő, zárt, egymás között erős, kifele kevés és gyenge kapcsolatokkal rendelkező, politikailag homogén demokrata és republikánus Twitter hálókat hoztak létre. Ez alapján egy erősen polarizált online nyilvánosság képe sejlik fel, melyet azonban az adatok további elemzése némiképp árnyal. Amikor Conover és munkatársai a kapcsolatot nem a „retweet”-ekkel, hanem az említésekkel azonosították, megváltozott a hálózat szerkezete. Az említések keresztülszelték a világnézeti határokat, s ebben a struktúrában a demokrata és republikánus profilok is összekapcsolódtak. Noha a felhasználók többnyire negatív kontextusban emlegették a másik pártot, jelöltjeit és támogatóit, mégis fontosnak érezték felvenni és fenntartani a kapcsolatot egymással. A demokraták és republikánusok utálkozva is, de szóba álltak egymással, interakciókba bonyolódtak, kommunikációt folytattak, vagyis átlépték a politikai preferenciák által teremtett határokat. Conoverék úttörő elemzése rámutat, hogy a médiapolarizáció kérdését érdemes differenciáltan kezelni, melyben az interakciókra épülő kapcsolatháló-elemzés további érdekes és új belátásokkal gazdagíthat. Felmerül a kérdés: mennyiben segít a polarizáció tézise a magyar médianyilvánosság megértésében?

A szakirodalom alapján úgy tűnik: jelentősen. Enyedi Zsolt, Angelusz Róbert, Tardos Róbert és Kmetty Zoltán vizsgálataiból tudható, hogy a rendszerváltás óta Magyarországon folyamatosan csökken a magukat középre pozicionálók száma, erősödik a határozott jobb vagy baloldali szimpátiával rendelkezők aránya (Enyedi–Benoit 2011). Egyre többen vannak azok is, akik a hétköznapi személyes érintkezéseik kialakításakor előnyben részesítik a hasonló beállítottságúak társaságát. Minél közelebbi a viszony, annál valószínűbb a politikai homofília, vagyis akikkel a legtöbb időt töltjük, akikkel a leginkább megbeszéljük az élet „nagy kérdéseit”, valószínűleg ugyanarra a pártra szavaznak, mint mi. A rendszerváltás óta eltelt időben az állampolgárok politikailag homogén kapcsolatainak előfordulása jelentősen nőtt. A polarizáció tehát egyrészt a belső kontaktusok erősödését, s a kapcsolatok egyneművé válását jelenti, melyben a politikai preferencia szinte minden egyéb tényezőt (életkor, nem, anyagi háttér) felülír. Emellett azonban az ellenoldaltól történő elkülönülés is megjelenik: „*az ideológiai-politikai távolság egyben kapcsolati távolsággá is válik*” (Angelusz–Tardos 2011: 362). Az állampolgárok politikai kommunikációs „mikromilliője”, a hétköznapi interakciók a

²⁸ A Twitter egyik jellegzetessége, hogy a „retweet”-ek segítségével rövid idő alatt egy hír, információ, gondolat képes körbefutni a felhasználók között.

politikai részvételre is hatással vannak. Azok, akik hasonló politika preferenciájú közeli barátaikkal, családtagjaikkal sokszor beszélgetnek politikáról, valószínűbben vesznek részt a közügyek alakításában (Kmetty–Tóth 2011, Kmetty 2014). Meglepő, de az adatok tükrében úgy tűnik, hogy a befelé erős, kifelé gyenge kontaktusok által létrehozott politikai tömbök noha szétválasztják a magyar társadalmat, az apátia ellen hatva dinamizálják a politikai életet. Körösenyi András a magyar politikában érvényesülő széttartó tendenciák megvilágítása során az elitek és az állampolgárok mellett a tömegkommunikációról is ír (Körösenyi 2012: 299-301). Noha a polarizációs folyamatok kezdeményezőjének a politikai elitet tekinti (a médiáról a következmények kapcsán emlékezik meg), amerikai kutatásra hivatkozva egyfajta ördögi kört vázol. A média közönségigényeknek engedve egyre karakteresebb álláspontból tárgyalja a politikai kérdéseket, melyek következtében a nézőkhöz, olvasókhoz és hallgatókhoz „félígazságok” jutnak el. A médiafogyasztók tájékozottsága romlik, akik pontatlan, „rossz minőségű” információk alapján kötik magukat egy-egy párthoz. Minél elkötelezettebbek a szavazók, annál jobban keresik a világnézetüknek megfelelő médiaközeget, s annál kevésbé érdeklődnek az annak ellentmondó tartalmak iránt. Ha nő a politikailag elfogult médiumok népszerűsége, csökken a „jól” vagyis tárgyilagosan, semlegesén, széleskörűen informált szavazók köre. Mindez a politikai viselkedést is befolyásolja, hiszen Körösenyi szerint ha „egyazon „semleges”, tárgyilagos média fogyasztója lenne mindkét tábor” bizonyosan másként alakulnának a választói preferenciák (uo: 300).

Polyák Gábor is úgy véli, hogy a folyamatok Magyarországon is a polarizáció logikája mentén zajlanak. Érvelése azért is meggyőző, mert nem az amerikai szakirodalomra, hanem a hozzánk közelebb álló európai mintákra épülő modellben gondolkodik. A már idézett Halin-Mancini szerzőpáros munkájára támaszkodva a magyar médiarendszert a *polarizált pluralizmussal* azonosította (Polyák 2014: 5-15). Hasonlóképpen ír Karol Jakubowicz, amikor a posztoszocialista országok médiarendszereit értékeli. Jakubowicz rámutat, hogy Közép-Európában bizonyos országokat (köztük Magyarországot) a mediterrán térségre jellemző polarizált pluralizmus jellemzi (Jakubowicz 2007: 303-313).

Úgy tűnik a kérdés immár nem az, hogy vannak-e olyan médiumok, melyekben a politikáról sokat és részletesen, de objektíven, elfogulatlanul, konszenzuskeresően beszélnek. Hanem az, hogy a médianyilvánosság plurális és befogadó legyen annak érdekében, hogy mindenki megtalálja a politikai szimpátiájának megfelelő platformot. Ezzel kapcsolatban is ellentmondó értékeléseket olvashatunk. A „European Media Systems Survey 2010” (EMSS 2010) kutatás szakértői interjúi szerint a megkérdezettek többsége egyetért azzal, hogy minden jelentősebb

politikai vélemény megtalálja a médianyilvánosságát.²⁹ Polyák Gábor azonban úgy látja, hogy 2010 óta a széttartó tendenciák erősödnek, míg a sokféleség gyengül (Polyák 2014: 5-15).

A polarizáció tehát nagyon is eligazító a magyar politika, a nyilvánosság, a politikai kommunikáció megértésében. Úgy tűnik relevánsabb, mint a média társadalmat összetartó erejét hangsúlyozó szakirodalmi tradíció. Ezért tanulmányunk második részében bemutatott empirikus kutatásunkat a politikai polarizáció jegyében alakítottuk ki, és a magyar médianyilvánosság tömbösödéséről kívánunk képet kapni. Elemzésünkben némiképpen elmozdulunk az amerikai szakirodalom bipolaritást, pártosságot, illetve a hatásmechanizmusokat hangsúlyozó hagyományaitól. Egyrészt, fenntartjuk a lehetőségét, hogy a magyar médianyilvánosság nem két, hanem több pólusú (gondolunk itt a radikális jobboldalra). Másrészt, a pártosság kimutatása és az ok-okozati összefüggések helyett az interakciós kapcsolatokra, s azok különböző aspektusaira figyelünk.

Miért lényeges az interakció a politikai polarizáció szempontjából? Vajon nem elég a tömbösödés megállapításához a pártosan elfogult tartalmak, illetve a szubjektív, értéktelített, hétköznapi stílusú politikai beszámolók által összekötött médiacsoportok kimutatása? Vagy esetleg a politika mellett valami más, például a tulajdonosi háttér vagy a közös technológiai platform megléte polarizál? Mind lehetséges faktor a tömbösödés megállapításához. A médiumok közötti interakciós kapcsolatok fontosságát azonban az adja, hogy segítségével rámutathatunk: az eltérő politikátalálás, az ellenséges üzenetek, s az egymással vitában álló értelmezések ellenére létrejöhet egy integrált médiatér, amennyiben a résztvevők hajlandóak szóba állni egymással.

Ez a „szóba állás” jelzi, hogy a felek elismerik egymást a nyilvánosság fontos és elfogadott képviselőjének, akikre szükségük van saját álláspontjuk pontosításához, megerősítéséhez. Értelmezésünk szerint ez az interakció tekinthető párbeszédnek, ám nem feltételezzük, hogy a párbeszéd bármely pontján kialakul egy közös konszenzuális vélekedés vagy bármilyen egységes értelmezés. Mégis lényeges, hiszen maga az interakció ténye mutatja, hogy vannak közös ügyek, s azokat kikkel óhajtják megvitatni. Ha a médiumok egy csoportja politikai kérdésekben kizárólag egymásra reflektál és/vagy ugyanazoknak a politikai szereplőknek biztosít kommunikációs terepet, akkor a fragmentáció és az elfogultság mellett politikai polarizációról is beszélhetünk. Másként fogalmazva: a médiában is megfigyelhető a kontaktusok zártsága (befelé erős, kifelé gyenge) az Angelusz–Tardos szerzőpáros

²⁹ „Would you say that wall major political opinions in [COUNTRY] are present in the newspapers or rather that only some opinions are present?” Country averages with 95 confidence intervals, Hungary = 7.1. Lásd: Popescu et al 2010, 38. oldal.

elgondolása nyomán erős politikai polarizációt jelezhet. Ellenben a nyilvános tér integráltsága - azaz nem jönnek létre olyan médiatömbök, akik csak egymásra figyelnek - gyengítik a diverzifikációt, azaz az eltérő politikaképek mellett sem beszélünk polarizációról. Az interakciós kapcsolatokra fókuszálva tehát kikerüljük a konszenzus-orientált elméletekkel szemben megfogalmazott kritikát, azaz számot vetünk az elfogult, posztobjektív médiavilággal. Nem tagadjuk azt sem, hogy a média politikai polarizációja alapulhat tartalmi különbségekre (ti. elfogult politikatálatás), de megértésében legalább olyan fontosak az interakciós szempontok is.

Az interakció középpontba helyezése nem jelen tanulmány nívója. A polarizáció kapcsolatháló elemzésében Conover és munkatársai (2011), illetve az Angelusz–Tardos (2011) és a Kmetty–Tóth (2011) szerzőpárosok kutatásait tartjuk irányadónak. Míg Conoverék és a magyar kollégák az állampolgárok körében vizsgáldtak, mi a médiumokra összpontosítunk.

Hipotézis és módszertan

Kutatásunk fő hipotézisét így fogalmazzuk meg:

A magyar társadalom nagyfokú politikai polarizációja a médianyilvánosságban is leképeződik: a médiumok interakciós kapcsolataik alapján egymástól elkülönülő, befelé szorosan összefonódó, kifelé zárt hálózatokba szerveződnek.

Elemzésükben a médiapolarizációt tehát interakciós kapcsolatokra vezetjük vissza. Interakciós kapcsolatnak tekintjük a hivatkozásokat és idézéseket, melyek során a médiumok a megszólalásaikat egymás kommunikációjához kötik. Emellett azonban vizsgáljuk a megszólaltatási mintázatok hasonlóságát is. Ezalatt azt értjük, hogy az egyes médiumok mennyire hasonlítanak egymásra a közvetlenül megszólaltatott politikai szereplők tekintetében.

Kutatásunkban a paksi atomerőmű bővítése ügyén keresztül vizsgálódunk. 2014. január 14-én Orbán Viktor miniszterelnök és Vladimir Putyin orosz államfő együttműködési megállapodást írt alá Magyarország és Oroszország között a paksi atomerőmű két új blokkjának megépítéséről. Ennek értelmében az orosz Roszatom végezheti a beruházást, melyhez az orosz állam 30 éves futamidejű államközi kölcsönt nyújt Magyarország számára. Az aláírást követően heves politikai és szakmai vita bontakozott ki a nyilvánosságban a megállapodással

kapcsolatban, melyet az országgyűlési választások közelsége még inkább felerősített. A „Paks-ügy” kiválasztását a következő tényezők indokolták: (1) a kutatáshoz való időbeli közelség, ami megkönnyíti az adatokhoz való hozzáférést; (2) „témagazda” hiánya, azaz nincs olyan médium, amelyhez köthető lenne az ügy, vagy amely kizárólagos szerepet játszik az ügy nyilvánosságra hozatalában; (3) egyértelmű kezdőpont léte, hiszen az aláírás napja különösebb indoklás nélkül tehető meg a „Paks-ügy” kezdőpontjának, még akkor is, ha a paksi bővítés témájának természetesen számos előzménye van. A vizsgált téma szempontjából azért is tűnik alkalmasnak a „Paks-ügy”, mert a megállapodás egyértelműen kötődik az egyik politikai oldalhoz és a megszólalások alapján is azt látjuk, hogy a témához való viszonyulást erősen meghatározza a politikai hovatartozás.

Az ügy kommunikációs hálózatát az aláírás napjától számított hét napban rögzítettük, adatfelvételünk tehát a január 14-től január 21-ig terjedő időszakot foglalja magában. Első lépésben az adatfelvétel kezdőpontjait jelöltük ki. Itt azt tartottuk szem előtt, hogy a kezdőpontok tartalmazzák a legolvasottabb hírportálokat, a legfontosabb napilapokat és televíziós csatornákat, valamint a radikális jobboldalhoz kötődő legfontosabb médiumokat is.³⁰ Az adatbázist folyamatosan bővítettük azokkal a médiumokkal, amelyekre a kezdőpontként kijelölt médiumok hivatkoztak, majd az újonnan bekerült médiumok hivatkozásain keresztül is további médiumok kerültek be az adatbázisba. Ezt az eljárást egészen addig folytattuk, amíg további médiummal már nem lehetett már bővíteni az adatbázist. Az így létrejött adatbázis 48 médiumot tartalmaz. A Lánchíd Rádió hivatkozásait az archívumok elérhetetlensége miatt nem tudtuk kódolni, így ez csak a rájuk való hivatkozáson keresztül szerepel az adatbázisban (csak input), hivatkozásait (output) nem létezőként kezeltük, azaz a mátrixban a hozzá tartozó sorban minden oszlophoz 0-át írtunk.

Az adatokból két hálózatot hoztunk létre: a hivatkozási hálózat a médiumok közötti közvetlen hivatkozásokat rögzítette, míg a megszólalási hálózatban a médiumok közötti kapcsolatokat a bennük megszólaló politikai szereplők körének hasonlósága határozta meg. A 48 médiumból két hálózatot hoztunk létre, melyekben a csomópontok egyes médiumokat képviselnek. Az első $n \times n$ súlyozott, irányított hálózatban kapcsolatnak tekintettünk minden olyan más médium megvalósult kommunikációjára hivatkozást, amely a kijelölt időszakban történt. Tehát nem

³⁰ Az elemzéshez szükséges volt a médiumok politikai orientációjának meghatározása. Jobboldalinak tekintettük a Hír TV-t, a Magyar Nemzetet, a Magyar Nemzet Online-t, a Magyar Hírlapot, a magyarhirlap.hu-t, Lánchíd Rádiót, a Mandinert, a Jobbgyenes blogot, a Mos Maiorum blogot és a Kardblogot. A közszolgálati csatornákat szintén a jobboldali körhöz soroltuk (döntésünket Amy Brouillette és munkatársainak 2012-es munkájára alapoztuk, lásd: Brouillette-van Beek 2012). Baloldali-liberálisként elemeztük az ATV-t, az atv.hu-t, a Világgazdaságot, a Népszabadságot, a nol.hu-t, a Népszavát, a nepszava.hu-t, az Index.hu-t, a 444.hu-t, a cink.hu-t, a hvg.hu-t, a Hír24.hu-t, a figyelő.hu-t, a Ténytár blogot, az Átlátszó blogot, az örülünk Vincent blogot és a Kettős Mércé blogot. Szélsőjobboldali kezdőpontjaink pedig az alábbiak voltak: kuruc.info, alfahír.hu.

tekintjük kapcsolatnak az olyan hivatkozást mely mögött nem áll megvalósult kommunikáció (pl.: „miért nem foglalkozik „A” médium x-el”; „B” médium biztos úgy fog erről beszélni, hogy...”), vagy amely a vizsgált időkeretnél korábban történt („C” médium tavaly év végén írt arról”). Fontos, hogy csak az elsődleges hivatkozást rögzítettük, tehát, ha „A” médium hivatkozott arra, hogy „B” médium szerint „C” állít valamit, akkor csak „B” médiumot rögzítettük „A” sorában, míg „C” médium „B” médium hivatkozásai között szerepel csak. Ezt a hálózatot hivatkozási hálózatnak nevezzük.

A második $n*m$ hálózat, ahol n a médiumokat, míg m a médiumokban közvetlenül megszólaló személyeket (politikusok, szakértők, véleményformálók stb.) jelöli. Ebben a kétoldali hálózatban (two-mode network) a médiumokat kapcsoljuk össze a nyilvánosságban kommunikáló személyekkel. Itt tehát médium másik médiumhoz, vagy nyilvánosan kommunikáló személy másik személyhez nem kapcsolódhat, csak a személyek és médiumok között létezhet kapcsolat. „N” médium és „M” személy között akkor beszélhetünk kapcsolatáról, ha n médiumnak m személy közvetlenül megnyilvánul a vizsgált időszakban. Tehát egy sajtótájékoztatót, vagy más médiumhoz kötődő megszólalást („X” szereplő „A” médiumnak elmondta”) nem regisztráltunk kapcsolatként.

A kétoldali hálózatot az elemzés során azonban egyoldali, súlyozott $n*n$ hálózattá alakítjuk át. Két médium közötti kapcsolatot a médiumban megszólalók körének hasonlósága jelenti. Ha két médiumban ugyanaz a személy megszólal, akkor kapcsolat van közöttük, mely annál erősebb minél inkább fedi egymást a médiumhoz tartozó megszólalók köre. Természetesen számít az adott személy és médium kapcsolatához tartozó súly is, azaz a megszólalások száma, hiszen ha „X” szereplő „A” médiumban sokszor meg tud nyilvánulni, míg „B” médiumban csak kevésszer, akkor „A” és „B” médium között a kapcsolat erőssége is gyenge. A második hálózatot megszólalási hálózatnak nevezzük.

Az interakciós kapcsolatok alapján értelmezett hipotézisüket a további feltételezések bizonyításával kívánjuk alátámasztani:

1. A hivatkozási hálózatban, vagyis a médiumok egymás közti kapcsolatai alapján felvázolt hálózatban létrejönnek zárt blokkok, melyekben a belső kontaktusok erősek és intenzívek, míg a külsők gyengék és csekélyek. Másként fogalmazva: a vizsgált ügyben a médiablokkok kizárólag egymás által nyilvánosságra hozott információkra hivatkoznak, míg másokéra nem.
2. A megszólalási hálózatban, vagyis a médiumok forrásai alapján felvázolt hálózatokban létrejönnek zárt blokkok, melyekben a médiumok forrása ugyanabból a

politikus, szakértői, kommentátori körből kerülnek ki. Másként fogalmazva: a vizsgált ügyben a médiablokkok mindegyik eleme ugyanazokkal a megszólalókkal létesít közvetlen interakciós kapcsolatot, míg a másik médiablokkban megszólalók meg sem jelennek.

3. Feltételezzük továbbá, hogy a hivatkozási hálózatban a médiumok típus szerint is polarizáltak, azaz a különböző típusú médiumok inkább hivatkoznak egymásra, mint más típusú médiumra.
4. Végül: a megszólalási hálózatban erősebb polarizációt várunk, mint a hivatkozási hálózatban.

A polarizációt mindkét hálózat esetében a hálózat modularitásával mérjük (politikatudományi alkalmazására lásd: Waugh et al, 2009; Conover et al, 2011), egyrészt abszolút jellemzők alapján létrehozott csoportfelosztás (politikai hovatartozás, típus) alapján, másrészt pedig modularizáció-maximalizáláson alapuló közösség-feltáró algoritmus segítségével. A polarizációt közvetlenül mérő modularitáson kívül más globális és lokális mutatót is vizsgálunk hálózatainkban.

A modularitás (lásd: Newman, 2006) megmutatja, hogy egy hálózat csoportokra bontása mennyire „erős”. Akkor tekint erősnek egy felosztást, ha a sűrű kapcsolatok vannak a csoportokon belül és ritka a kapcsolat a csoportok között. A modularitás $-0,5$ és 1 közötti értéket vehet fel, ahol a pozitív érték azt jelenti, hogy a csoportokon belüli kötések száma meghaladja az ugyanolyan alapjellemzőkkel rendelkező véletlen hálózatban várható kötések számát. Negatív érték esetén kevesebb kötés összpontosul a csoportokon belül, mint az véletlen hálózat esetében várható lenne.

Modularitást számolni azonban nem pusztán előre meghatározott csoporttagságok esetében lehet. Számos közösségfeltáró módszer létezik, melyek a modularitás maximalizálására törekcsenek. Ezek közül mi a kötés-közöttiségen alapuló közösségfeltárás (edge-betweenness community detection) (Newman–Girvan, 2004) módszerét használjuk, amely jól alkalmazható súlyozott és irányított gráfokra is. Ennek lényege, hogy eltávolítja a legnagyobb közöttiség (betweenness) értékkel rendelkező kötések a hálózatból, azaz azokat, amelyek a leginkább közvetítő szerepet játszanak a hálózat tagjai között. E lépés mögött az a feltételezés húzódik meg, hogy ezeknek a hídkötéseknek az eltávolításával kohézív alcsoportokhoz juthatunk. A módszer hierarchikus elven működik, azaz első lépésben minden elem külön

csoportot képez, utolsó lépésben pedig minden elem egyetlen csoport tagja. A művelet minden lépésben kiszámolja az adott közösségfelosztás modularitás-értékét és a legnagyobb modularitásértéknek megfelelő közösségfelosztást választja ki.

Mindkét hálózatunkban kétféle módon számoljuk ki a modularitást. Az első lépésben kutatói döntés alapján hozunk létre médiumcsoportokat politikai hovatartozás alapján és ezekben a csoportfelosztásokban vizsgáljuk a modularitásértékeket. E felosztás mellett a médiumok típusa alapján is létrehozunk csoportokat. A második lépésben a kötés-közöttiségen alapuló közösségfeltárást végezzük el, mely során a legmagasabb modularitással rendelkező csoportfelosztást vizsgáljuk meg. A két hálózat esetében a közösségfelosztás más jelentéssel rendelkezik, hiszen míg a hivatkozási hálózat esetében ez a tényleges hivatkozási kapcsolatokon alapul, a megszólalási hálózat esetében a médiumokban megszólalók körének hasonlósága jelenti a kapcsolatot.

A két hálózat elemzésében a klaszteresedési együtthatót (clustering coefficient) is vizsgáljuk. A koefficiens egy hálózat elemeinek csoportba rendeződési hajlandóságát jelzi. Ha magas értéket kapunk, az interakciók alapján jól elkülöníthető tömbök jellemzik a hálózatunkat. A globális klaszteresedési együttható a hálózat egészére (vagy annak alcsoportjaira) vonatkozik, a lokális pedig a csomópontokra.

Egy következő mutató a szintén globális és lokális mérésre is használható súlyozott gazdag-klub hatás (weighted rich-club effect). Ez a súlyozott hálózatban méri a kötések eloszlását, vagyis a hálózat centralizáltságát. Arra kíváncsi, hogy a prominens csomópontok (azaz a sok kötéssel rendelkező szereplők) mennyire osztják meg egymás között a legerősebb kapcsolatokat. Ha szignifikáns a hatás, akkor mondhatjuk, hogy a hálózat legerősebb szereplői között összpontosulnak a legerősebb kapcsolatok. Magyarul: a fontos szereplők leginkább egymásra hivatkoznak. Amennyiben a teljes hálózat legerősebb szereplői politikai színezetüktől függetlenül inkább egymásra hivatkoznak, akkor az gyengíti a polarizációt. Tehát a magas polarizáció nem jár együtt „gazdag klub-hatással”, amennyiben a „gazdag klub” heterogén.

További lokális mutatóként vizsgáljuk a centralitást. Három centralitás mutatót alkalmazunk. Az első a fokcentralitás (degree centrality), amely a legalapvetőbb centralitásmutató. Bináris (azaz csak 0 és 1 értékeket használó) network esetében ez az adott szereplő összes kapcsolatának az összegét jelenti. Súlyozott hálózat esetében is gyakran hasonlóképpen járnak el, és egyszerűen összeadják az adott csomópontához tartozó súlyokat. Ezzel a módszerrel azonban az a probléma, hogy nem veszi figyelembe a kötések számát, csak a súlyok összegét. Így ugyanolyan centralitás értéket kap az a szereplő, akire csak egyetlen médium hivatkozik

sok alkalommal, mint az a szereplő, akire sok szereplő hivatkozik, még ha kevésbé gyakran is. Egyetértünk Opsahl-al abban, hogy a fokcentralitás esetében mind a kötések számát, mind annak súlyát érdemes figyelembe venni (Opsahl et al, 2010). Opsahl és munkatársai úgy próbálják meg orvosolni a helyzetet, hogy bevezet egy új paramétert (α), mely 0 és 1 közötti értéket vehet fel. Amennyiben $\alpha=0$, akkor a fokcentralitás csak a kötések számát veszi figyelembe, azaz úgy kezeli a hálózatunkat, mintha dichotomizáltuk volna, azaz 0-1 értékűvé alakítottuk volna át, ahol 1 a kapcsolat létét (függetlenül a súlytól) és 0 a kapcsolat hiányát jelöli. Ha $\alpha=1$, akkor a művelet a fentiekben bemutatott módon pusztán összeadja a csomóponthoz tartozó súlyokat. A köztes értékek segítségével azonban beállíthatjuk, hogy melyik szempont mekkora súllyal számítson a fokcentralitás kiszámításában. Mi az α értékét 0,5-re állítottuk, így a fokcentralitás kiszámításában egyenlő mértékben számít a kötések száma és a csomóponthoz tartozó súlyok összege.

A második vizsgált centralitásmutató a PageRank centralitás. Ez egy olyan algoritmus, amely nem pusztán azt nézi, hogy kire hivatkoznak sokan, hanem azt is, hogy kikhez kapcsolódik az adott szereplő. Minél centrálisabb szereplőkhöz hivatkoznak egy adott csomópontra, annál magasabb a PageRank centralitás értéke.

A harmadik centralitásmutató, a közöttiség centralitás (betweenness centrality), sok tekintetben ellentéte a PageRank centralitásnak. Az algoritmus minden csomópont között kiszámolja a legrövidebb utat és annak a csomópontnak lesz magas a közöttiség centralitás-értéke, aki sok „legrövidebb úton” van rajta. Ez tehát egyfajta közvetítő szerepet takar: az számít centrális szereplőnek, akinek a közvetítése nélkülözhetetlen a hálózat egészét tekintve. Tehát annak lesz magas a közöttiség centralitás értéke, aki sok olyan kapcsolódással rendelkezik, amivel a többi szereplő nem, avagy kevés kapcsolódással rendelkező szereplőkhöz kapcsolódik. Amennyiben politikailag erősen megosztott médiahálózatokat találunk, fontos látni a közvetítő szereplőket. A magas közöttiség-értékkel rendelkező csomópontok léte jelezheti bizonyos fokú polarizáció létét, azonban, ha a modularitás alapján erős politikai polarizációt észlelünk, és egyáltalán nem találunk közvetítő szereplőt a csoportok között, akkor az a polarizáció kritikus szintjét jelentheti.

A lokális mutatók önmagukban is érdekes lehetnek, azonban jelentőségüket leginkább az adja, hogy segítségükkel meg lehet vizsgálni a médiumok relációs és abszolút tulajdonságai közötti kapcsolatokat. A fentiek alapján a következő relációs mutatókkal rendelkezünk az egyes szereplőkről: klaszteresedési koefficiens, gazdag-klub hatás, fokcentralitás, PageRank centralitás és közöttiség centralitás. Az abszolút tulajdonságok közül a politikai preferenciát és a médiumtípust (online-offline) különböztethetjük meg. A változók között a páronként

korrelációt vizsgáltuk. Amennyiben a csoportfeltáró módszer képes magas modularitással rendelkező felosztást létrehozni, a megszólalási hálózathoz létrehozott csoporttagságokat is bevonjuk a korrelációs vizsgálatba.

Végül a kutatási eredmények óvatos interpretációjáról kell még szót ejtenünk. A Paks-ügy feldolgozásával nem tudunk végleges, minden kétséget kizáró megállapításokat tenni a magyar médianyilvánosság állapotáról. Célunk egyrészt a kapcsolatháló-elemzés teherbíró képességének tesztelése: szeretnénk megtudni, hogy vajon a média politikai kommunikációs vizsgálatában érdemes-e efféle módszerekkel kísérletezni. Másrészt pedig a politikai polarizáció tézisét szeretnénk finomítani.

A kutatás hipotéziseit az 1. táblázatban foglaljuk össze.

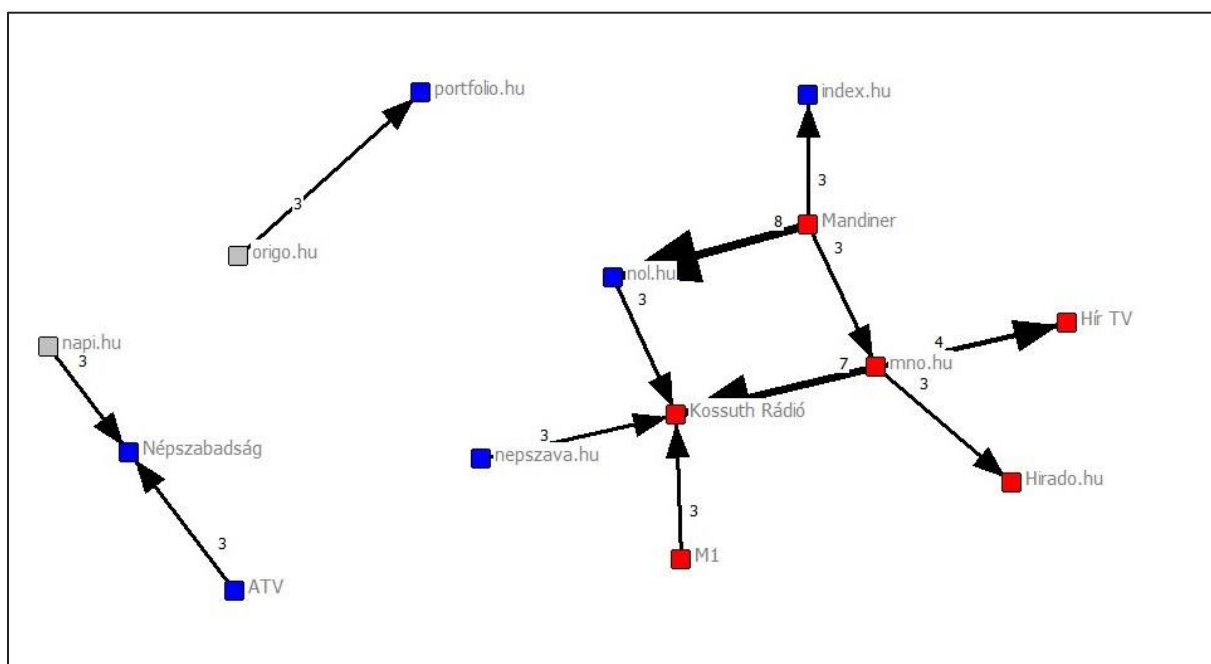
	Hipotézis	Módszer	Politikai polarizáció	
			✓	0
Erős politikai polarizáció a magyar médianyilvánosságban	Az interakciók politikai preferenciát tekintve homogén médiacsoportokat hoznak létre.	Modularitás a hivatkozási hálózatban.	Magas modularitás ³¹ : a hálózatban erős csoportmegoszlás található a politikai hovatartozás alapján.	Alacsony modularitás: a hálózatban nem található erős csoportmegoszlás a politikai hovatartozás alapján. Magas modularitás: a hálózatban erős csoportmegoszlás található a médiatípus alapján.
		Centralitás az „interakciós” hálózatban.	Ha a modularitás politikailag homogén médiacsoportokat hoz létre, ÉS ezek központi aktorai különböznek. Ha a modularitás politikailag homogén médiacsoportokat hoz létre, ÉS nincs közöttük hídát képző csomópont.	A központot alkotó csomópontok különböző politikai orientációval rendelkeznek, közöttük erős interakciós kapcsolatok állnak fenn (lásd: gazdag klub-hatás).
	A közvetlenül megszólaltatottak köre politikailag homogén médiacsoportokat hoznak létre.	Modularitás a „megszólalási” hálózatban.	Magas modularitás: a hálózatban erős csoportmegosztás található politikai hovatartozás alapján a közvetlenül megszólaltatottak körét tekintve.	Alacsony modularitás: a hálózatban nem található erős csoportmegosztás a politikai hovatartozás alapján. Magas modularitás: a hálózatban erős csoportmegosztás található a médiatípus alapján.

1. táblázat. Hipotézisek összefoglalása.

³¹ Clauset és munkatársai (2004) alapján 0,3 modularitásérték felett beszélhetünk jelentős közönségstruktúráról, ezért mi is ezt az értéket fogadjuk el irányadónak.

kifelé irányulnak: csak hivatkoznak, őket nem hivatkozzák, s egymással sem állnak interakciós kapcsolatban.

A hálózat leginkább összekapcsolódó elemei a különböző politikai preferenciájú médiumok között fennálló interakciókról árulkodnak. A 2. ábra mutatja, hogy különösen a Nol.hu és a Mandiner.hu érdeklődik az ellenoldal iránt.

2. ábra. A megszólalási hálózat leginkább összekapcsolódó elemei.

Az Mno.hu kapcsolatai azt is jelzik, hogy a jobboldali médiumok szoros kapcsolatot ápolnak egymással. Ahhoz azonban, hogy kiderítsük valóban erősebbek-e a politikai szempontból hasonló médiumok közötti kapcsolatok, a hálózat modularitás értékeit kell szemügyre vennünk.

Csoportfelosztás a hivatkozási hálózatban

A Paks-ügy hivatkozási hálózatában a modulok, különösképpen a politikailag homogén csoportok viselkedését is elemezzük. Először a globális klaszteresedési együtthatót alkalmazzuk, mégpedig az egész hálózaton, illetve a jobboldali és baloldal-liberális algráfokon. Segítségével megtudjuk, hogy mennyire jellemző az egyes csomópontok összekapcsolódása és a többitől való elkülönülése, vagyis vannak-e klaszterek a hálózatban.

Az algárfokon pedig az általunk előre meghatározott politikai színezetű csoportokon belül keressük a csomósodás jegyeit.

Hogy lássuk, a kapott eredményeink mennyiben térnek el a várható értékektől, viszonyításképpen létrehoztunk a hivatkozási hálózat egészének, illetve a baloldali-liberális és jobboldali algráfok alaptulajdonságait (például: csomópontok száma) megőrző random hálózatokat, s kiszámoltuk rajtuk is a klaszteresedési együtthatót. Az eredményeket 2. táblázat tartalmazza.

	³⁴ $C_{\text{hivatkozási}}$	³⁵ C_{random}
A hálózat egésze	0,3701	0,3711
Baloldali-liberális algráf	0,289	0,26
Jobboldali algráf	0,494	0,423

2. táblázat: Globális klaszteresedési együttható a hivatkozási hálózatban és annak random hálózataiban.

Eszerint a hivatkozási hálózatra nem jellemző a klaszteresedés, hiszen nagyon hasonló értéket kapunk az azonos jellemzőkkel rendelkező véletlen hálózatban. Az interakciók tehát áthidalják a világnézeti különbségeket: baloldali-liberális és jobboldali médiumok erős kapcsolatban vannak egymással. A két algráf összehasonlításából azonban jól látszik, hogy a jobboldali médiumok jobban összekapcsolódnak egymással ($C=0,494$), mint a baloldali-liberálisok (0,289). Bár előbbiek esetében sem beszélhetünk kizárólagos összetartozásról, hiszen a megfigyelt érték nem sokkal nagyobb, mint a várható érték ($C_{\text{random}}=0,423$).

Nézzük, mit mutat a kötés-közöttségén alapuló közösségfeltárás (edge betweenness community) algoritmus!

Az algoritmus az egész hálózatra mutatott legmagasabb értéke: 0,07625326. Ez jelzi, hogy az interakciók alapján nem jönnek létre egymástól elkülönülő blokkok, hiszen a modularitás érték alig nagyobb, mint 0, azaz lényegében nem tér el a hasonló tulajdonságokkal rendelkező véletlen hálózat esetében várható polarizáltságtól. Ezek után talán mondanunk sem kell, hogy a politikai preferencia alapján csoportba rendezett csomópontok modularitás értéke is nagyon alacsony ($Q_1=0,04572505$). Az interakciós szálak ugyan szorosak a jobboldali médiumok között, de mivel jelentősek a baloldali-liberálisok felé mutató kapcsolataik, nem formálnak homogén blokkot. Ugyanez igaz a baloldali-liberális csomópontokra is. A radikális jobboldalt

³⁴ Tripletérték aritmetikai átlag alapján (a geometrikus átlag nagyon hasonló eredményeket adott, ezért azt külön nem jelöltük). A Lásd: Opsahl- Panzarasa 2009.

³⁵ „Helyi súly átrendezés” (local weight reshuffling) alapján. Lásd: Opsahl et al 2008.

jelző pontok sem alkotnak klikket: mind a mérsékelt jobboldali, mind a baloldali-liberális médiumok felé nyitottak. A médiatípusra újraszámolt modularitás szintén nagyon alacsony ($Q_2=0,06504991$), elkülönülő online és offline klasztereket sem találtunk. A modularitás értékek arra utalnak, hogy a hivatkozási hálózat meglehetősen integrált. Politikai polarizációnak nincs jele, az interakciók alapján létrejövő zárt tömbökre irányuló feltételezésünket így nem tudjuk bizonyítani.

A kötés-közöttségen alapuló közösségfeltárás két nagyobb csoportot hozott létre. Az egyikben az ATV, a hvg.hu, a Hír TV, a Népszabadság, a Kossuth Rádió, a Bruxinfo, a napi.hu, a cink.hu, a nepszava.hu, a magyarhirlap.hu, az örülünk vincent blog, az átlátszó.hu, a hiradó.hu, az atv.hu, az alfahir.hu, a hír24, az info.rádió és a portfolio.hu szerepel. A másik az RTL Klubot, a Mandiner.hu-t, a Jobbegyenes blogot, a Ténytár blogot, a Kardblogot, a bekialtas.blogot, a nyugat.hu-t, a mos maiorum blogot, a Kettős mércét és a Figyelő online-t tartalmazza. A harmadik „csoport” a Nol.hu és a tutiblog.³⁶ A két nagyobb esetben a modularitásérték ($Q_{\max 2}=0,1812444$)³⁷ még mindig alacsony ahhoz, hogy jelentős csoportképző erőt állapítsunk meg.³⁸ Ezek az eredmények szintén gyengítik a politikai polarizációt feltételező kiinduló állításunkat, hiszen a valamennyire mégis megmutatkozó közösségek között sem találtunk politikailag homogén csoportot.

A modularitás és a közösségfeltárás-vizsgálat hivatkozási hálózatra kapott értékeit a 3. táblázatban foglaljuk össze.

Modularitás és közösségfeltárás mutatói	Értékek
Modularitás: politikai felosztás	$Q_1=0,0457$
Modularitás: Médiatípus szerint (online-offline)	$Q_2=0,065$
Kötés-közöttségen alapuló közösségfeltárás	$Q_{\max}=0,076$
Kötés-közöttségen alapuló közösségfeltárás (szűkített)	$Q_{\max 2}=0,1812444$

3. táblázat. A modularitás, illetve közösségfeltárás mutatói és értékei a hivatkozási hálózatban.

Centralitások a hivatkozási hálózatban

Mivel nem találtunk értelmezhető csoportfelosztást, a hálózat központja, s a központi csomópontok felé fordítjuk figyelmünket. Elsőként a 3. táblázatban összefoglalt fokcentralitás eredményeket mutatjuk be.

³⁶ A többi médium egy tagú „csoportot” alkotott.

³⁷ Az előző felosztás alapján létrehozott két nagy csoportra külön lefuttatott modularitás érték, melyből kihagytuk az egy- és kéttagú „csoportokat”.

³⁸ 0,3-as érték felett beszélhetünk jelentős közösségstruktúráról. Lásd: Clauset et al. 2003.

A hivatkozási hálózat központi szereplői	Fokcentralitás értékek ³⁹	A baloldali-liberális médiumok által kijelölt központi szereplők	Fokcentralitás értékek	A jobboldali médiumok által kijelölt központi szereplők	Fokcentralitás értékek
Kossuth rádió HírTV	25,79	Kossuth Rádió	11,62	Kossuth Rádió	10,58
Hír TV	23,07	HírTV	10,39	HírTV	7,42
Népszabadság	11,83	Népszabadság	5,92	Nol.hu	6,63
Index.hu	9,17	Cink.hu	5,48	Index.hu	3,16
Cink.hu	7,48	Index.hu	4,47	Info Rádió	3

4. táblázat. A hivatkozási hálózat központi elemei (fokcentralitás alapján).

Adatok arra utalnak, hogy a hivatkozási hálózat legtöbb kapcsolattal rendelkező elemei között egyaránt vannak jobboldaliak és baloldali-liberálisok. Radikális médium azonban egy sem. Ami azonban ennél is érdekesebb, hogy a világnézetileg homogén csomópontok, illetve az egész hálózat centrumai között jelentős az átfedés. Ez alapján elmondhatjuk, hogy a Paks-ügy médianyilvánosságában voltak prominens szereplők, ezek pedig: a Kossuth Rádió, a Hír TV, a Népszabadság és az Index.hu. Jól látható, hogy különböző technikai platformon és terjesztési modellben működő médiumok alkotják a magyar médianyilvánosság központját. A Kossuth rádió kapcsán azonban meg kell jegyeznünk, hogy fontosságát minden bizonnyal a péntek reggeli miniszterelnöki interjúk adják.

A centralitásra vonatkozó megállapításunkat a PageRank mutató is megerősíti. A csomópontok közül a legmagasabb PageRank értékkel rendelkező médiumokat a 4. táblázatban tüntettük fel.

Médiumok	PageRank értékek
Kossuth Rádió	1,765
HírTV	0,982
Népszabadság	0,4467
Index.hu	0,302

5. táblázat. A hivatkozási hálózat központi elemei (PageRank mutató alapján).

Magas PageRank érték jelzi, hogy egy csomópontra a hálózat központi elemeitől érkezik hivatkozás. A Paks-ügy hivatkozási hálózatában a négy legmagasabb értéket a Kossuth Rádió, a Hír TV, a Népszabadság és az Index.hu esetében találtuk.

A fokcentralitás és a PageRank értékek elemzésekor támadt a gyanúnk, hogy a hivatkozási hálózatban található egy centrális mag, amelyben a csomópontok egymással is erős kapcsolatban vannak. Ennek igazolására hívtuk segítségül a súlyozott gazdag klub-hatás mutatóját. Az eredményeink azt mutatják, hogy a hivatkozási hálózatban nincsen jelentős

³⁹ Alpha=0,5

súlyozott gazdag klub-hatás, azaz a hálózatban nincs egy egymásra gyakran hivatkozó exkluzív centrum. A négy fokszámmal többel rendelkező szereplők között már élénkebb összekapcsolódás figyelhető meg, különösen a hét fokszám felett, azonban ez sem szignifikáns.⁴⁰

A hivatkozási hálózatot tovább elemezve lokális relációs változók és az abszolút változók között páronként lineáris összefüggéseket kerestünk. Az elemzésbe bevont relációs változók: klaszteresedési együttható, fokcentralitás, közöttség centralitás és a súlyozott gazdag klub hatás. A két felhasznált abszolút változó a politikai preferencia⁴¹ és az online-offline médiumtípus változó voltak. A hét változó páronkénti korrelációi közül mindössze két szignifikáns összefüggést találtunk (lásd 5. számú táblázat).

Változó párok	Pearson R	Szig.
Médiatípus & Fokcentritás	,347	,016
Közöttség centralitás & Súlyozott gazdag klub-hatás	,548	,000

6. táblázat. Lokális relációs változók és abszolút változók között páronként lineáris, szignifikáns összefüggések.

Az offline médiumok vizsgálatunkban tehát centrálisabbnak bizonyultak, mint az online társaik. Abból, hogy a hivatkozási hálózatban magasabb közöttség mutatóval rendelkező szereplők nagyobb súlyozott gazdag klub-hatás mutatóval rendelkeznek, arra következtetünk, hogy az a médium, amelyik új szereplőket von a hálózatba, valószínűbben kapcsolódik a leghivatkozottabb médiumokhoz is. Számunkra azonban annak van a legnagyobb jelentősége, ami nem jelenik meg az 5. táblázatban: a médiumok politikai színezete egyik vizsgált mutatóval sem függ össze. A politikai színezet sem a centralitással, sem a klaszteresedési hajlandósággal nem függ össze.

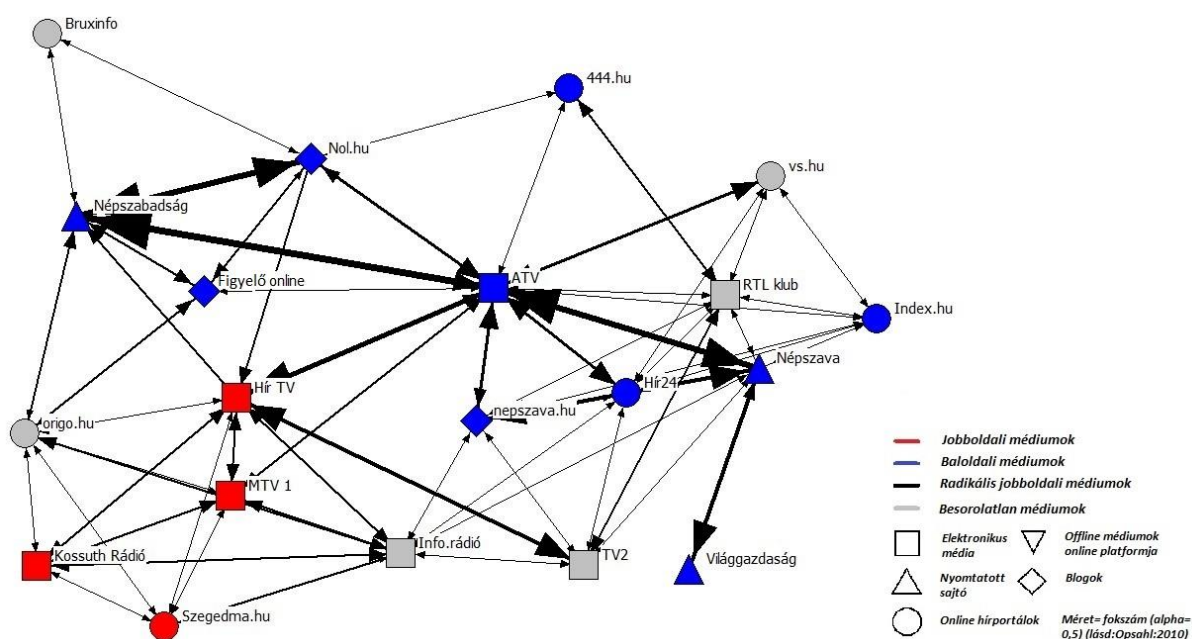
Úgy tűnik, a hivatkozások alapján meghatározott kapcsolatrendszerben a médiumok közötti kötődés, illetve a médiumok hálózatban elfoglalt helye aligha magyarázható politikai hovatartozás alapján.

⁴⁰ $p < 0,05$

⁴¹ A politikai beállítottság változónál nem vettük figyelembe a politikailag besorolhatatlannak ítélt médiumokat, valamint a kis elemszám miatt a radikális jobboldalhoz sorolt médiumokat sem. Így kétértékű, jobb- és baloldali-liberális kategóriákkal rendelkező változóval dolgozhattunk.

A megszólalási hálózat általános jellemzői

Vizsgálatunk második hálózatának kialakításakor átalakítottuk a csomópontok közötti kapcsolat definícióját. Immár nem a médiumok egymásra történő hivatkozásaira, hanem az újságok, rádiók és televíziók, illetve az online hírportálok által közvetlenül megszólaltatott (interjú, telefonbeszélgetés, kérdés, levélváltás vagy bármilyen egyéb direkt kapcsolatra utaló interakció) politikusok, szakértők, kommentátorok vagy akár hétköznapi emberek körére koncentráltunk. Az izolált csomópontokat kivettük az ábrából, s az így kapott eredmények vizualizációjára tett kísérletünk látható a 3. ábrán.

3. ábra A megszólalási hálózat a Paks-ügy magyar médianyilvánosságában. N=47.⁴²

Modularitás a megszólalási hálózatban

A megszólalási hálózatban is feltűnő a csomópontok integráltsága, mégis érzékelhető valamiféle közösségstruktúra. A kötés-közöttiség feltárás által talált maximum modularitás magasabb, mint a hivatkozási hálózatban, de még ez is meglehetősen alacsonynak mondható ($Q_{\max 3}=0,129$). Az algoritmus két nagyobb csoportot különít el. Az első blokk tizenhárom médiumot fog össze: Hír TV, ATV, Népszabadság, nol.hu, Kossuth Rádió, M1, szegedma.hu, bruxinfo, origo.hu, 444.hu, TV2, Info Rádió és a Figyelő online. A második blokk a Népszava, az Index.hu, a vs.hu, a hír24, a nepszava.hu és az RTL klub csomópontokat tartalmazza. A két

⁴² A Lánchíd rádió csak inputként szerepelt a vizsgálatban. A megszólalási hálózat ezért tartalmaz 48 helyett 47 itemet.

csoportra külön lefuttatott modularitás érték nem sokban különbözik a teljes hálózatban talált maximum modularitástól ($Q_{\max 4}=0,124$), tehát ez a felosztás valamivel még gyengébb is mint a hivatkozási hálózatban elkülönített csoportok esetében.

Az eredményt nehéz a politikai polarizáció szempontjából megmagyarázni, így a csomópontok abszolút tulajdonságait (politikai preferencia, médiatípus) hozzáadva újra lefuttattuk a modularitást. A médiatípussal kiegészített kalkuláció -0.03918186 modularitás értéket hozott. Ennek tükrében bátran kijelenthetjük, hogy az offline-online felosztásnak semmi jelentősége a megszólalási hálózatban; a technológiai platform nem polarizáló tényező. A politikai preferenciával azonban más a helyzet, itt a modularitás érték 0.1184186. Bár az érték nem túl magas, vagyis továbbra sem beszélhetünk nagyon erős csoportkötődésről, mégis közelebb jutottunk a kutatásunk hipotéziséhez. Mivel a megszólalási hálózatban a politikai preferenciával kalkulált modularitás érték magasabb, mint a hivatkozási hálózatban, elmondhatjuk: a médiumok politikai preferenciái valamelyest összefüggnek az általuk megszólaltatott politikusok, szakértők, kommentátorok körével. Másként fogalmazva, a jobboldalinak tekintett újságok, rádiók, televíziók, online portálok közönsége másokkal találkozik (s talán megkockáztathatjuk: mást is olvas, hall tőlük), mint a baloldali-liberális médiumok fogyasztói. A baloldali-liberális és a jobboldali médiumok tehát némiképpen különböznek az általuk megszólaltatottak körét tekintve. Ennek oka lehet, hogy az újságírók nem óhajtanak teret adni azoknak, akik az ellenoldal médiájában gyakori szereplők. Ám az is elképzelhető, hogy a megszólalók választanak, vagyis bizonyos kommunikátorok nem állnak rendelkezésre egyik vagy másik oldal újságírói számára. Mindez értékelhető a média politikai polarizációjának jeleként. Ám e jel meglehetősen gyenge. A vonatkozó adatokat a 7. táblázat foglalja össze.

Politikai felosztás	$Q_4= 0,118$
Online-offline felosztás	$Q_5=-0,039$
Kötés-közöttségén alapuló közösségfeltárás ⁴³	$Q_{\max 3}=0,129$
Kötés-közöttségén alapuló közösségfeltárás (szűkített)	$Q_{\max 4}=0,124$

7. táblázat: Modularitás és közösségfeltárás a megszólalási hálózatban

⁴³ A létrehozott csoportok: (1) Hír TV, ATV, Népszabadság, nol.hu, Kossuth Rádió, MTV1, szegedma.hu, bruxinfo, origo.hu, 444, TV2 ,info.rádió, figyelő online. (2) Népszava, index, vs.hu, hír24, nepszava.hu, RTL klub

Noha a központiség kérdése a megszólalási hálózatban kevésbé fontos, a közöttség centralitás (lokális relációs változó) és a médiatípus (csomópontok abszolút tulajdonsága) lineáris összefüggése szignifikáns eredményt hozott. Az adatok azt mutatják, hogy az offline média valószínűbben szólaltat meg mind a baloldali-liberális médiumokhoz, mind a jobboldaliakhoz kötődő kommunikátorokat (Pearson $R=,439$; $\text{sig.}=002$). Úgy tűnik, a hagyományos platformok jobban igyekeznek a két nagyobb politikai közösségből meríteni, míg az online ettől eltekint. Igaz lehet azonban az is, hogy a politikai szereplők az ellenoldal televíziós, rádiós csatornáit, print médiumait jobban értékelik, mint az ellenfél online felületeit, s így szívesebben állnak előbbiek rendelkezésre, míg utóbbiakat inkább kerülnek.

Következtetések

Tanulmányunk záró fejezetében visszakanyarodunk a hipotézisekhez. A Paks-ügy kapcsán folytatott kutatásunkban a politikai polarizációra vonatkozó állításainkat nem tudtuk alátámasztani. A médiumok egymásra történő hivatkozásai alapján kialakított hálózat integrált struktúrát mutatott: tömbösödést sem a politikai színezet, sem a technológiai háttér nem hozott létre. Sőt egyéb polarizációra utaló jelet sem találtunk. A jobboldali médiumok esetében ugyan szorosabb a kapcsolat, de ezek semmiképpen sem kizárólagosak.

Bár a médiumok által közvetlenül megszólaltatott szereplőkre koncentráló megszólalási hálózatban sem találtunk erős megosztottságot, helyesnek bizonyult a feltételezésünk: itt valóban jelentősebb az összefüggés a világnézet és az interakciós mintázatok között. A számok azonban óvatosságra intenek bennünket, így a legtöbb, amit elmondhatunk, hogy a jobboldali és baloldali-liberális médiumok valamelyest különböznek az ott hallható és olvasható politikusok, szakértők, kommentátorok személyét illetően. A közönség tehát valószínűleg bizonyos megszólalók véleményével gyakrabban találkozik, ha jobboldali médiát követ, mintha baloldali-liberálist figyelne. Mindez megfordítva is igaz. Az eredményeink így a magyar médianyilvánosság nagyon gyenge tömbösödését jelezhetik.

Eredményeinket az alábbi táblázatban foglaltuk össze.

HIPOTÉZIS	EREDMÉNY
Az interakciók politikai preferenciát tekintve homogén médiacsoportokat hoznak létre	Nem teljesül. Alacsony modularitás a hivatkozási hálózatban politikai hovatartozás alapján. Viszont nincsen szignifikáns gazdag-klub hatás sem.
A közvetlenül megszólaltatottak köre politikailag homogén médiacsoportokat hoznak létre.	Nem teljesül. Alacsony modularitás a „megszólalási” hálózatban. Viszont magasabb, mint a hivatkozási hálózatban.
További eredmények	Más tekintetben sem polarizált egyik hálózat struktúrája sem. A politikai színezet sem a centrális pozícióval, sem a klaszteresedési hajlandósággal nem függ össze szignifikánsan. Jobb- és baloldali médiumok hivatkozási mintázata nem mutat jelentősebb eltérést.

8. táblázat. A kutatás eredményeinek összefoglalása.

De vajon mennyire általánosíthatók a Paks-ügyre vonatkozó megállapításaink? Lehet-e mindenre kiterjedő ítéletet mondani a magyar médianyilvánosságra egy ügy vizsgálatával? Amennyiben elfogadjuk, hogy a Paks-ügyben minden adott volt ahhoz, hogy a hipotézisünket alátámasszuk, de az mégsem sikerült, az esetet tekinthetjük a magyar médianyilvánosság polarizációs koncepciójának legvalószínűbb („most likely”) kritikus eseteként (vö Eckstein 1975). Noha a legvalószínűbb kritikus esetek vizsgálata után a kutatók többnyire az elmélet elvetése mellett szoktak érvelni, mi ezt nem tesszük. Ehelyett a média politikai polarizációs tézisének finomítására hívjuk fel a figyelmet. Milyen további kutatási utak nyílnak meg előttünk? Lehetséges például a tartalmi és interakciós szempontok kombinálása, melyben a médiumok politikatálalása (például az alkalmazott értelmezési keretek) alapján felrajzolt diszkurzív hálót hasonlítjuk a hivatkozási kapcsolatok eredményezte hálóhoz. Mindez kiegészíthető a tulajdonosi háttérrel is. Az ügy-központúság helyett kiemelt időszakokat is vizsgálhatunk (például az országgyűlési kampány utolsó hetei). Természetesen egy longitudinális vizsgálat is fontos belátásokkal gazdagíthat a polarizáció trend-jellegét illetően. Az interakciókat középpontba helyező elemzéssel politikai polarizáció helyett inkább valamiféle integrációs mechanizmusra bukkantunk. Úgy tűnik, hogy még a pártos, elfogult illetve az objektív politikatálalásról lemondó XXI. századi magyar média is képes összeköttetést teremteni a versengő politikai oldalak között. Meglehet, hogy a tartalmi aspektusok világnézetileg homogén médiablokkokat hoznak létre, ám ameddig az egyes újságok, televíziók, rádiók és online portálok figyelnek a másikra, szóba állnak az ellenoldal képviselőivel, addig egymást bizonyosan a politikai közösség részeként, annak legitim és fontos aktoraiként tételezik. A média ekként értelmezett integratív mechanizmusait azonban a

tömegkommunikáció és a nyilvánosság preskriptív jellegű konszenzus-irodalmi alapján nehéz megérteni. Zárszavunkban tehát nem a korai elméletekhez való visszatérést propagáljuk, hanem a média kohézióteremtő képességének újragondolását. Korábbi kutatásaink alapján úgy látjuk, a médiumok lemondtak a osztársadalmi egyetértés kialakításáról, s új feladatokat határoztak meg maguk számára (Szabó-Kiss 2012). Úgy tűnik, a tartalmi kérdések és a jogi-intézményes keretek mellett a médiakutatásban az interakciók szötte szálak, s az így kialakult kötelékek is górcső alá vehetők. Kérdés az, hogy lehetséges-e az interakciókat a luhmanni értelemben vett automatizmusnak kezelni? Vagy éppen azért érdemes figyelmet fordítani rájuk, mert időre-időre változik az interakció mintázata, iránya, dinamikája, sűrűsége, sőt az is, hogy egyáltalán fennáll-e még vagy sem. A politikai közösség(ek) határaitól és jellemzőiről nagyon is árulkodó lehet, hogy kik között és milyen módon jön létre, szűnik meg, erősödik vagy gyengül a politikai kommunikációs kapcsolat.

Végül egy kevésbé elvont, ám annál izgalmasabb kérdésre szeretnénk kitérni, mégpedig a radikális jobboldali médiumok helyzetére. Jelen kutatásban alig jutottunk közelebb hozzájuk, ami azt jelzi, hogy (még) nem sikerült csatlakozniuk a médianyilvánosság fősodrához. A magyarázatokat illetően csak találgathatunk. Meglehet, hogy adathiányról van szó, hiszen a radikális jobboldali médiumok a vizsgált időszakban nem igazán érdeklődtek a Paks-ügy iránt. Előfordulhat, hogy a jobboldali és baloldali-liberális médiumok izoláló gyakorlatának eredményét látjuk, mely úgy kívánja ellehetetleníteni a radikalizmust, hogy nem áll szóba vele. Ennek sikertelensége a 2009-es, 2010-es és 2014-es választási eredmények tükrében jól látszik. S benyomásunk is az, hogy a Jobbikot övező karantén lazul: a Jobbik vezető politikusai 2014 áprilisa óta rendre feltűnnek az ATV és a Hír Tv műsoraiban, baloldali értelmiségiek is egyre inkább az elszigetelés fenntarthatatlansága mellett érvelnek.⁴⁴

De vajon a radikális politika törekszik-e arra, hogy bekapcsolódjon a mainstream médianyilvánosságba? S ha igen, akkor képes-e a perifériáról a centrum felé elmozdulni? Vagy inkább egy saját médiatömb megteremtésén fáradozik, amely kifelé zárt, befelé szoros interakciós kapcsolatokkal rendelkező, az ellenoldalaktól teljesen különálló csoportként működik? Ilyen és ehhez hasonló kérdések megválaszolására teszünk kísérletet egy következő kutatásunkban.

⁴⁴ Lásd például: <http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/179140?page=1>

Irodalom

Anderson, Benedict (1991): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.

Angelusz Róbert–Tardos Róbert (2009): „A kapcsolathálózati szemlélet a társadalom- és politikatudományban.” *Politikatudományi Szemle* XVIII/2. 29–57.

Angelusz Róbert–Tardos Róbert (2011): *Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergenciaspirál*. In: Részvétel, képviselet, politikai változás. eds by: Tardos Róbert, Enyedi Zsolt és Szabó Andrea. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2011, 347–382.

Arceneaux Kevin – Johnson Martin (2010): *Does media fragmentation produce mass polarization? Selective exposure and a new era of minimal effects*. Presented at Annu. Meet. Am. Polit. Sci. Assoc., Washington, DC, Sep. 1–4.

Elérhető: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1642723

Letöltés időpontja: 2014. március 7.

Bajomi-Lázár Péter (2010): *Média és politika*. Budapest: PrintXBudavár Zrt.

Baum, Martin–Groeling, Tim (2008): “New Media and the Polarization of American Political Discourse.” *Political Communication*, 25:345–365.

Bennett, Lance W. – Iyengar, Shanto (2008): A New Era of Minimal Effects? The Changing Foundations of Political Communication. *Journal of Communication*. 4: 707–731.

Brouillette, Amy – Joost van Beek szerk (2012): *Hungarian media laws in Europe. An Assessment of the Consistency of Hungary’s Media Laws with European Practices and Norms*. Center for Media and Communication Studies (CMCS).

Elérhető: https://cmcs.ceu.hu/sites/default/files/field_attachment/news/node-27293/Hungarian_Media_Laws_in_Europe_0.pdf

Letöltés időpontja: 2012. május 3.

Campante, Filipe R. – Hojman Daniel (2010): *Media and Polarization*. HKS Faculty Research Working Paper Series, RWP10-002, John F. Kennedy School of Government, Harvard University.

Clauset, Aaron – Newman, MEJ – Moore, Christopher (2004): Finding community structure in very large networks. *Phys RevE* 70(6):066111

Conover, Michael – Ratkiewicz, Jacob – Francisco Matthew – Goncalves, Bruno – Flammini Alerssandro – Menczer Filipo (2011): *Political polarization on Twitter*. Fifth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media.

Elérhető: http://truthy.indiana.edu/site_media/pdfs/conover_icwsm2011_polarization.pdf

Letöltés időpontja: 2014. február 20.

Couldry, Nick (2003): *Media Rituals: A Critical Approach*. London: Routledge.

Császi Lajos (2001): „A rituális kommunikáció neodurkheimi elmélete és a media” *Szociológiai Szemle* 2: 3-15.

Dayan, Daniel – Katz, Elihu (1992): *Media Events: The Live Broadcasting of History*, Cambridge: Harvard University Press.

Eckstein, Harry (1975): Case studies and theory in political science. In F. I. Greenstein & N. W. Polsby (szerk), *Handbook of political science. Political science: Scope and theory* (Vol. 7, pp. 94-137). Reading, MA: Addison-Wesley.

Enyedi Zsolt – Benoit, Kenneth (2011): Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése a bal–jobb dimenzióban. In: Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk): *Új képlet. Választások Magyarországon*, Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 17-42.

Gaffney, Amber – Rast, David – Hackett, Justin – Hogg, Michael (2013): „Further to the right: Uncertainty, political polarization and the American “Tea Party” movement”. *Social Influence* 4: 272-288.

Gentzkow, Matthew – Shapiro, Jesse (2006): „Media Bias and Reputation.” *Journal of Political Economy*, 2: 280-316.

Gerbner, George (1969): „Toward "Cultural Indicators": The Analysis of Mass Mediated Public Message Systems.” *AV Communication Review*. 2:137-148

Groseclose, Tim – Milyo, Jeffrey (2005): „A Measure of Media Bias.” *The Quarterly Journal of Economics*. 4: 1191-1237.

Hallin, Daniel – Mancini, Paolo (2004): *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*. Cambridge University Press.

Hardt, Hanno (2001): *Social Theories of the Press: Constituents of Communication Research, 1840s to 1920s*. Oxford: Rowman & Littlefield.

Herman, Edward – Chomsky, Noam (1988): *Manufacturing Consent*. New York: Pantheon Books.

Jakubowicz, Karol (2007): Introduction to the Chapter “The Mediterranean/Polarized Pluralist Media Model Countries”. In: Terzis, Gerogios (szerk): *European Media Governance: National and Regional Dimensions*. London: Intellect Books. 303-313.

Katz, Elihu – Gurevitch, M., and Hass, H. (1973): „On the use of the mass media for important things” *American Sociological Review* 2: 164-181.

Kmetty Zoltán – Tóth Gergely (2011): A politikai részvétel három szintje. In: Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk): *Új képlet. Választások Magyarországon*, Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 75-115.

Kmetty Zoltán – Koltai Júlia (2012): A kommunikáció intenzitásának és heterogenitásának hatása a politikai részvételre. In: Kmetty Zoltán – Koltay Júlia (szerk.): *Változó képletek*,

változatos perspektívák: tanulmánykötet Tardos Róbert 65. születésnapjára. Budapest: Háttér, 158-209.

Kmetty Zoltán (2014): „Diskurzusok, nexusok és politikai részvétel. A politikai hálózatok és a politikai diskurzus szerepe a részvételben és a tömbösödésben.” *Socio.hu*. 2014/2.

Körösényi András (2012): *A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltatásra Magyar politika, 1990-2010*. In: Boda Zsolt – Körösényi András (szerk.): Van irány? Trendek a magyar politikában. Budapest, MTATKPTI – ÚMK. 284–309.

Luhmann, Niklas (2000): *The Reality of the Mass Media*. Stanford University Press.

McQuail, Denis (1993): *Mass communication theory: An introduction*. London: Sage.

Merkovity Norbert (2012): *Bevezetés a hagyományos és politikai kommunikáció elméletébe*. Szeged: Pólay Elemér Alapítvány.

Newman, Mark (2001): „Scientific collaboration networks. II. Shortest paths, weighted networks, and centrality”. *Physical Review E* 64, 016132.

Newman, Mark – Girvan, Michele (2004): „Finding and evaluating community structure in networks.” *Physical Review E* 69, 7821–7826.

Newman, Mark (2006): „Modularity and community structure in networks.” *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 103 (23): 8577–8696

Opsahl, Tore – Colizza, Vittoria – Panzarasa, Pietro. – Ramasco, José J. (2008): „Prominence and control: The weighted rich-club effect.” *Physical Review Letters* 101 (168702).

Opsahl, Tore – Panzarasa, Panzarasa. (2009): „Clustering in weighted networks.” *Social Networks* Vol. 31 Issues 2, pp. 155-163.

Opsahl, Tore – Agneessens, Filip – Skvoretz, John (2010): „Node centrality in weighted networks: Generalizing degree and shortest paths”. *Social Networks* Vol 32, Issue 3, pp. 245-251.

Opsahl, Tore (2013): „Triadic closure in two-mode networks: Redefining the global and local clustering coefficients.” *Social Networks* Vol. 35 Issue 2, pp 159–167

Polyák Gábor (2014): Irányított nyilvánosság. In: Foglyul ejtett media, szerk: Polyák Gábor. Budapest, 5-21.

Elérhető: http://mertek.eu/sites/default/files/files/szeliden_foglyul_ejteni.pdf

Letöltés időpontja: 2014. szeptember 2.

Popescu, Marina with Gabor Toka, Tania Gosselin, and Jose Santana Pereira (2012): *“European Media Systems Survey 2010: Results and Documentation.”* Research report. Colchester, UK: Department of Government, University of Essex.

Ropolyi László (2006): *Az internet természete*. Budapest: Typotext.

Schudson, Michael (1978): *Discovering the News: A Social History of American Newspapers*. Basic Books.

Smith, Ralph A (1965): „Mass Media and John Dewey's Liberalism.” *Educational Theory* 2:83–120.

Sobieraj, Sarah – Berry Jeffery (2011): „From Incivility to Outrage: Political Discourse in Blogs, Talk Radio, and Cable News”. *Political Communication* 28 1:19-41

Sunstein, Cass (2009): *Republic.com 2.0*. Princeton University Press

Szabó Gabriella-Kiss Balázs (2012): „Trends in Political Communication in Hungary: A Postcommunist Experience Twenty Years after the Fall of Dictatorship.” *The International Journal of Press/Politics*. 4: 480-496

Tække, Jesper – Paulsen, Micheal (2010): „Luhmann and the media.” *MedieKultur* 49: 1-10.

Warner, Benjamin. R. – Neville-Shepard R. (2011): „The polarizing influence of fragmented media: Lessons from Howard Dean”. *Atlantic Journal of Communication*, 19: 201-215.

Warner, Benjamin (2010). „Segmenting the electorate: The effects of exposure to political extremism online.” *Communication Studies*, 64: 430-444.

Wirth, Louis (1948): „Consensus and Mass Communication.” *American Sociological Review* 1:1-15.

Ulrich Beck szubpolitika-elméletének változásai, és alkalmazhatósága az értékvezérelt fogyasztói mozgalmak tanulmányozására

Gulyás Emese

Bevezető

Beck az eredeti nyelven 1986-ban, magyarul 2003-ban megjelent *Kockázat-társadalom* című kötetében fejti ki a reflexív modernizáció elméletét. Eszerint a reflexív modernizáció folyamatában a modernizáció *sikerei*, mint például az infrastruktúrák, a kommunikáció, a műszaki-gazdasági eljárások fejlődése, számos szándékolatlan következménnyel járnak, amelyek aláássák a modern (ipari) társadalom fejlődési alapjait (Beck 2003 [1986], 1994). Ez a változási folyamat a reflexív modernizáció. A reflexív modernizáció fontos jellemzője, hogy megkérdőjeleződik az az alapfeltevés, hogy a gazdasági fejlődés és társadalmi jólét feltétlenül együtt járnak. Például a vegyi ipar fejlődése egy ideig valóban a jólét növekedését szolgálta, ám a termeléshez köthető környezetszennyezés és a fogyasztáshoz köthető káros egészségi hatások (pl. az allergiák kialakulásának) fokozódása megkérdőjelezi, hogy milyen mértékig szolgálják a közjót az újabb fejlesztések.

Beck szerint az említett mellékkövetkezményekként létrejövő társadalmi és környezeti kockázatok visszahatnak arra, hogy kik, milyen fórumokon és milyen ügyekhez kapcsolódóan vesznek részt apolitikában. Fontos megjegyezni, hogy Beck egy korlátozott politikafogalommal dolgozik, melynek középpontjában az életviszonyok alakítása és megváltoztatása áll, nem pedig az uralom, a hatalom és az érdekek védelme és legitimálása (2003: 355). Az érdeklő, hogy hol, milyen felhatalmazás alapján, milyen körülmények között születnek a társadalom életminőségét alapvetően befolyásoló döntések. Azt feltételezi, hogy intézményi stabilitás és változatlan illetékességek mellett a tevőleges alakítás hatalma a politikáról a szubpolitikára szállt (2003 [1986]: 407).

A szubpolitika fogalma és alapvető jellemzői

A reflexív modernizáció politikára vonatkoztatott folyamata a szubpolitizálódás. A szubpolitika, szubpolitizálódás fogalmát szintén a *Kockázat-társadalomban* fejti ki Beck, majd későbbi műveiben további részletekkel gazdagította s valamelyest át is alakította.

Az elmélet stabil pontjai a következők. A szubpolitika Beck műveiben mindvégig a formális politikai *intézményeken kívüli* politizálást jelöli, ám hangsúlyos szereplői, a szubpolitikai döntések társadalmi hatásainak értékelése és a formális politikához való viszonyának leírása változott az idők folyamán. Beck szubpolitikával (is) foglalkozó műveinek közös kiindulási pontja a *képviselési demokrácia hatalomvesztése*. Intézményei stabilak és döntései legitimek ugyan, de befolyásuk az emberek életminőségét alapvetően befolyásoló döntésekre csökken. Ennek részben az az oka, hogy a politika sok esetben az események után kullog. A jelentős társadalmi változások sokszor nem a képviselési demokrácia politikai intézményeinek keretein belül és játékszabályai szerint zajlanak, mert nem politikai formában mennek végbe. A társadalom életminőségét nagyban befolyásoló döntések már csak a meghozataluk után kerülnek a nyilvánosság és a politika asztalára. A politika pedig már nem az egyetlen és nem a legfontosabb helyszíne a társadalom jövőjét alakító döntéseknek. A *formális politikai rendszer* e fajta *funkcióvesztésének* taglalása végigkíséri Beck itt tárgyalt műveit.

A szubpolitika hatásának és szerepének változó megítélése Beck műveiben

Beck jelentősebb műveiben változó annak értékelése, hogy a szubpolitika gyengíti-e a képviselési demokrácia intézményeit, vagy inkább lehetőséget rejt a politika megújulására. A nyolcvanas évek végén inkább a pesszimista forgatókönyv került előtérbe, az intézményesült és az alulról jövő szubpolitikai kezdeményezéseket az állampolgárok figyelméért és részvételéért párhuzamosan küzdő pólusokként írja le. Egy évtizeddel később már azt hangsúlyozza, hogy a szubpolitizálódásban éppúgy benne van a politika újjászületésének, mint a politika aláásásának lehetősége. Más helyen azt mondja, hogy a „politikai szabadság és társadalmi formájának, a civil társadalomnak a megerősítése és terjedése nélkül semmi sem fog működni a jövőben” (1998: 7), s úgy véli, hogy a szubpolitika lesz a közjó megvitatásának a helye (2008). A szubpolitika hatásának és szerepének változó megítélése összefügg azzal, hogy Beck mely szereplőket tartja a szubpolitika meghatározó aktorainak, ami szintén eltérő különböző műveiben. A következőkben áttekintem, hogy az 1980-as és a

2000-es évek közepe között megjelent főbb művekben hogyan változik a szubpolitika működésének, döntéshozatali helyszíneinek, a formális politikai intézményekhez való viszonyának, valamint jelentősebb szereplőinek leírása.

Az első nagy műben, a *Kockázat-társadalomban*, Beck a szubpolitizálódás fogalmáról azt írja, hogy a politika átalakulását elsősorban a gazdaság működésének változása indukálja. Bár a *Kockázat-társadalomban* a szubpolitizálódás több területét is említi, így például a jogot, a nyilvánosságot és a médiát, a civilszervezeteket vagy a magánszférát, a legfontosabb befolyást a gazdasági szubpolitikának tulajdonítja. Ebben a kötetben még leginkább a zabolátlanul működő, a társadalmi kockázatokat nem mérlegelő, nem kellőképp elővigyázatos tudományos-technikai szférával kapcsolatban alkalmazta a „szubpolitika” kifejezést. Ehhez a szférához kapcsolódóan adja a szubpolitika meghatározását is: „A műszaki-gazdasági fejlődés tehát a politika és a nem-politika kategóriái közé esik. Valamiféle harmadik erővé válik, a szubpolitika ingatag, köztes helyzetébe kerül, amelyben a kiváltott társadalmi változások hordereje fordított arányban viszonyul azok legitimációjához” (2003 [1986]: 347). Mindeközben a szubpolitika szférájában születő gazdasági és tudományos döntések következményeikért javarészt a politika vállalja a felelősséget. A legtalálhatóbb idézetet a szubpolitika működésére, és az ebből fakadó kockázatok születésére Beck egy későbbi, 1998-as művében találtam: „A veszélyeket iparilag állítják elő, gazdaságilag externalizálják, az igazságszolgáltatás eszközeivel individualizálják, tudományos eszközökkel legitimálják és politikai eszközökkel minimalizálják. Ez nyilvánvaló (legjobb esetben!), amikor mindenki betartja a szabályokat, mégis haldokolnak az óceánok, a fajok és az erdők” (1998: 26). A szubpolitika legfontosabb jellemzői tehát: nagy horderejű döntések (1) a formális politika intézményrendszerén kívül (2), legitimáció nélkül (3). Ezek a tulajdonságok változatlanul szerepelnek Beck összes, szubpolitikával foglalkozó művében.

Beck szerint a gazdasági szubpolitika azért tehetett szert jelentős befolyásra, mert az iparnak az államhoz képest kettős előnye van: önállóan dönthet befektetéseiről és monopóliuma van bizonyos technológiák használatára. Például a tudományos újításokra vonatkozó döntéseket szakértők és vállalkozások a nyilvánosság kizárásával hozzák meg, ugyanakkor elkerülhetetlen következményeiket a társadalom minden tagja kénytelen viselni, akár akarata ellenére is (például a biotechnológiai vagy a nukleáris fejlesztéseket). Ennél fogva „a gazdasági szubpolitika tartja kezében a modernizációs folyamat szálait a gazdasági kalkuláció, a hozam (illetve kockázatok), az üzemekben pedig a technológiai beavatkozás formájában” (2003 [1986]: 390). Azonban a gazdasági szubpolitika a közvélemény számára zárt, nem átlátható, nem ellenőrizhető, és nem demokratikus működésének

mellékkövetkezményeiként létrejövő kockázatok „az ipari társadalomban a modernitás önpolitizálódásának hajtóerőivé válnak, sőt a kockázat-társadalomban megváltozik a politika fogalma, helye és közege” (Beck, 1992: 183). Azaz megváltozik, hogy milyen ügyben és mely közösségek által hozott döntéseknek lesz társadalomformáló szerepe.

A reflexív modernizáció elméletének megfelelően a szubpolitikák kialakulása a demokrácia sikerének mellékkövetkezménye, amely azonban aláássa a demokráciát. Egyrészt a felismert és érvényesített részvételi jogok korlátozzák a cselekvés játéktérét a politikai rendszerben azáltal, hogy a politikai rendszereken kívül hoznak nagy hatású döntéseket. Másrészt viszont már a *Kockázat-társadalomban* is megjelenik a szubpolitikák hatásainak pozitív olvasata, amelyet későbbi műveiben részletez Beck. E szerint „a politikai rendszeren kívül egy új politikai kultúra formáiban (civil kezdeményezések, társadalmi mozgalmak) feltámad a politikai részvétel igénye” (Beck 2003 [1986]: 346).

Következő nagy monográfiájában, a politika reflexív modernizációjának részleteit kifejtő 1997-es *The Reinvention of Politics*-ben Beck a szubpolitika aktorai közül több figyelmet szentel az alulról jövő civil szerveződések, önszerveződő állampolgári csoportok és az individuumok szerepének, illetve ezek politikai tevékenységének.

Hangsúlyozza, hogy a megkérdőjelezhető legitimitás mellett a széles körű, aktív részvétel a szubpolitika fő megkülönböztető jegye a politikához képest. Egyrészt a hagyományos politikai és a korporatív rendszeren kívül álló szereplők is részt vesznek a szubpolitikai folyamatokban, úgymint szakmai szervezetek, a vállalatok szellemi alkalmazottai, kutató intézetek, szakmunkások, polgári kezdeményezések, a nyilvánosság stb. Másrészt nemcsak társadalmi és kollektív szereplők, hanem egyének is versenyeznek a politika befolyásolásának hatalmáért. A szubpolitizált társadalom olyan civil társadalom, amely az összes társadalmi cselekvési területen saját kezébe veszi problémáinak megoldását (1997: 104). Tehát míg a *Kockázat-társadalomban* a gazdasági szféra volt a jellemző szubpolitikai aktor, ebben a műben már megjelent az egyéni és a szervezett csoportos szint: a szubpolitika ölthet egyéni vagy szervezett formát, amennyiben a korábban nem politikai döntés politikaivá válik.

Az önszerveződő állampolgári csoportok, civil kezdeményezések politikai, tehát a közjót alakító hatását a környezetvédelem ügyével szemlélteti. Az ipari tevékenységek mellékhatásaként jelentkező környezeti problémákat érzékelő és megoldásuk iránt elkötelezett állampolgári csoportok mint szubpolitikai szereplők önszerveződő tevékenységük révén a politikai agenda részévé tették a környezeti kérdést. Beck szerint így a szubpolitikák működése már a hetvenes-nyolcvanas évek politikatörténetére is rányomta bélyegét: a kül- és belpolitika vagy a környezetpolitika, legalábbis a célok kijelölésében, jelentős ösztönzést

kapott az alulról szerveződő mozgalmaktól, például a feminista szervezetektől, a béke- vagy a környezetvédő mozgalmaktól. Ez szintén változás a korábbiakhoz képest. Korábban a formális politikai intézmények elszenvedői voltak a szubpolitikai döntéseknek. Ahogy Beck többször megjegyzi, a politikai döntéshozók olyan, a szubpolitikai szférában születő illegitim döntések hatásaiért voltak kénytelenek felelősséget vállalni és viselni következményeiket, amelyekre nem volt ráhatásuk (2003). Például egy nagy termelővállalat gyárbezárása által okozott munkanélküliségért. Ehhez képest, bár az újonnan fókuszba kerül szubpolitikai szereplők legitimitása is megkérdőjelezhető, ügykijelölő és ügyfeltáró szerepüknel fogva pozitív ingert adnak a politikának, amennyiben pozitív jövőképet fogalmaznak meg például a környezet állapotát vagy a női egyenjogúságot illetően.

Új fejleményként Beck a *The Reinvention of Politics*-ben kifejti, hogy szubpolitika hangsúlyos ismérve, hogy alulról szerveződik (1997: 104). A *Kockázat-társadalomban* a szubpolitikai döntések nem politikai szándékkal és nem szervezeten születnek, hanem például a vállalatok vagy a műszaki-tudományos szféra döntéshozói önálló döntéseket hoznak, amelyeknek *amúgy* hatása van az emberek életminőségére, életviszonyaira is (azaz politikai tényezőkké is válnak Beck szerint). Például olyan technológia alkalmazásáról döntenek, amely kibocsátása révén rombolja a környezet állapotát, és így nem csak azokra van hatással, akik az alkalmazott technológia közvetlen haszonélvezői. Ehhez képest újabb művében a szubpolitika kilép a passzivitásból, aktív és önszerveződő, szándékos politikai céljai is lehetnek.

A szubpolitikát inkább optimistán értékelő megközelítés még jobban kibontakozik Beck 1998-ban megjelenő kötetében, a *Democracy without Enemies*-ben, amelyben leszögezi, hogy a „politikai szabadság és társadalmi formájának, a civil társadalomnak a megerősítése és terjedése nélkül semmi sem fog működni a jövőben” (1998: 7), sőt úgy véli, hogy a szubpolitika lesz a közjó megvitatásának a helye. Ebben a műben újabb szemponttal is gazdagodik a szubpolitika elmélete: a globalizáció politikai hatásainak és lehetőségeinek értékelésével. Egyrészt Beck a korábbiaknál jobban hangsúlyozza a reflexív modernizáció mellékkövetkezményeinek, például a környezeti kockázatoknak vagy a munka átalakuló világának globális jellegét,⁴⁵ másrészt a szubpolitikai cselekvési térből táplálkozó megoldási lehetőségek globalitását helyezi előtérbe.

Az írja, hogy a környezeti problémákra válaszul megjelenik egyfajta globális felelősségérzet, amelynek ereje globális bojkottokban tör elő a környezetszennyező vállalatokkal vagy a

⁴⁵ Például a globális tőkeáramlás miatt a gyártókapacitások globális vándorlása és a velük járó gyors munkaerőpiaci változások hatásai.

nemzeti kormányokkal szemben. A mindennapi magatartásban, a vásárlástól a szavazásig, egyfajta „ököpolgárság” jut egyre nagyobb szerephez (1998: 75). Érdemes kiemelni, hogy míg korábban döntéseinek szándékolatlan mellékkövetkezményei és az ezekért való felelősség eltagadása fontos azonosítói voltak a szubpolitikának, Beck az ezredfordulót közvetlenül megelőző műveiben a szubpolitika bizonyos szféráiban fordul a kocka, és éppen a felelősségvállalás és az ebből táplálkozó önszerveződés lesz a szubpolitika fontos építőeleme. A *Democracy without Enemies*-ben Beck a szubpolitikai szféra lehetséges pozitív befolyásának a korábbiaknál komolyabb szerepet tulajdonít, és mások gondolatát kölcsönvéve azt mondja, hogy az olyan globális civil szerveződések, mint a Greenpeace, az Amnesty International, a Terre des Hommes vagy a Médecins sans Frontières harmadik erőként jelentek meg az üzleti szereplők és a kormányzatok mellett. Tehát a korábbiakra építve itt a szubpolitikai szféra nemcsak, hogy társadalmilag releváns politikai programmal és politikai szándékkal lép fel, hanem a szubpolitika egy másik szférája (az üzleti) és a képviseleti demokrácia formális intézményei között kiegyensúlyozó szerepet tölt be (1998: 75).

A szubpolitika pozitív, a politikát megújító szerepével kapcsolatban más helyen fejt ki kétségeit. Úgy látja, hogy önmagában az állampolgári részvételi formák pluralizálódása és a politikai aktivitás fokozódása nem vezet a politika aktiválásához. Többek között azért nem, mert a politikailag felaprózott, heterogén és átmeneti csoportokra tagolt társadalomban nem érvényesül a nagyobb csoportok közötti érdekkonfliktusok mobilizáló ereje. Így hiába kínál széleskörű részvételi lehetőségeket a szubpolitizálódás, ha emiatt nehézségekbe ütközik a politikai konszenzus megteremtése és az érdekek képviselete – amelyek a parlamentáris demokrácia működésének alapkövei –, és továbbra is megoldatlan a döntéshozók legitimációja (Beck és Beck-Gernsheim 2002). Ugyanis a szubpolitika jelentőségének növekedésével, a politikai részvétel pluralizálódásával és individualizálódásával egy időben a szubpolitikai térben nehézségekbe ütközik a mindenkit kötelező politikai döntések meghozatala (Beck és Willms 2003: 96–97).

Az ezredfordulót követő műveiben Beck a szubpolitika és a politika *globális* viszonyát fejt ki (Beck 2005, 2006), az eddigiekhez képest a globalizáció kulcsfontosságú új szempontként jelenik meg. A *Power in the Global Age*-ben (2005) a politika globális átalakulásának három fő szereplőjét különböztetni meg: az államokat, a globális gazdasági szférát és a globális civil társadalom egyes képviselőit.⁴⁶ Beck itt a szubpolitikai szféra és a hagyományos politikai intézmények kapcsolatának globális dinamikáját tárgyalja, lehetséges szövetségeiket,

⁴⁶ A civil mozgalmak közül kiemelt szerepet tulajdonít a fogyasztói mozgalmaknak (lásd később).

legitimitási problémáikat, valamint ezek hatását a politika szintér, a szereplők és az ügyek változására.

A szereplők között hatalmi aszimmetria áll fenn, mert különböző mértékig rendelkeznek stratégiai erőforrásokkal. Az államoknak meg kell küzdeniük a transznacionalizálódás kihívásaival: hogyan tudják nemzetközi szövetségeken keresztül befolyásolni a globális folyamatokat úgy, hogy közben megőrzik politikai legitimitásukat. A civil társadalomnak pedig a globális önszerveződés nehézségeivel kell megbirkóznia, ha jelentős hatást kíván elérni. A tőke előnye viszont éppen az, hogy úgy is hatalmi pozícióba tud kerülni, hogy nem kell magát megszerveznie, mivel a nemzetállamilag szervezett hatalmi játszmákon kívül helyezte magát és ezzel a területileg kötött államok fölé kerekedett (Beck 2005: 15, 52). Beck szerint a három szereplő a következőképp viszonyul egymáshoz: míg az állam és a tőke között hatalmi harc folyik, a civil szervezetek szabályozóként léphetnek fel a globális gazdasági szereplőkkel szemben. A civilek és az államok sokszor egymásra utaltak stratégiájuk megvalósításában és alkalmi szövetségeket kötnek.

A civil szerveződések, mint szubpolitikai szereplők, illetve a civil szféra politikai szerepét és hatását ebben a kötetben részletesen kifejti, és az előzőekhez képest árnyalja Beck. Előre bocsátja, hogy valójában még nem kellőképpen tesztelt az elképzelés, miszerint a civil társadalomnak hatalma van, hasonlóképpen a civil szervezetek és az állam közötti együttműködésre épülő kozmopolita állam elméletéhez. Emellett csakúgy mint a gazdasági szféra, és sokszor a történések utólagos igazolására szorítkozó állami szféra, a civil szervezetek legitimitása is gyenge lábakon áll. Ennek fő oka, hogy nem választották meg vagy jelölték ki őket egy-egy feladatra, önjelölt érdekvédők. Legitimitásuk alapja, hogy nem egyéni érdekek képviseletében, és nem is a nemzetállamok szintjén, hanem a globális közös érdekében tevékenykednek, például az emberi jogokért vagy a környezetvédelemért. Hatalmuk a vállalatok vagy államok számára fontos információk birtoklásából ered, amelynek feltárásával és nyilvánosságra hozatalával mind a globális tőkét, mind a kormányokat sakkban tarthatják. Sőt, ügy-alapú koalíciókat létrehozva ki is játszhatják őket egymás ellen. A másik hatalmi eszköz a kezükben a fogyasztói szavazatok befolyásolása ezen információkkal: mivel a vállalatok emancipálták magukat a szavazóktól és az állami intézményektől, még inkább kiszolgáltatottak a fogyasztóiknak és azok bizalmának, azaz a piacnak.

A *Power in the Global Age*-ben új, globális szubpolitikai tényezőkként jelennek meg a különböző globális rezsimek, melyek a gazdasági szférához hasonlóan korlátozhatják a nemzetállami politikai cselekvést. Az államok különböző globális hálózatokhoz csatlakoznak

(például WTO), amelyek a nemzetállamokon belüli kötöttségeket felülírva megváltoztatják az állami politikát.

Beck többször utal rá, hogy a szubpolitikák működésének mellékkövetkezményeként jelentkező globális problémák kezelésének lehetséges eszköze lenne az állami ellenőrzés transznacionalizálódása, ám ez tovább erodálná a demokrácia intézményeit. Ugyanis ha az állam nemzetközi rezsimeknek enged át döntéseket, akkor kivonja ezeket a demokratikus legitimáció és ellenőrzés alól (2005: 215). Így nemcsak a gazdasági szférában születő, de a transznacionális politikai döntéseket is kénytelen lenne utólag igazolni, s ez tovább gyengítené helyzetét. Az állam szabályozó szerepét átvehetné egy úgynevezett világállam, amelynek felhatalmazása lenne a globális problémák kezelésére, ez azonban nem valósul meg, sőt az állam működésében egyre inkább a piaci logika érvényesül. Beck ezt a folyamatot a politika alapjainak lebomlásaként értékeli (Beck and Willms 2003).

A legutóbbi művében Beck optimistább a szubpolitika működését és politikai hatásait illetően. A *Világkockázat-társadalom*-ban például szinte teljesen eltűnik a két évtizeddel korábbi, a szubpolitikának inkább a negatív oldalát bemutató nézőpont, és Beck már-már a szociológia tudományától idegen jóslásokba bocsátkozik, amikor azt mondja, hogy a globális veszélyek globális közösségeket hívnak életre, és „olyan konstellációk adódnak egy globális és direkt „szubpolitika” kialakulásához, amelyek viszonylagossá teszik és megrendítik a nemzetállami politika koordinátáit és koalícióit, és az „egymást kizáró meggyőződések” egész világra kiterjedő „szövetségeinek” kialakulásához vezetnek” (Beck 2008: 106–107).

Míg az individualizáció kapcsán a korábban jellemző társadalmi struktúra (például az osztálytagolódás) politikai meghatározó erejének csökkenését helyezte előtérbe Beck, újabb művében egyértelműen kimondja, hogy a strukturáló erők a globális kockázatok, vagyis inkább veszélyek (ökológiai krízis, terrorfenyegetettség és gazdasági kockázatok), amelyek képesek „egyidejűleg korlátlan számú szereplőt összeterelni” (2008: 233). Hozzáteszi, hogy a kockázatok kiváltotta konfliktusokban a szereplők szembenállása az intézményeken, a politikai és szubpolitikai cselekvési tereken hozzájárulhat a kockázati társadalom alternatíváinak kibontakozásához.

A szubpolitika-elmélet kritikái

Beck reflexív modernizáció, ezen belül a szubpolitika elmélete több tudományterület kutatóit készíti vitára. Itt nincs mód az egész beck-i életmű fogadtatásának részletes ismertetésére,

ezért csak a legfontosabb kritikákat foglalom össze. Beck több kritikusát túlzónak érzi azt a társadalomalakító és az első modernitáshoz képest megkülönböztető szerepet, amelyet Beck a kockázatoknak tulajdonít (Alario és Freudenburg 2003, David és Willkinson 2001, Dingwall 1999, Elliot 2002, 2003, Jarvis 2007, Latour 2003, Mythen 2007). Ám Beck szerint nem pusztán a kockázati események bekövetkezésének valószínűsége és lehetséges kimenete társadalomformáló hatású, hanem a kockázatok percepciója indukálja a változásokat (Beck 2008). A szubpolitika-elmélettel kapcsolatban fogalmazták meg kritikusai, hogy nem támaszkodik eléggé a politikai kultúra változását tanulmányozó empirikus kutatások eredményeire, illetve hogy gyenge az empirikus alátámasztottsága, holott ez elengedhetetlen lenne ahhoz, hogy kiderüljön a szubpolitika más politikai intézményekhez viszonyított helyzete, és feltáruljon a kapcsolata más részvételi, befolyásolási formákkal (de Vries 2007, Mythen 2007). A szubpolitikával kapcsolatban David és Willkinson (2002) arra hívják fel a figyelmet, hogy Beck műveiben hiányzik az áttétel a mindennapi élethelyzetekhez köthető reflexivitás szintje és a makrotársadalmi-makropolitikai szint között. Újabban az új társadalmi mozgalmaknak tulajdonítja ezt a szerepet Beck, de kritikusai szerint ez esetleges, és az elképzelés kidolgozásából hiányoznak a kollektív cselekvés elméletének megfontolásai. Ez a hiányosság szerintük nem csak elméleti jellegű. Emlékeztetnek arra, hogy az 1960-1970-es években már léteztek olyan mozgalmak, amelyek az életstílusukkal, fogyasztási szokásaikon keresztül politizáltak, ezek azonban hatásukat tekintve nem voltak sikeresek, mert nem tudtak kitörni a középosztálybeli aktivisták és a diákok elszigetelt csoportjából. Borne (2009) azt vizsgálta, hogy a kockázatok érzékelése valóban hozzájárul-e a társadalmi önszerveződéshez és a szubpolitikák kialakulásához. Arra jutott, hogy a kockázattudatosság egyszer csak elér egy pontot, és onnantól kezdve inkább belenyugvást és érdektelenséget vált ki, nemhogy önszerveződésre ösztönözne. Az empiriát hiányoló felvetésekre Beck elismeri, hogy az utóbbi évtizedek munkája elsősorban a reflexív modernizáció elméletének, fogalmi kereteinek tisztázására irányult (2008).

Fogyasztói mozgalmak mint szubpolitikai szereplők

Az ezredfordulót követő munkáiban Beck a civil mozgalmakon belül egyre többször hivatkozik a fogyasztókra, a fogyasztói mozgalmakra mint meghatározó (szub)politikai szereplőkre. Beck egységes keretben értelmezi és kölcsönhatásukban vizsgálja a fogyasztók

(állampolgárok) változó környezeti érzékenységet, a globalizáció jelenségét és mindennek politikai jelentőségét. Mialatt az elmúlt negyedszázadban Beck folyamatosan dolgozott az elméleten, többször foglalkozott a fogyasztók politikai szerepével és nem egyszer a fogyasztói mozgalmak működésén keresztül mutatta be érveit. Az értékvezérelt fogyasztói mozgalmak politikai részvételét és meggyőződéseiket vizsgáló empirikus kutatások közül is többen építenek Beck elméletére.⁴⁷ A következőkben bemutatom Beck műveiben azokat a leírásokat és érveket, amelyekkel alátámasztja a különböző, a közjó érdekében szerveződő értékvezérelt fogyasztói mozgalmak politikai szerepét és lehetséges hatását.

Az életmű utóbbi műveiben a fogyasztói mozgalmaknak szánt kiemelt figyelem előzményei már a *The Reinvention of Politics*-ben és a *Democracy without Enemies*-ben is megtalálhatók. A fogyasztók politikai szerepének kulcsa, hogy a gazdasági tevékenység sikeréhez elengedhetetlen, hogy a vállalati döntéshozatalban megjelenjenek a vállalati működés externáliáit értékelő szempontok. Ez úgy valósulhat meg, hogy a fogyasztók nyilvánosan és világszinten megszervezik önmagukat, moralizálják a vásárlást, amivel a reflexív modernizáció által elkülönített privát (gazdasági) szférát ismét összekötik a nyilvánossággal.

A civilszervezetek, azon belül a fogyasztói mozgalmak szabályozó szerepét hangsúlyozza Beck *A választás tétjé*-ben is, melyben kifejti, hogy a világszintű környezeti és társadalmi problémák oka a piac jelenlegi keretek közti működése, ezért a megoldásokat is a piaci intézmények között kell keresni. Azt állítja, hogy a hagyományos politikai választás szinte tét nélkülivé, súlytalanná vált, míg a vállalatok kénytelenek együttműködni fogyasztóikkal, ezért a fogyasztói szavazatok hatalmi tényezővé válhatnak. Itt a fogyasztói mozgalmak hatalmi helyzetét a németországi munkásszerveződéssel összevetve érzékelteti. Németország szerinte olyan fejlődési korszakba érkezett, amikor a nemzetállam, a társadalom, a munka és a tőke konfliktusai már nem az állam nemzeti és területi határain belül jelennek meg. A korábbi logika szerint működő munkáshatalmi eszközök – mint a sztrájk – a tőke dinamikus globális mozgása miatt hatástalanok, hiszen a termelés egyszerűen áthelyezhető más országba, a vállalatok a munkások követeléseire gyárbezárással és kivonulással válaszolhatnak.⁴⁸

Lehetséges szabályozó erőként a *politikus vásárlókról* beszél, és egy olyan társadalmi mozgalmat vázol, amely a globális tőke ellenpólusa, megfékezője lehet. Beck szerint a vásárlói döntés szavazócédulává válhat, amellyel a vásárlók véleményt nyilváníthatnak a

⁴⁷ Többek között például Adams és Raisborough (2009), Cherrier (2007), Connolly és Shaw (2006), Goig (2007), Halkier és Holm (2008), Holzer (2006), Koos (2011), Lyon (2006), Shaw és Moraes (2009) stb.

⁴⁸ Beck a *Power in the Global Age*-ben „nem meghódításnak”-nak nevezi a globális gazdasági szereplőknek azt a stratégiáját, hogy befektetéseik kivonásával vagy a befektetési döntéseik elhalasztásával fenyegetik az államokat és ezáltal hatalmi pozícióra tesznek szert.

konszernek politikájáról. A vásárlói döntést itt már kifejezetten hatalmi eszköznek tartja, amellyel bárki élhet, és amelyet a transznacionális fogyasztói és bojkottmozgalmak különösen hatékony módon tudnak használni. Azaz a vállalatok nem hagyhatják figyelmen kívül a fogyasztói mozgalmak felvetéseit, hiszen bevételük és stabilitásuk a fogyasztóktól függ. Később a fogyasztói bojkottmozgalmak *globális* politikai jellegét hangsúlyozza, az aktív fogyasztói társadalom és a *közvetlen demokrácia* szövetségének tekinti ezeket a kezdeményezéseket, amelyek nemcsak világkonszerneket, hanem akár nemzeti kormányokat is nyomás alá helyezhetnek (Beck 2008).

Amellett, hogy a fogyasztói mozgalmak önmagukban is hatalmi tényezővé válhatnak, globalizálódásukkal bizonyos mértékig helyettesíthetik a földrajzi határaikhoz kötött államok korlátozott hatalmát. Beck szerint a politikus fogyasztó visszautasító politikája kiszámíthatatlan, nyomon követhetetlen és ellenőrizhetetlen – ezért a vállalatok nem tudják irányítani. A fogyasztók ugyanis nem szervezeti tagok, és nem is akarnak azok lenni – így nem lehet őket kizárással fenyegetni, mint például a munkavállalókat. Ezen felül a vásárlás megtagadása, a sztrájkkal szemben, nem jelent kockázatot a fogyasztóknak.

A közvélemény, illetve a fogyasztók önszerveződése Beck szerint így hozzájárulhat a politika újjászületéséhez. A környezeti példánál maradva úgy véli, hogy a fogyasztói mozgalmak mozgósító ereje az, ami valóban tartalmat és hatalmat ad azoknak a formális politika által bevezetett szabályoknak – például monitoring, biztonsági és védelmi eljárások –, amelyek addig csak leginkább papíron éltek (Beck 1998: 159).

A *Power in the Global Age*-ben rögtön a kötet bevezetőjében a politikus fogyasztót jelöli ki a civil társadalom ellenhatalmának alapjául. „Abból fakad az ellenhatalma, hogy bármikor és bárhol képes visszatartani a vásárlást. A „nemvásárlás” fegyvere nem korlátozható hely, idő vagy termék tekintetében.” (Beck 2005: 7.) Később úgy fogalmaz, hogy „tőke nagyban kitett az átpolitizálódott globális fogyasztó jóindulatának [...] ahogy a transznacionális tőke megtöri az állam területi hatalmát a visszautasítás politikáján keresztül, úgy a politikus fogyasztó megtöri a transznacionális tőke hatalmát azzal, hogy az egyik terméket választja a másik helyett.” (Beck 2005: 237.) A fogyasztók stratégiája tehát tükörképe a tőke államokkal szembeni viselkedésének: ahogy az államok egyre kevésbé tudják szabályozni a befolyásos vállalati szférát, a vállalatoknak nincsenek eszközeik a fogyasztói hatalom korlátozására. Az egységes globális piac egyfelől kedvező számukra, másfelől fékező erő is lehet. A fogyasztók hatalmi pozíciójának fontos feltétele, hogy a fogyasztás is globalizálódik, azaz a fogyasztói szokások a világ nagy részén uniformizálódtak, nagy tömegben fogyasztják ugyanazokat a termékeket, ezért különösen kívánatosak a vállalatoknak. A globalizáció tehát nemcsak a

fogyasztói mozgalmak nemzetközivé válása, de a fogyasztói szokások homogenizálódása, és ezáltal a piacok egységessége révén is hozzájárul a fogyasztók hatalmi súlyának növekedéséhez. A vásárlás tömeges megtagadása ellen nem tudnak elég rugalmas stratégiát alkalmazni.

Beck szerint a fogyasztói (és más civil) mozgalmak hatalmának kibontakozásában az is szerepet játszik, hogy a média segítségével mobilizálni tudják a globális közvéleményt a globális gazdasági szereplőkkel és az államokkal szemben, és ezeknek nincs ellenük védekezési stratégiájuk. Rendkívüli gazdasági szabadságot biztosít a világpiacon, hogy nincs központi, nemzetek feletti ellenőrző hatóság, de ez a hiány könnyen hátránnyá válhat, ha a vállalat jó hírnevének védelméről van szó. Ha a fogyasztói közvélemény rásütötte a bűnösség bélyegét a vállalatra, annak nincs lehetősége hasonló globális hatású jóvátételi fórumhoz fordulni. Ebben az esetben is arról van szó, hogy a fogyasztói hatalom a visszájára tud fordítani a globális gazdasági szereplők számára egyébként kedvező helyzeteket, azaz szabályozó erőként működhet (JCC: 2001). Sok esetben a fogyasztói mozgalmak szimbolikus csatákat vívnak a média keresztútjében, amelyek azonban rámutathatnak strukturális problémákra. A szimbólumgyártásnak a politikai mobilizálásban elért sikerességét a Shell egykori bojkottjával illusztrálja Beck. A siker tényezői között említi többek között, hogy a környezetrombolás összetett problémájának megoldására egy végtelenül egyszerű, közvetlen és más politikai megoldásokhoz képest gyors sikert ígérő szimbolikus tett kínálkozott: mástól vásárolni benzint (Beck 2008).

A *Power in the Global Age*-ben Beck a fogyasztók gazdasági és közvélemény-formáló hatalma mellett kitér a fogyasztók legitimáló hatalmára is, miközben elismeri, hogy saját szervezeteik legitimitása kétséges. A legitimáló hatalom kibontakozása egyrészt a globális gazdasági szereplők tevékenységéből fakadó előreláthatatlan, a főtevékenység mellékkövetkezményeként megjelenő kockázatok létezéséből, másrészt ezek érzékeléséből, médiamegjelenítéséből és a kapcsolódó fogyasztói bojkottokból táplálkozik. Beck szerint ugyanis a kockázati válságok mellett a tiltakozó mozgalmak és a fogyasztói bojkottok megjelenése a médiában olyan hatékonyan delegitimálhatja azokat az alapokat, amelyekre építve a technológiai forradalom döntéseit hozták, hogy az akár az egész világgazdaságot bizalmi válságba sodorhatja. Azaz egy jól szervezett világméretű bojkott képes megkérdőjelezni, hogy adott vállalati szereplők jogosultak voltak-e egy üzleti/fejlesztési döntés meghozatalára és megvolt-e hozzá a kellő szakértelmük. A fogyasztói mozgalmak legitimációs hatalmát növeli, hogy a piacok működésében fontos szerepe van a fogyasztói bizalomnak, hogy a globalizált fogyasztás miatt a törekény legitimitás vált a globális

gazdasági hatalom gyenge pontjává, valamint hogy pénztőkét nem lehet legitimitásra váltani (1995, 2005). Hasonló gondolatokkal már a *Kockázat-társadalom*ban is találkozhattunk, ott azonban még elsősorban a kockázatokként jelentkező mellékkövetkezményeken, illetve a kockázatok észlelésén és az ebből fakadó bizalomvesztésen volt a hangsúly, és nem a mozgalmaknak e folyamatban játszott szerepén.

A legitimitási problémák mellett a *Power in the Global Age*-ben Beck kitér a fogyasztói ellenhatalom gyengeségeire is, köztük a szervezetlenségre, amely abból a korábban előnyként értékelt tényből fakad, hogy egy-egy ügy érdekében nem egy egységes platformhoz tartozó tagokat kell közös cselekvésre bírni. A megfelelő nyilvánosság megszervezése szintén a mozgalmak sikerének feltétele, sőt Beck szerint a fogyasztói ellenállás összeomolhat a médiafigyelem hiányában. A tömegek szervezését és a média figyelmének fenntartását is hátráltatja, hogy a fogyasztóknak egymásnak akár ellentmondó információk alapján kell tájékozódniuk. Szintén korlátozza a fogyasztói hatalmat, hogy csak az tud benne részt venni, akinek elegendő jövedelme, vásárlóereje van.⁴⁹ Később az érdekvédő szervezetekről beszélve Beck ismét megemlíti, hogy nem tudnak semmilyen kötelező érvényű döntést hozni.

Szemponatok az értékvezérelt fogyasztói mozgalmak vizsgálatához

Beck 2005-ös munkájában elismeri, hogy a civil társadalom, mint szubpolitikai szereplő, politikai befolyásának igazolásához további kutatásokra és robosztus adatokra lenne szükség s saját műveiben a fogyasztói mozgalmakkal foglalkozó részek ritkán alapoznak empirikus kutatásokra. A következőkben felvázolok pár olyan szempontot, amelyek a szubpolitika-elmélet alapján segíthetik az értékvezérelt fogyasztói mozgalmak esetleges politikai jellegének megismerését.

A szubpolitika-elmélet alapján az értékvezérelt fogyasztói mozgalmak politikai jelentőségének megismeréséhez érdemes vizsgálni e mozgalmak *célelési indíttatását*. Milyen célokat tűznek e mozgalmak a zászlajaikra, és vajon túlmutatnak ezek a célok a hagyományos fogyasztói önérdéken (alacsonyabb árért, jobb minőséget)? Megfogalmazznak a közjó szempontjából releváns célokat, mint ahogyan azt Beck sugallja (1997a)? Összefüggésben vannak ezek a célok az állampolgárok/fogyasztók kockázatterzékelésével? A

⁴⁹ Már korábban is a társadalmi egyenlőtlenségek melegágyának tartja, hogy bizonyos globális kockázatok elleni védekezés az egyéni lehetőségektől függ. Más, például globális környezeti kockázatoknak azonban egyenlősítő hatásuk van, amennyiben ezek elől senki nem tud „elmenekülni” (Beck 1995, 1997b).

modernizáció gazdasági folyamatainak negatív mellékkövetkezményeinek érzékelése vezérli e mozgalmak tevékenységét (Beck 1998)? Az utóbbi években az értékvezérelt (zöld, etikus, felelős) fogyasztói döntések társadalmi céltételezését több kutatás is vizsgálta, köztük Klein és szerzőtársai (2002), Andersen és Tobiasen (2004), Halkier és Holm (2008), Gulyás (2013), valamint Shaw (2007) munkája kimutatta az értékvezérelt fogyasztói döntések közjó iránti elkötelezettségét.

Mint ahogy David és Wilkinson (2002) is megjegyezte, Beck nem fejt ki, *hogyan lesz* a hétköznapi döntésekből olyan hatású *politikai cselekvés*, amely képes jelentős változásokat elérni. E kérdéskör megismeréséhez érdemes tanulmányozni a fogyasztói mozgalmak kapcsolathálóját, viszonyát a formális politikai intézményekhez. Melyek azok az esetek, amikor a fogyasztói mozgalmak, vagy az állampolgárokat fogyasztóként megszólító más társadalmi mozgalmak (például környezetvédők, emberi jogi aktivisták) hathatós nyomást gyakoroltak a képviseleti demokrácia intézményeire, és ezzel sikerült változásokat elérniük? Érvényesült-e vajon a Beck ezredfordulót követő műveiben körvonalazott a gazdasági, állami és civil szféra közötti dinamika? Az elmúlt két évtizedben több olyan, nemzetközi szabályozási kísérlettel találkoztunk, amelyeknél jól nyomon követhető Beck gondolatmenete. Például az európai vegyi anyag szabályozás (REACH) vagy a klímaváltozás elleni nemzetközi politikai erőfeszítések is az iparilag előállított kockázatok mérséklésére jöttek létre, széleskörű civiltársadalmi támogatást, köztük nem egy fogyasztói mozgalom pártfogását tudva maguk mögött. Ezek érdekes esettanulmányként szolgálhatnak mind a fogyasztói mozgalmak megismeréséhez, mind a szubpolitika elméletének kifejtéséhez.

Ugyanakkor talán ezeknek a kérdéseknek a vizsgálata tartogatja a legnagyobb kihívást a témát vizsgáló kutatók számára. Különösen, ha tekintetbe vesszük Beck gondolatait arról, hogyan hat a globalizáció a társadalomtudomány fogalomkészletére, elméletalkotására és módszereire. Azt állítja, hogy a társadalomtudomány a módszertani nacionalizmus csapdájába esett, azaz a nemzetállami körülmények között születő, sokszor földrajzi meghatározottságú elemzési egységekben gondolkodó társadalomtudománynak sem a fogalomkészlete (zombi kategóriák, ahogy Beck nevezi őket), sem a módszerei nem alkalmasak a globalizáció hatására formálódó új társadalmi jelenségek elméleti és empirikus vizsgálatára (Beck 2006a).

Beck szerint a *széleskörű részvétel* a szubpolitika egyik ismeretőjele. A fogyasztói mozgalmakat vizsgáló kutatók egy része szerint az értékorientált fogyasztói mozgalmak egyik fő motivációja, hogy a fogyasztók *nem bíznak a politikai intézmények hatékonyságában* (Gulyás 2013, Harrison et al. 2005, Holzer és Sørensen 2003, Koos 2011, Micheletti 2003, Neilson és Paxton 2010). Ez azonban nem a politikától való tartózkodásra sarkallja őket,

hanem új részvételi formák, köztük értékvezérelt fogyasztói döntések kipróbálására. Több kutatás is rámutatott, hogy létezik az állampolgároknak/fogyasztóknak egy politikailag hiperaktív csoportja, amelynek tagjai számos más politikai véleménynyilvánítási formát gyakorolnak. Amellett, hogy eljárnak szavazni, tüntetéseken vesznek részt, petíciókat írnak alá, és a közjóról alkotott elképzeléseiket fogyasztói döntéseikben is érvényesítik (Clarke 2007, Gáti 2009, Gulyás 2013, Nelson et al. 2007, Koos 2011).

Cím	Megjelenés éve		A szubpolitikai jellemző aktorai	A szubpolitika viszonyulása a képviseleti demokrácia formális politikai intézményeihez, hangsúlyos megközelítés
	eredeti nyelven	magyarul /angolul		
A kockázat társadalom	1986	2003 (m)	Gazdasági-műszaki szféra	<ul style="list-style-type: none"> • Az illegitim műszaki-gazdasági döntéseknek társadalomformáló ereje van • A szubpolitika hozzájárul a politikai intézmények funkcióvesztéséhez • A szubpolitika kivonja magát a demokratikus szabályok alkalmazása alól, a nyilvánosság számára láthatatlan • A szubpolitika társadalmi hatásai nem szándékoltak
The Reinvention of Politics	1993	1997 (a)	Alulról jövő civil mozgalmak, individuumok	<ul style="list-style-type: none"> • A szubpolitikát széleskörű részvétel jellemzi • A szubpolitika a politika intézményeken kívüli újjászületése • A szubpolitika stimulálja a képviseleti demokrácia formális politikai intézményeinek működését (ld. környezetvédelmi ügyek), vagy gátlója is lehet • A szubpolitika hatásai szándékoltak is
Democracy without Enemies	1998	-	Az előzőek mellett nemzetközi civil kezdeményezések (pl. Amnesty International)	<ul style="list-style-type: none"> • A civil társadalom megerősítése és terjedése nélkül semmi sem fog működni a jövőben • A civil szervezetek/szerveződések, mint szubpolitika, harmadik erőként lépnek fel az üzleti szektor és az állam között, kiegészítve az állam szabályozó szerepét • A szubpolitika a közjő megvitatásának helye
Power in the Global Age	2002	2005 (a)	Globális gazdasági szféra, globális civil mozgalmak, politikus fogyasztók	<ul style="list-style-type: none"> • Alkalmi, ügy alapú szövetségek az állam és a szubpolitikai civil mozgalmak vagy ritábban akár a civil mozgalmak és a gazdasági szféra között
Világkockázat-társadalom	2007	2008 (m)	Mindenki, az állami, képviseleti rendszeren kívül	<ul style="list-style-type: none"> • A globális és direkt szubpolitika megrendíti a nemzetállami politikát, globális közösségek alakulnak, kibontakoznak a kockázat-társadalom alternatívái

1. táblázat. Beck szubpolitika-elméletének változásai

Irodalom

Adams, Matthew – Jayne Raisborough (2008): „What Can Sociology Say About FairTrade? Class, Reflexivity and Ethical Consumption”. *Sociology*, 42: 1165-1182.

Alario, Margaria – William Freudenburg (2003): „The Paradoxes of Modernity: Scientific Advances, Environmental Problems, and Risks to the Social Fabric?”. *Sociological Forum*, 18 (2): 193-214.

Andersen, Jørgen Goul – Mette Tobiasen (2004): *Who Are These Political Consumers Anyway? Survey Evidence from Denmark*. In Michele Micheletti – Andreas Follesdal – Dietlind Stolle (szerk): *Politics, Products and Markets – Exploring Political Consumerism Past and Present*. Transaction Publishers: New Jersey, 203-221..

Beck, Ulrich (1992): *Risk Society: Towards a New Modernity*. Sage Publications: London

Beck, Ulrich (1994): The Reinvention of Politics. Towards a Theory of Reflexive Modernisation. In: Ulrich Beck – Anthony Giddens – Scott Lash: *Reflexive Modernization: Politics Tradition and Aesthetics in the Modern Social World*. Polity Press: Cambridge, 1-55.

Beck, Ulrich (1995): *Ecological Politics in an Age of Risk*. Polity Press: Cambridge

Beck, Ulrich (1997a): *The Reinvention of Politics: Rethinking Modernity in the Global Social Order*. Polity Press: Cambridge.

Beck, Ulrich (1997b): Túl renden és osztályon? In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum Könyvkiadó: Budapest, 418-468.

Beck, Ulrich (1998): *Democracy without Enemies*. Polity Press: Cambridge

Beck, Ulrich (2003 [1986]): *A kockázat-társadalom – út egy másik modernitásba*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég kiadó: Budapest

Beck, Ulrich (2005): *Power in the Global Age: A New Global Political Economy*. Polity Press: Cambridge

Beck, Ulrich (2006a): *Cosmopolitan Vision*. Polity Press: Cambridge.

Beck, Ulrich (2006b): *A választás tétje*. Belvedere Meridionale: Szeged

Beck, Ulrich (2008): *Világkockázat társadalom. Az elveszett biztonság nyomában*. Belvedere Meridionale: Szeged.

Beck, Ulrich – Elisabeth Beck-Gernsheim (2002): *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. Sage Publications: London

Beck, Ulrich – Edgar Grande (2007): *Cosmopolitan Europe*. Polity Press: Cambridge.

- Beck, Ulrich – Anthony Giddens – Scott Lash (1994): *Reflexive Modernization: Politics Tradition and Aesthetics in the Modern Social World*. Polity Press: Cambridge.
- Beck, Ulrich – Johannes Willms (2003): *Conversations with Ulrich Beck*. Polity Press: Cambridge.
- Cherrier, Hélène (2007): „Ethical Consumption Practices: Co-production of Self-Expression and Social Recognition”. *Journal of Consumer Behaviour*, 6: 321-335.
- Connolly, John – Deirdre Shaw (2006): „Identifying Fair Trade in Consumption Choice”. *Journal of Strategic Marketing*, 14: 353-368.
- David, Matthew – Ian Wilkinson (2002): „Critical Theory of Society or Self-Critical Society?” *Critical Horizons*, 3 (1): 131-158.
- De Vries, Gerard (2007): „What is Political in Sub-politics? How Aristotle Might Help STS”. *Social Studies of Science*, 37 (5): 781-809.
- Dingwall, Robert (1999): „„Risk Society”: The Cult of Theory and the Millennium?” *Social Policy & Administration*, 33 (4): 474-491.
- Elliott, Anthony (2002): „Beck’s Sociology of Risk: A Critical Assessment”. *Sociology*, 36 (2): 293-315.
- Elliott, Anthony (2003): *Critical Visions: New Directions in Social Theory*, Rowman & Littlefield Publishers: Lanham.
- Gáti Annamária (2009): *Tudatos fogyasztás. Az élelmiszer-vásárlás és a fogyasztói szokások változása*. In Európai társadalmi jelentés, TÁRKI: Budapest, 99-117.
- Goig, Ramón Llopis (2007): „Fair trade and Global Cognitive Orientation: A Focus on Spanish Fair Trade Consumers.” *International Journal of Consumer Studies*, 31: 468-477.
- Gulyás, Emese (2013): „Az etikus fogyasztás mint szubpolitika”. *Szociológiai Szemle*, 23 (1): 44–68.
- Halkier, Bente – Lotte Holm (2008): „Food Consumption and Political Agency: on Concerns and Practices among Danish Consumers” *International Journal of Consumer Studies* 32 (6): 667-674.
- Harrison, Rob – Terry Newholm – Deirdre Shaw (2005): *Introduction*. In Rob Harrison – Terry Newholm – Deirdre Shaw (eds.): *The Ethical Consumer*. Sage Publications: London, 1-10.
- Holzer, Boris (2006): „Political Consumerism Between Individual Choice and Collective Action: Social Movements, Role Mobilization and Signalling”. *International Journal of Consumer Studies*, 30 (5): 405-415.
- Holzer, Boris – Mads P. Sørensen (2003): „Rethinking Subpolitics. Beyond the ‘Iron Cage’ of Modern Politics?”. *Theory, Culture & Society*, 20 (2): 79-102.

- Jarvis, Darryl S.L. (2007): „Risk, Globalisation and the State: A Critical Appraisal of Ulrich Beck and the World Risk Society Thesis”. *Global Society*, 21 (1): 23-46.
- JCC (2001) Journal of Consumer Culture: „Interview with Ulrich Beck”. *Journal of Consumer Culture*, 1 (2): 261-277.
- Klein, Gabrielle Jill – N. Craig Smith – Andrew John (2002): „Exploring Motivations for Participation in a Consumer Boycott”. *Advances in Consumer Research*, 29: 363-369.
- Koos, Sebastian (2011): „Explaining Ethical Consumption Behavior in Europe. A Comparative Analysis”. In Maria Nawojczyk (ed.): *Economy in Changing Society: Consumptions, Markets, Organizations and Social Policies*. Cambridge Scholars Publishing: Cambridge 17-45.
- Latour, Bruno (2003): „Is Re-modernization Occurring – And If So, How to Prove It? A Commentary on Ulrich Beck”. *Theory, Culture, Society*, 20: 35-48.
- Lyon, Sarah (2006): „Evaluating Fair Trade Consumption: Politics, Defetishization and Producer Participation”. *International Journal of Consumer Studies*, 30 (5): 452-464.
- Micheletti, Michele (2003): *Political Virtue and Shopping: Individuals, Consumerism and Collective Action*. Palgrave Macmillan: New York.
- Mythen, Gabe (2007): „Reappraising the Risk Society Thesis. Telescopic Sight or Myopic Vision?”. *Current Sociology*, 55 (6): 793-813.
- Neilson, Lisa A. – Pamela Paxton (2010): „Social Capital and Political Consumerism: A Multilevel Analysis”. *Social Problems*, 57 (1): 5-24.
- Nelson, Michelle R. – Mark A. Rademacher – Hye-Jin Paek (2007): „Downshifting Consumer = Upshifting Citizen? An Examination of a Local Freecycle Community”. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 611: 141-156.
- Shaw, Deirdre (2007): „Consumer Voters in Imagined Communities”. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 27 (3-4): 135-150.
- Shaw, Deirdre – Caroline Moraes (2009): „Voluntary Simplicity: An Exploration of Market Interactions”. *International Journal of Consumer Studies*, 33: 215-223.

Látványos tiltakozási elemek és funkcióik

Mikecz Dániel

Bevezetés

A politikai tiltakozások kapcsán a híradások, elemzések legtöbbször a tiltakozó csoport követeléseit, az ellenérdekelt szereplőket, a megmozdulás volumenét és bizonyos esetekben annak erőszakos voltát emelik ki. Ritkábban esik szó a tiltakozások szimbolikus, performatív dimenziójáról, kivételt képeznek azok a - hazánkban ritkább - tiltakozó események, amelyeket látványos karneváli elemek, színes maskarák és ötletes bábuk, transzparenszek kísérnek. Bár nagyobb médiaérdeklődésre számíthatnak a karneváli elemeket alkalmazó demonstrálók, ezeknek a látványos elemeknek nem kizárólagos célja a média figyelmének felkeltése. Az expresszív tiltakozások lehetőséget kínálnak a résztvevőknek a mélyebb elköteleződésre, erősíti a szimbolikus összetartozást, kikezdi az uralkodó értelmezési kereteket. Másfelől a tiltakozások hatása is nagyobb lehet az egyre inkább a vizualitás köré szerveződő közösségi internetes alkalmazások révén. Az alábbi tanulmányban a látványos, performatív tiltakozási elemeket mutatom be, illetve elemzem azokat a mikro-, mezo- és makroszinten. A nemzetközi szakirodalom alapján először általános szinten, majd röviden a magyar globalizációkritikus mozgalom kapcsán mutatom be a látványos, performatív elemeket. Ezek után azok három szinten megvalósuló funkcióikkal foglalkozom.

Performatív, látványos akcióelemek jelentősége

A politikai tüntetésekre általánosságban jellemző a performativitás, hiszen a sérelmek, követelések valós idejű előadásáról van szó. Az ilyen kollektív akciók során ráadásul ugyanúgy megvalósul a játékosok és a nézők, azaz a szónokok, előadók és a tüntetők együttes testi jelenléte, ahogyan a színházi előadások során is (Fischer-Lichte 2009: 49). Nem véletlen, hogy a társadalmi mozgalmak eszköztárában megjelenik az utcai színház is. A látványra építő kollektív akció azonban kiemelt jelentőségre tett szert az utóbbi évtizedekben, elsősorban a globalizációkritikus mozgalom eszköztárában. Ez nem csak a mozgalmi vezetők önálló újítása, hanem mögötte természetesen társadalmi okokat is felfedezhetünk, ezek az élményszerzés igénye és a köz és magán határainak elmosódása.

Gerhard Schulze a kortárs társadalmakat élménytársadalmakként írja le, ahol az egyéni cselekvés legfontosabb mozgatórugója többé már nem a fizikai biztonság, vagy a társadalmi integráció, hanem az élményszerzés, egy szép élet megélése. A termékeket, szolgáltatásokat nem azok használati, hanem élményszerzési értékük miatt fogyasztják az emberek (Schulze 1992). Az élménytársadalmakban a politika nem kizárólag közügyek intézésének terepe, hanem az egyéni élményszerzés terepe is. Szelfizni egy tüntetésen, pártgyűlésen ugyanolyan megszokott, mint világnézeti alapról kiindulva látogatni a nyári fesztiválokat, vagy bármilyen politikai felhang nélkül részt venni kollektív akciókban. Különös szerepet kaphatnak tehát ezek az elemek, különösen igaz ez a politikai tartalmú internetes mémekre, a cultural jamming tevékenység termékeire. A második szóbeliség elve szerint létrejövő leírások így inkább egy mozgalmi néprajzot eredményeznek, különböző célból, helyszínről létrejövő tartalmakkal, mint a már említett internetes mémek, képek, zenék, szabadidős tevékenységek, ízlések, diskurzussablonok. Az élményszerzés igénye tehát az élménytársadalmakban felértékeli a látványt a politikai tüntetéseken is.

A látványos, performatív elemek jelentőségét a politikai részvétel mintáinak megváltozása, valamint a köz és privát határainak elmosódása is befolyásolhatja. A politikai részvétellel foglalkozó tudományos diskurzusban a 2000-es évek óta esik szó a direkt részvételi formák felértékelődéséről, valamint ezzel párhuzamosan a hagyományos részvételi intézmények relatív gyengüléséről. Ez a jelenség azonban nem jelent általános politikai passzivitást (Dalton 2011), sem pedig azt, hogy teljesen elvesztették volna jelentőségüket a hagyományos politikai intézmények (Norris 2002), a régi és új formák egymás mellett, egymást kiegészítve létezhetnek. A részvételi formák átalakulása mellett egy másik folyamat is tetten érhető: a köz és a privát határainak elmosódása. Az életmódot a középpontba helyező új társadalmi mozgalmak, valamint a feminista és a queer mozgalom megjelenése óta politikai téma a magánélet is. A kommunikáció átalakulása, az internet és a közösségi média megjelenése tovább erodálta a magán- és közügyek közötti falat (Thompson 2011). Az üzenőfalakon egymás mellett tűnnek fel közéleti, politikai és magánjellegű megosztások. Elveszett kutyák, tüntetésre való felhívások, kisbabák képei és politikai véleménycikkek sorakoznak egymás mellett az egyéni hírfolyamban. A köz- és a magánélet fragmentumai állnak össze egy egésszé.

Protesztivál: a tiltakozás, mint karnevál

A protesztivál kifejezés olyan tiltakozó eseményeket jelöl, amelyek programjukban, külsőségeikben a zenei, kulturális fesztiválokra, művészeti happeningekre emlékeztetnek. Maga a protesztivál kifejezés John Jacobs ausztrál „ötlet zsokéhoz” és kulturális aktivistához köthető. A protesztivál olyan hagyományokra épít, mint az ‘50-es évek végén kibontakozó Szituacionista Internacionálé és a ‘60-es években a fluxus nemzetközi művészeti irányzat és az ellenkulturális mozgalmak (St. John 2004). Az ilyen események ugyanis szoros összefüggésben vannak az egyéni és közösségi autonómiát az alkotói kreativitáson keresztül elérni kívánó törekvésekkel. A tiltakozásnak ez a formája tehát sokat merít a művészeti mozgalmak eszme- és eszközkészletéből. A protesztiválok esetében nem is lehet élesen elválasztani a politikai tiltakozást az esztétikai önkifejezéstől. Maguk a témák, az értelmezési keretek is a kreativitás, az önkifejezés jogához, az elidegenedéshez, az “életvilág gyarmatosításához” kapcsolódnak. Nem véletlen, hogy ez a forma a felsőoktatás kibővülése, az alkotói ambíciókkal rendelkező, de a hagyományos munkaerőpiacba integrálódni nem képes réteg megjelenése után terjedt el. A mozgalomkutatás szempontjából azonban a protesztivál nem az esztétikai minőség, vagy az egyes művészeti irányzatok gyűjtőhelyeként érdekes, hanem mint a politikai véleményformálás és cselekvés helyszíne. Ezek az események ugyanis az alternatív életforma, egy idealizált társadalmi berendezkedés laboratóriumai voltak. Ilyenek voltak a ‘60-as években az Egyesült Királyságban a New Age utazók, a ‘70-es években az Egyesült Államokban a Rainbow Family (St. John 2008: 169). Alberto Melucci szerint az új társadalmi mozgalmakat megkülönböztető vonása az identitásból kiinduló és az identitásra irányuló politikai cselekvés. Az anyagi erőforrások mellett a fejlett gazdaságokban a termelési folyamat részei lesznek a társadalmi kapcsolatok, identitások, egyéni igények. A termelés többé nem csupán az anyagi és emberi erőforrások bevonásának, akkumulációjának, megszervezésének függvénye, hanem a szimbólumok, társadalmi viszonyok, információk összetett rendszere fölötti rendelkezés is. Az új antagonisztikus konfliktusok tehát az identitás és a társas-társadalmi viszonyok újratemelődése körül alakulnak ki, ami a fogyasztásnak és termelésnek is alapja (Melucci 1996: 99-100). A karnevál ugyanakkor, hasonlóan annak középkori előzményeihez arra is alkalmas, hogy lazítson a társadalmi feszültségeken, mozgásban tartsa a társadalmi struktúrákat, ezáltal a változás lehetőségét hordozza magában. A karnevál során felborulnak a társadalmi hierarchiák, amik ugyanakkor lehetőséget kapnak azok megerősítésére is (Bahtyin 1982).

A '90-es években újból népszerű lett ez a tiltakozási forma, a közterek közösségi visszafoglalását célul tűző Reclaim The Streets (RTS) mozgalom révén. Az utcák visszafoglalásának igényét a városi terek üzleti szempontú átstrukturálása és kisajátítása hívta életre. A város az ezredfordulóra a nem-materiális termelés, a kreatív szolgáltatóiparok központja lett és ennek megfelelően változott meg a térhasználat módja és annak kiváltsága is. A köztereket gyakran privatizálják a felső-középosztálynak otthont adó lakóparkok vagy a kiskereskedelmet központosító bevásárlóközpontok. A tömegközlekedés kárára előtérbe kerül a több teret igénylő és nagyobb környezeti megterheléssel járó autós közlekedés. A városi tér versenyképességi faktor lett, és a városoknak versenyezniük kell a még több befektetés, a még több turista csábítása érdekében. Az RTS mozgalom először az Egyesült Királyságban jelent meg a '90-es évek elején, és alapvetően egy motorizáció ellenes mozgalom volt. Az RTS később más témákat is felölelt, mint a neoliberalis globalizáció ügye, antikapitalizmus és a közterületek használata. Az RTS élvezetes, karneváli hangulatú tiltakozó akciói révén olyan témákat kapcsolt össze, mint a természetes és alkotott környezet rombolása, a privatizációs folyamatok és a neoliberalizmus kritikája, amihez megfogalmazták az individualizált, személygépkocsin alapuló közlekedés alternatíváit is (Carmo 2012: 109). Az elidegenedés, a városi tér privatizálása nem véletlenül lehetett mozgalmi ügy, hiszen maguk a társadalmi mozgalmak is elsősorban városi jelenségek. A nagyvárosokban és elsősorban a fővárosokban vannak azok a politikai intézmények, döntéshozatali centrumok, amelyek a tiltakozás címzettjei lehetnek. Ugyanitt találhatóak ráadásul azok a szimbolikus jelentőséggel bíró közterületek, amelyeken való megjelenés vagy elfoglalása alkalmas a politikai elégedetlenség kifejezésére. Manuel Castells szerint maguknak az új társadalmi mozgalmaknak a megjelenése is a városi tér kapitalista átalakulásához és a városi társadalmi mozgalmak szerepének megváltozásához kötődik (Buecheler 1995: 443). Értelmezése szerint a konfliktus a kapitalista érdekek, az állam, valamint az utóbbi beavatkozását elérni kívánó mozgalmak között lép fel. A konfliktus olyan területeken jelenik meg, mint az öngazgatás, a kulturális identitás kifejezése és a közjóságokhoz való hozzáférés. Az RTS tehát minden tekintetben ideáltipikus új társadalmi mozgalom Castells értelmezésében.

A politikai tüntetéseknek - még ha spontán tiltakozásokról is van szó - van egyfajta koreográfiája, ami ha nem az előzetes egyeztetések eredménye, akkor a helyi tiltakozási kultúra függvényében a helyszínen alakul ki. Az eseményeknek a láncolata a tiltakozás dramaturgiájának tekinthető. Az analógia nem légből kapott, hiszen a modernitás előtti kollektív cselekvés az európai hagyományban az olyan vallásos ünnepekhez kötődtek,

amelyeknek szerves része volt a korabeli színház, mint a középkori misztériumjátékok esetében. A politikai tiltakozás ráadásul élőben követhető a helyszínen és a televíziós, valamint internetes közvetítések révén attól távolabb is. Ezért is vált megkülönböztetett formává az utcai színházak mintájára szervezett gerilla színházak. Ezek az előadások a megszokott előadó-néző megkülönböztetéssel szemben nem hierarchikus módon működnek, azaz minél szélesebb értelemben kívánják bevonni a nézőket. Az utcai vagy gerilla színház lehet egy tüntetés különálló eseménye (Lebel 1998: 179), de széles értelemben minden erősen performatív jellegű kollektív akcióra kiterjeszthető a megnevezés. Richard Schechner direkt színháznak nevezi, a kollektív reflexió közterületeken való előadását. Az ilyen előadást a termékeny, látványos mértéktelenség, a túlzás, a ritualizáció jellemez (2007: 477). Schechner szerint a direkt színháznak vannak olyan változatai, amik megerősítik a fennálló struktúrákat, így a Mardi Gras, a Rama életét felelevenítő indiai misztériumjáték, a Ramlila, vagy az amerikai egyetemeken szokásos spring break. A politikai jellegű direkt színháznak a célja ezzel szemben a fennálló hatalom kihívása vagy megdöntése. A direkt színház jelenti továbbá a nyersanyagot a globálisan közvetített és követett színháznak, a televíziónak.

A fennálló hatalmi viszonyok megkérdőjelezése látványos tiltakozási elemek révén nem csupán a közterületek nyújtotta nyilvánosság és a kihívó, jelen idejű előadás révén valósítható meg. A kormányzatok, politikusok, nagyvállalatok identitását hordozó logók, ikonok, a rájuk jellemző képi világ átírása, "meghekkélése" tulajdonképpen az uralkodó értelmezési keretek megkérdőjelezése. Ezt az átírási folyamatot hívják culture jamming-nek. A kifejezést először az Adbusters Media Foundation használta, ami egy, a reklámpar "menekültjei" által alapított kanadai non-profit szervezet (Handelman 1999: 401). Az egyszerűen csak Adbustersként ismert csoport rendszeres kiadványában jelenteti meg az átértelmezett, átszabott képeket. Ők voltak továbbá azok, akiknek a kezdeményezésére indult meg az Occupy Wall Street mozgalom. Az Adbusters által véghezvitt culture jamming akciók válaszként a nagyvállalati reklámok vizuális és közterületi térhódítására (Wettergren 2005: 100). A digitális képszerkesztő technológiák elterjedésének köszönhetően egyre egyszerűbben lehet átértelmezni az ilyen képanyagokat, valamint az internetes közösségi alkalmazásoknak köszönhetően gyorsan terjeszthetőek az immár meghekkelt anyagok.

Látványos, performatív akciók a magyar alternatív mozgalom eszköztárában⁵⁰

Az ezredforduló után megjelent Magyarországon is a nemzetközi globalizációkritikus mozgalom, a reá jellemző ügyek és a látványosabb akcióformák. A performansz szerű tiltakozó akciók mintegy védjeggyé is váltak a magyar globalizációkritikus mozgalomnak, könnyebben beazonosíthatóvá tette a csoportokat és témáikat. Többek között ezek a látványos akcióelemek különböztették meg a hazai globalizációkritikus mozgalmi szervezeteket a régebbi környezetvédőktől és a bevallottan baloldali alternatív szervezetektől (Mikecz 2008). A kreatív, látványos előadásmód a tiltakozó eseményeken bizonyos szempontból a globalizációkritikusok újszerűségének, a neo-liberális globalizációhoz kapcsolódó új problémahalmaz megértésének és kezelésének kompetenciájának bizonyítéka volt a támogatók számára. Az emlékezetes események közé tartozik, a 2001-ben az amerikai nagykövetség előtt tartott demonstráció. A tüntetést az Energia Klub és a Magyar Természetvédők Szövetsége azért szervezte, mert röviddel azelőtt lépett ki az Egyesült Államok felmondta a szén-dioxid kibocsátást szabályozó kiotói egyezményt. A tüntetés közben előadott performansz során egy fiatal lány egy szál virágot és egy hamburgert kínált fel Bush elnöknek, aki a hamburgert választotta.⁵¹ 2002-ben került sor a “Világbanya” akcióra. A tiltakozás apropóját a Világbank és az érdekelt nem kormányzati szervezetek június 18-22-i tanácskozása adta a kitermelő iparágak jövőjéről. Az eseménynek elsősorban a Verespatakra tervezett aranybánya és a tiszai ciánszennyezés adott aktualitást. Az első napon a tiltakozók egy “VilágbanKÁR” feliratú molinót feszítettek ki a Lánchíd alagútja fölé. Az ezt követő napon előadások, filmvetítések folytak a témában. Június 20-án az Eötvös téren bányásznak öltözött aktivisták kitelepítési végzést adtak át a Világbank Duna-Intercontinentálban ülésező munkatársainak, mivel a szálloda helyén az aktivisták aranybányát kívántak létesíteni.⁵² Az esemény során az aktivisták két több méter magas bábut is kivittek a térre, az egyik Miss Világbanyát, a másik Mr. VilágbanKÁRt ábrázolta (Vida 2008).

A fentebb ismertetett cultural jamming tevékenység elsősorban a Tudatos Vásárlók Egyesületéhez kötődött, amelynek aktivistái a köztéri óiáslakátokat írták át, ingyenes ölelést

⁵⁰ A hazai globalizációkritikus mozgalom látványos, performatív akcióiról lásd Vida 2008, amire az alábbi fejezet is nagyban támaszkodik.

⁵¹ A budapesti amerikai követség előtt tüntettek a környezetvédők, 2001. április 10. origo.hu

⁵² Gaia Sajtószemle, Vol. 20. No. 382,

osztottak Karácsony előtt vagy meghekkelt árukat csempészték be az áruházakba (Vida 2008). Az Adbusterséhez hasonló céllal szerveződött a Gerilla Propaganda Kollektíva köztéri szobrokat feldíszítő akciója 2005-ben. A “multinacionális cégek reklámjai által birtokolt városfelületeket” kívánták meg úgy visszaszerezni, hogy a “Lehet más a...”, “Lehet más a politikai”, illetve “Lehet más a város” feliratokat akasztották budapesti köztéri szobrokra.⁵³ A Gerilla Propaganda Kollektíva akciója kapcsolódott a nem sokkal később, 2005 áprilisában, a fővárosi Gödör Klubban megrendezett Ökofeszthez, ami hasonlóan az ugyanebben az évben megtartott Globfeszt egy előadásokból, koncertekből, filmvetítésekből álló rendezvénysorozat. A 2007-es Globfesz 2 beharangozásaként a Zöld Fiatalok egy használaton kívüli Skoda személygépkocsit hasznosítottak virágládként a budapesti Erzsébet-téren (Vida 2008). Ezeken a rendezvényeken is szerveztek kiállításokat, művészeti performanszokat, azonban moderáltabbak voltak, mint a nyugat-európai protesztiválok, inkább egy civil szakmai rendezvényre hasonlítottak, mint a hatalmi viszonyokat megkérdőjelező, a társadalmi rendet felborítani kívánó protesztiválok, ami nyilvánvalóan a hazai globalizációkritikusok erőforráshiányának is a következménye. Ebből a szempontból a nyugati RTS példákhoz jobban hasonlított a Zöld Fiatalok sportprogramokkal, piknikkel tarkított születésnapi rendezvénye, a Gyalagút. A születésnapot a lezárt Clark Ádám téri alagútban tartották, ami egyben az autós forgalom “túlburjánzása” ellen tartott demonstráció is volt.⁵⁴ A leghatásosabb, legnagyobb figyelmet kapó akció a Humanista Mozgalom és a Civilek a Békéért által szervezett Békejel volt. A Hősök terén több mint ezer ember, kezükben fáklyával formált békejelet.⁵⁵ Az akciót 2004-ben az iraki háború első évfordulójára időzítették. Az eseményt, amelyet zsonglőrök, utcai zenészek előadása kísért, 2008-ig évente megrendezték. Az eseményről magasból készült képek bejárták a világsajtót, az iraki háborúellenes békemozgalom emblémájává vált.

A látványos tiltakozási elemek funkciói

A látványos, performatív tiltakozási akcióelemek mikro-, mezo- és makroszinten is kifejtik funkcióikat. Mikroszinten az egyénben közvetlen érzelmi reakciókat váltanak ki, mezoszinten a mozgalmi értelmezési keretek hordozói, míg makroszinten a médiában érnek el olyan

⁵³ Demonstráltak a budapesti szobrok, fn.hir24.hu, 2005. április 13

⁵⁴ Zöld Fiatalok, Tollasoztál már az alagútban? 2006. június 6. interneten: <http://zofi.hu/tollasoztál-már-az-alagútban>

⁵⁵ Óriási békejel lángolt a Hősök terén, origo.hu, 2004. március 20.

rezonanciát, ami felhívja a figyelmet a mozgalomra és ügyükre, segíthet támogatókat szerezniük és így befolyásolniuk a politikai döntéshozatalt.

Mikroszint: a látványos elemek, mint az érzelmek katalizátorai

A társadalmi mozgalmak kutatásában a '70-es évektől felerősödő, már említett erőforrás-mobilizációs és politikai folyamat elmélet kerülte a mozgalmak és a tiltakozások érzelmi dimenziójának kutatását. Ennek oka a korábbi évtizedek kutatási szemléletétől való szembefordulás, ami a mozgalmakra gyakran úgy tekintett, mint a politikai rendszer normális működéséhez nem tartozó "rövidzárlatra", a tiltakozó akciókban résztvevőkre pedig mint deprivált, könnyen manipulálható emberekre. Ebben a megközelítésben könnyen felfedezhetők az elmúlt századfordulón született megállapítások a tömegemberre (Ortega), valamint az elszemélytelenedő, szélsőségességre hajlamos tömegre (Le Bon) vonatkozóan. Másrészt a társadalmi mozgalmak, mint a demokrácia diszfunkcionális működésének jelenségeként való interpretációját erősítette a két világháború szélsőséges mozgalmaihoz és a náci propaganda hatékonyságához köthető tapasztalat is. Az ezredfordulótól kezdve aztán általánosságban a társadalom- és politikatudományban (Kiss, 2013) és magában a mozgalomkutatásban kutatási programmá vált az érzelmek vizsgálata a társadalmi mozgalmak, politikai tüntetések esetében (Aminzade, McAdam 2002; Goodwin, Jasper, Poletta 2001a.; Flam, King 2004).

Kétségtelen, hogy a mozgalmi mobilizáció folyamatának minden állomásán fontos szerepet kapnak az érzelmek, ami azonban nem jelenti azt, hogy ettől nem lehetnének a demokratikus politikai rendszer bevett szereplői. Ehhez azonban néha szükség van az érzelmek menedzselésére. Egy politikai botrány kapcsán kitört felháborodás, egy tragikus esemény által kiváltott gyász és düh lehet egy tiltakozás kiváltója, amiből származhat egy mozgalom. A tiltakozás közben is olyan érzelmeket élhet át az egyén, mint az öröm, büszkeség vagy éppen a félelem. Az érzelmek egyrészt azok időtartama és tárgyának általánossága vagy specifikussága szerint csoportosíthatóak. A specifikus tárgyra irányuló hosszabb távú érzelmek, mint a szerelem vagy a gyűlölet valamilyen állandó szociális viszonyt feltételeznek, míg a rövid távúak inkább valamilyen eseményekre való reakciók. A hangulat, kedélyállapot a specifikus tárgyra nem irányuló, általános érzelmek, amelyek szintén lehetnek hosszú távúak, mint a kiábrándultság, büszkeség, optimizmus vagy rövid távúak, mint az öröm vagy a depresszió (Goodwin, Jasper, Poletta 2001b: 10-11). Az érzelmek mind a négy típusának van jelentősége a politikában és a tiltakozó politikában is. A társadalmi mozgalmak esetében

az érzelmek csoportosíthatóak egy olyan mátrixban, ahol az időtartam mellett a másik tengely azok megjelenésének, kifejlődésének helye (Jasper 1998: 407). A szociális környezethez, tehát a családhoz, lakóhelyhez való kötődés, a külső fenyegetéstől való félelem (pl. ökológiai katasztrófa), az előítéletek, valamint az egyes közszereplőkben, intézményekben való bizalom vagy ellenszenv a mozgalmon kívüli érzelmek. A mozgalmon kívüli, rövid távú, ún. reaktív érzelmek tipikusan azok, amelyeket egy-egy esemény vált ki (triggering event). Ilyenek a már említett politikai botrányok, felháborító döntések vagy katasztrófák. A magyar politikában erre a típusra a legjobb példa az őszi beszéd, de ide tartozik Michael Brown lelövése is, ami a 2014-es fergusoni zavargások közvetlen oka volt. A mozgalmon belül a többi aktivistához, vezetőhöz, szövetségeshez, közszereplőkhöz, intézményekhez kapcsolódóan alakulhat ki hosszú távú kötődés vagy éppen ellenszenv. A mozgalmon belül olyan rövid távú érzelmek fejlődhetnek ki, amelyek már a mozgósítás közben történő kormányzati döntésekre, a média és más szereplők visszajelzésére reagálnak.

A látványos, performatív tiltakozási elemek segítségével a mozgalmi vezetők képesek befolyásolni, menedzselni az aktivisták, a támogatók és a tágabb környezet érzelmeit. A mozgalmi mobilizáció lényege bizonyos szempontból éppen az érzelmek eredményes menedzselése. A mozgalmi stratégiának megfelelően kell változtatni az emocionálisan túlfűtött és a józan pillanatok között. Ugyanilyen fontos lehet az is, hogy a mozgósított egyének érzelmei abba az irányba haladjanak, amely megfelel a mozgalom céljainak, a mozgalmon kívülről magukkal hozott dühöt, felháborodást a mozgalom által beazonosított célpontok felé artikulálják. Az erős emocionális töltettel rendelkező szimbólumok felmutatása, az érzelmek "húrjainak pengetése" hatásos eszköz lehet a támogatók toborzása, az elköteleződés elmélyítése és fenntartása során. Bizonyos helyzetekben az ellenfél démonizálása, a tőle való félelem kihasználása lehet motiváló tényező. A látványos, performatív tiltakozó elemek esetében azonban éppen ennek az ellenkezője a jellemző: a karikatúraszerű papírmásé-babák nevetségessé, legyőzhetővé teszik az ellenfelet. Az is előfordul a szélsőségesebb tiltakozások során, hogy elégetik, elpusztítják ezeket a bábukat, ami tulajdonképpen az ellenfél szimbolikus megsemmisítése. Bizonyos esetekben szükség lehet a túlfűtött érzelmi hangulat visszafogására. Az emóciók felkorbácsolásával mozgósíthatóak a támogatók, azonban a tágabb környezet számára visszatetszést kelthet a forrófejű politizálás. Az érzelmek menedzselése azonban nem jelenti az aktivisták, támogatók kihasználását. A mozgalom sikeressége, a hosszabb távú tervezés, a közvélemény számára kedvező kép kialakítása, az elköteleződés kialakítása és a többi szereplővel való eredményes

alku érdekében szükség van az érzelmek kezelésére. Ahogyan azt Goodwin és szerzőtársai megjegyzik: “Nem perelhatsz be egy üzemet arra hivatkozva, hogy a kéményfüsttől szomorú leszel” (2001b: 15). A közéleti vitákban tehát a szakpolitikai tervezési és döntéshozatali eljárásoknak megfelelően kell racionális tárgyalópartnerként megjelenni. Az érzelmek menedzselése azonban nem feltétlenül azonos azok manipulációjával a mozgalmi vezetők által, és az aktivisták, támogatók sem feltétlenül könnyen befolyásolható alanyai az ilyen befolyásolásnak. A menedzselés gyakran az ő megalégedésükre, igényükre történik. Az emocionalitás háttérbe helyezése a racionális arcél felmutatása érdekében az aktivisták azon igényét elégítheti ki, hogy tájékozott, érvelő, mások meggyőzésére alkalmas egyének lehessenek. Az olyan mozgalmaknál, amelyek célja az identitás kifejezése, öndefiníciójuk elismertetése a társadalom más csoportjaival, ott a szégyen érzésének átváltoztatása büszkeséggé lehet hatékony eszköz, ahogy azt a Magyarországon is több éve aktív LGBT mozgalom teszi a Budapest Pride során (Tóth 2013). A mozgalmi vezetők vagy más politikai nagygyűlések szervezői azonban csak korlátozott mértékben képesek befolyásolni azt, hogy létrejön-e érzelmi azonosulás a szónokokkal, a többi résztvevővel, a tömeg önálló szereplővé válhat (Kiss et al. 2014). A tiltakozás továbbá örömszerzés forrása is lehet, különösen igaz ez a látványos, performatív tiltakozási elemekre. A demonstrációkon a karneválokra emlékeztető jelmezekben vonulnak fel a tüntetők, a programokat pedig könnyűzenei koncertek színesítik. Nem csak a tüntetések kezdenek a zenei fesztiválokra hasonlítani, de a nyári zenei fesztiválok között is lehet a politikai elköteleződés alapján választani. Az ilyen tüntetések esetében tehát maga a részvétel okoz örömet az egyénnek, a részvétel az élményszerzés forrása.

Mezoszint: a látványos elemek, mint a mozgalmi kultúra elemei

A társadalmi mozgalmak és a politikai tiltakozás kutatásában a ‘70-es évek végéig meghatározó volt az erőforrások mobilizációjának elmélete, ami a mozgalmak vezetőire, aktivistáira és támogatóira, úgy tekintett, mint racionális szereplőkre, akik céljuk elérése, a hatékony mozgósítás elérése érdekében mobilizálják a számukra elérhető erőforrásokat. A társadalomtudományokban bekövetkező kulturális fordulat (cultural turn), valamint az ún. új társadalmi mozgalmak megjelenése a ‘70-es évek végén, a ‘80-as évek elején új megközelítéseknek adott teret. A kulturális megközelítésben többé már nem az erőforrások, a mozgalmi szervezet, a mozgalom számára objektív intézményi környezet, azaz a politikai lehetőségek struktúrája játszotta a főszerepet. Előtérbe került a kollektív identitás és az értelmezés, interpretáció folyamata. A kulturális megközelítés azért is lehetett gyümölcsöző a társadalmi mozgalmak esetében, mert azok - változékonyságukból, képlékeny jellegükből

adódóan - kevésbé voltak megfoghatóak a formalizált struktúrák elemzése által. A kultúralista megközelítés elterjedését annak a belátása is elősegítette, hogy korántsem osztja minden társadalmi csoport a domináns kultúrára jellemző normákat, magatartási mintákat. Az új társadalmi mozgalmak megjelenését a kutatók éppen a domináns kultúra “repedéseinél” vélték felfedezni. A mozgalom és az (ellen)kultúra közötti összefonódás ezeknek a mozgalmaknak is köszönhető, amelyek akkor jelentek meg, amikor az adottnak vélt identitások és státuszok már elégtelennek bizonyultak az új lehetőségek tükrében (Johnston, Klandermans 1995: 4).

A kollektív identitás kialakításának folyamata Alberto Melucci munkásságában központi helyet foglal el, az tulajdonképpen az egész mozgalmi cselekvésnek a lényege. A kollektív identitást a kollektív cselekvésben résztvevő személyek és csoportok hozzák létre. Maga a kollektív identitás a cselekvés irányára, a lehetőségekre és korlátokra vonatkozik, és a személyek és csoportok közötti ismétlődő interakciók eredményeként jön létre (Melucci 1995: 44). A kollektív identitás létrehozásában kitüntetett szerepet kapnak a csoport számára értelmezhető rituálék, kódok, szimbólumok, azaz maguk a különböző transzparenszek, logók, tiltakozási elemek, ruhadarabok, dalok. Ezek az eszközök lehetnek alkalmasak a kollektív identitás kialakítására, működésbe lépnek a mozgalomban részes személyek és csoportok interakciói során. Mint a kollektív identitás kialakításának folyamatában részes elemek, maguk is hordozói annak. A kollektív identitás nem állandó, folyamatosan változásban van, ahogyan maga a kollektív cselekvés iránya, a lehetőségek és korlátok rendszere is. Ez azonban nem egyszerűen a környezethez való alkalmazkodást jelenti, hanem önreflexiót, a kollektív cselekvés hatásainak felmérését (Melucci 1995: 46-47). Ennek következménye, hogy a kollektív identitást hordozó nyelv, tehát a rituálék és szimbólumok rendszere is folyamatosan változik, időről-időre megkívánja, hogy az adott körülményeknek megfelelően újraértelmezzék, bővítsék, korlátozzák azt. Ezért kerülhet sor arra, hogy egy mozgalom az általa mintának vélt elődök szimbólumkészletét használja, esetleg lecserélje a korábbiakat, ha azok “kommercianizálódnak”, bekerülnek a fősodorba.

A kollektív identitás az alapja egy csoporthoz való tartozásnak, a másoktól való megkülönböztetésnek. A társadalmi mozgalmak esetében azonban a csoporthoz való tartozás egy konfliktus révén teremthető meg, illetve egy konfliktus alapját jelentheti. A kollektív identitás kapcsán lényeges a reciprocitás, azaz a cselekvő identitásának elfogadása, elismerése a kívüllég, más szereplők részéről. Ha hiányzik a reciprocitás, az könnyen konfliktusok forrása lehet, az érintett csoportnak meg kell küzdenie az önmeghatározás szabadságáért. Az

elismerésért való küzdelem, az önmeghatározás során a csoportnak magának is ki kell alakítani önképét, meg kell erősítenie a csoportkohéziót, a kölcsönös szolidaritást (Melucci 1995: 48). A csoportra jellemző képi elemek, előadásmódok, dramaturgia tehát az elismerésért, a reciprocitásért folytatott küzdelem eszközei és egyben terepei is. A reciprocitást jelzi ugyanis, ha a külvilág ezeket a szimbólumokat elfogadja, mint a kérdéses csoportra jellemzőket.

A mozgalomkutatásban a '80-es évek végétől megerősödő kultúralista megközelítés legfontosabb elméleti koncepciója és egyben módszertani elemzési egysége a frame, azaz az értelmezési keret volt. A társadalmi mozgalmak kutatásában a frame koncepciót és elemzést Erving Goffmann 1974-es *Frame Analysis* munkája alapján dolgozták ki Antony Gamson és szerzőtársai (Gamson et al. 1982). Ami a kulturális fordulat után a történettudományban, a szociológiában, a politológiában a diskurzuselemzés volt, az a mozgalomkutatók számára a frame elemzés. A frame azonban annyiban más, hogy közvetlenül a politikai cselekvésre, tehát a társadalmi mozgalmi mobilizációra irányul (Snow & Benford, 2000: 615). A frame elmélet és elemzés népszerűsége annak is betudható, hogy a változatos mozgalmi eszköztár, tehát a szövegek, szimbólumok, rituálék, előadásmódok egyöntetű elemzésére ad módot. Nem kell szétboncolni a mozgalmi kultúrát az egyes műfajok szerint. A látványos tiltakozási elemek tehát mint mozgalmi framek hordozói funkcionálnak.

A frame elmélet segítségével megérthető a látványos tiltakozási elemek kulturális funkciói. Antony Gamson három típusú frame-et különböztet meg tipológiájában (Gamson, 1992): az injustice, az agency és az identity frame. Az injustice az igazságtalan politikai döntésekre, gyakorlatokra vonatkozik, amelyek azonosítása nélkül nem lehetséges a sérelmek pontos megnevezése. Az agency frame a fennálló megváltoztathatóságára vonatkozik, tehát arra, hogy van értelme a cselekvésnek. Az identity frame a mozgalmi csoport kijelölésére alkalmas. David A. Snow és Robert D. Benford hasonlóan tipizálja az értelmezési kereteket (1992, Páll 1999: 357-365). Felosztásukban a diagnosztizáló frame a probléma, a sérelmek és az ellenfelek azonosítására alkalmas, a protagonista a mozgalmi stratégiát, a cselekvési tervet adja meg, míg a motivációs frame magára a kollektív cselekvésre buzdít. Az értelmezési keretek fő funkciója tehát az egyes szereplők kijelölése, elválasztása, a sérelmek meghatározása és a cselekvés irányának megjelölése, továbbá a cselekvésre való motiváció. A látványos tiltakozási elemek segítenek formát adni ezeknek a funkcióknak, esetleg csökkentik a fogalmak, sérelmek, alternatívák absztrakt jellegét. Az ellenségesnek tartott politikusokat, személyeket, szerepeket (pl. bankár, cilinderes kapitalista) ábrázoló bábuk a tiltakozás

helyszínén jelenítik meg, jelölik az ellenérdekelteket. A tiltakozó csoportra jellemző szimbólumok a tüntetés alatt is folyamatosan jelzik a kollektív identitást. A mozgalmi dalok, az utcai gerilla színház előadásai a kívánt politikai állapotot és cselekvési irányt mutatják meg.

Makroszint: a látványos, performatív akcióelemek és médiafigyelem

A társadalmi mozgalmak és a média között szoros kapcsolat áll fenn, magának a tiltakozó politikának a megjelenése is a modern polgári nyilvánosság kialakulásához kötődik. Az európai társadalmi csoportok és egyének közötti horizontális kommunikációt a sajtó tette lehetővé. A polgári nyilvánosság és a választott központi döntéshozó gyűlések együtt adtak teret annak, hogy tüntetések révén befolyásolni lehessen a kormányzatokat (Tilly 2004). Az egyének a média segítségével tudatosították, hogy szélesebb társadalmi csoportok tagjai, akiket az érdekezékenység köt össze. A sajtó tudósított a választási gyűlésekről, amelyek ideális helyszínnek bizonyultak így a demonstrációknak. Az oktatás kiszélesedésével, az analfabetizmus visszaszorulásával az újság tömegműködéssé vált. A munkásmozgalom történetében is fontos szerep jutott az újságnak, ahogy később a '60-as évek diáklázadásai és újbaloldali mozgalmak kapcsán a televízió (Raschke 1985: 343). A média tehát önmagában hozzájárulhat társadalmi mozgalmak felemelkedéséhez és fejlődéséhez, mint a mozgalom kvázi infrastruktúrája. Más politikai szereplőkhöz képest a mozgalmak nélkülözik a stabil infrastruktúrát, a sajtó azonban továbbíthatja a mozgalom üzeneteit, értelmezési kereteit és a tiltakozási elemeket is, így azokat más csoportok is átvehetik. Anthony Oberschall (1993) mutatta be, hogy az amerikai polgárjogi mozgalom során a különböző afro-amerikai csoportok az egyéb kommunikációs csatornák hiányában az újságokból értesültek az ülősztrájk (sit-in) tiltakozási formáról. A sajtó figyelmének lankadása azonban a mozgalom kifáradását is eredményezheti, ahogyan ez az amerikai polgárjogi-, diák- és háborúellenes mozgalmak esetében is megtörtént.

A média felfogható úgy, mint a mozgalom számára külsődleges politikai lehetőségstruktúra - vagy Dieter Rucht terminológiájában a kontextus rendszer - egyik eleme (Kitschelt 1986, Rucht 1996). A politikai lehetőségstruktúra a mozgalom környezetét jelenti, ami megszabja a mozgósítás esélyét és jellemzőit. A politikai lehetőségstruktúra a média mellett a gyülekezésre és egyesülésre vonatkozó jogszabályok, a társadalmi csoportok közötti párbeszéd és egyezkedés intézményei, a tiltakozási kultúra és a szövetségi hálózatok. A média

tulajdonosi szerkezete, az egyes sajtótermékekhez való hozzáférés, a média spektruma mind meghatározza a társadalmi mozgalmak lehetőségeit. A média azonban csatater is, a mozgalmak és azok ellenfeleinek konkuráló értelmezéseinek, szimbólumainak terepe. Ebben a harcban a média lehet semleges közvetítő, de elfogult szereplő is az egyes értelmezési keretek támogatása vagy eltorzítása által (Mikecz 2007). Média ugyanakkor maga is lehet egy mozgalmi ügy. A szabad sajtó, a szólás szabadsága mindig fontos ügye volt a mozgalmaknak, hiszen a szabad véleményalkotás, politikai részvétel és cselekvés garanciája. A társadalmi mozgalmak tehát a médián keresztül érhetik el a lehetséges támogatókat, ezért a sikeres mobilizáció érdekében tudatos kommunikációs stratégiát, public relations tevékenységet kell alkalmazniuk. Ez a gyakorlat azonban a mozgalmakon belüli demokratikus döntéshozatal kárára megy, erősíti a vezetők hatalmát, hatalom- és hatásköri centralizációhoz vezet (Klein, 1996). A mozgalmak, a tiltakozások médiában való megjelenését a sajtó szelekciója határozza meg.

A sajtó tudósítása különböző kritériumok alapján készülnek el (McCarthy et al. 1996: 28–29):

1. Mivel az információgyűjtés rutinszerű az újságírói munkában, a megbízható és „hiteles” hivatalos intézmények felől érkező információk előnyt élveznek az alternatív forrásokkal szemben.
2. A hírérték mutatja meg, hogy mennyire alkalmas a hír a figyelem felkeltésére, mivel ezzel lehet a példányszámot, illetve a nézettséget növelni. Egy hír annál értékesebb, minél ismertebb a történet alanya, minél súlyosabb következményekkel jár, és minél szokatlanabb. Kulturális szempontból akkor jelentős az esemény, ha a szereplők, az esemény és a cselekmény ismert.
3. Befolyásolja a hírszerkesztési elveket, hogy az egyes szerkesztőségek profitorientált vállalkozások tulajdonai, következésképp nem jelentetnek meg semmi olyat, ami a tulajdonos érdekeivel ellentétes. Különösen érvényes ez a társadalmi mozgalmak esetében, hiszen azok gyakran éppen az etablizált szereplők - így a médiavállalkozások - kihívói. Ismert a nyugat-berlini sajtómágnás Axel Springer és az akkori diákmozgalom közötti ellentét.
4. A médiafigyelem ciklikus: egyes témák háttérbe szorulhatnak, míg mások aránytalanul sokat szerepelnek a sajtóban.

Egy kollektív akcióról szóló tudósítás a sajtón keresztül elősegítheti a mozgalom diffúzióját is, a gyakorlat könnyen lemásolható, a megvalósított cselekmény híre azt sugallhatja, hogy az akciónak van értelme (Oberschall 1993: 222–224). Az akciónak a nyilvánosság többi

szereplőjéből kiváltott reakciók mértékét Ruud Koopmans az üzenet rezonanciájának nevezi (Koopmans 2004: 374). A nagyobb rezonanciával rendelkező üzenetek több emberhez érnek el, egy jövőbeni szövetségi hálózat magjai lehetnek, és ha intézményesített szereplők is szimpatizálnak az üggyel, az egyébként presztízshiányos mozgalom hasznot húzhat a támogatók társadalmi tőkéjéből. Egy követelés támogatottságát, elfogadottságát annak legitimitása mutatja meg (Koopmans 2004: 375). A magas legitimitású céloknak alacsony maradhat a rezonanciájuk, hiszen egy általános elfogadottságnak örvendő követelés nem vált ki különösebb érdeklődést, alacsonyabb a hírértéke. Ezzel szemben, ha a célok az alacsony legitimitású viták kereszttüzeiben állnak, rezonanciájuk növekedhet. A társadalmi mozgalmak vezetőinek sokszor választaniuk kell, hogy üzenetük legitimitását vagy rezonanciáját preferálják-e a másik kárára.

Mivel az erőszakos tiltakozásoknak nagyobb a hírértéke, a sajtó szívesen számol be róluk, és így azoknak nagyobb a rezonanciája is. A tiltakozási formák egyik logikája éppen a károkozás, amivel közvetlenül is nyomást lehet gyakorolni a döntéshozókra, de nagyobb figyelmet is kapnak (della Porta, Diani 2006). Az erőszakos cselekmények azonban el is riaszthatják a lehetséges támogatókat, kiválthatják a közvélemény ellenszenvét. Az erőszakos mozgalmakkal szemben a hatóságok is bátrabban léphetnek fel erőteljesebben. A látványos, performatív tiltakozási elemek révén azonban az erőszak eszkárlódásának veszélye nélkül érhető el sajtófigyelem. A megfelelő rezonancia eléréséhez szükséges azonban a látványos, performatív akciók kellő időzítése, tervezése, a sajtó meghívása, az eseményről készült anyagok, híradások keringtetése. Ezek az akciók azonban könnyen pr-eseményné, sajtótájékoztatóvá laposodhatnak, amelyek így veszítenek hitelességükből, nem lesznek alkalmasak arra, hogy hatást gyakoroljanak az egyes támogatókra, aktivistákra és a mozgalom egészére. Másfelől a közvélemény figyelme is lankadhat a sokadik kreatív akció után, ahol az aktivistákon és a sajtón kívül alig jelenik meg valaki. Így csökken az ilyen események hírértéke, azzal együtt pedig a sajtó érdeklődése is. A közösségi alkalmazások megjelenése és elterjedése némileg változtatott a sajtó és a társadalmi mozgalmak kapcsolatán. A mozgalmak aktivistái az egyre olcsóbb kommunikációs-, kép-, filmrögzítő eszközök, továbbá az bővülő hálózati kapcsolat révén gyorsan állíthatnak elő saját maguk tartalmát. Ezzel felértékelődik a mezei aktivista szerepe, valamint bárki bepillanthat a mozgalom életébe, egy tiltakozás eseményeibe. Ezeket az anyagokat aztán átvehetik a fősodró médiumok is, a határvonal így elmosódik a mozgalom belső és külső kommunikációja között. A legnagyobb rezonancia

elérése érdekében azonban továbbra is szükség van pr-tevékenységre, szem előtt tartva a közösségi média jellegzetességeit.

Következtetések

A tanulmány a látványos, performatív tiltakozási elemekkel és azok funkcióival foglalkozott. Ezeknek a formáknak a funkciói mikro-, mezo- és makroszinten írható le. A mikro-, azaz az egyén, tehát a mozgalmi aktivisták és támogatók szintjén a látványos elemek közvetlenül alkalmasak érzelmek kiváltására, az érzelmek menedzselésére. A színes maskarák, bábuk kifejezik az mozgalom ellenfeleivel, a tiltakozás címzettjeivel kapcsolatos érzelmeket. A karneváli jellegű tüntetések ugyanakkor élmény- és örömforrás is lehetnek a résztvevők számára. Lehetőséget ad a politikai vélemény kifejezése mellett a kikapcsolódásra, társas kapcsolatok ápolására. Mezoszinten a látványos akcióelemek a mozgalmi kultúra, a mozgalom értelmezési kereteinek hordozói. Segítik gyakran absztrakt mozgalmi célok megértését, kifejezik a látványos elemek a mozgalom kollektív identitását. Makroszinten segítenek a média figyelmének felkeltésére, a látványos elemek tehát növelhetik a mozgalmi üzenet rezonanciáját, több lehetséges támogatóhoz juthat el. A karneváli tiltakozás másrészt a mozgalommal szembeni szimpátia felkeltésére is alkalmas, hiszen a tüntetés nem annak erőszakos, hanem felszabadult, kreatív jellege miatt kerül be a híradásokba.

szint	látványos akcióformák funkciói
mikroszint: egyéni érzelmek	egyéni érzelmek menedzselése, élményszerzés forrása
mezoszint: mozgalmi kultúra, framek	jelentésadás és –hordozás
makroszint: média	médiafigyelem, rezonancia elérése

1. táblázat: A látványos akcióelemek funkciói

A látványos tiltakozási elemek jelentőségét megnöveli a közösségi alkalmazások és kommunikációs eszközök elterjedése, ami nem csupán a makroszinten, de a másik két szint esetében is igaz. A tiltakozási élmény, a tüntetés „íze” megörökíthető, átadható, valamint a mozgalmi értelmezési keretek hordozói is elhelyezhetőek a mobil-online térben. A közösségi alkalmazások és a mobil internetes technológiák által megvalósult kommunikáció a második

szóbeliség koncepciójával írható le. Walter J. Ong szerint az elektronikus médiát a második szóbeliség jellemzi, ami az írásos tradícióval ellentétben – hasonlóan az első szóbeliséghez – több szabadságot ad az újraértelmezésre, módosításra. A második szóbeliségben kollektív produktumok jönnek létre, ami egy erős mi tudatot alakít ki (Ong 2002: 133-134). Ez a hagyomány a jelenre vonatkozik, így az elmúlt események is aktualizálódnak módosítások révén (vö. retró divathullám), másrészt tudatosabb és jobban támaszkodik az írásos tradícióhoz, mint az első szóbeliség. A második szóbeliségre a legjobb példát a közösségi alkalmazások segítségével terjesztett vírus-videók és internetes mémek adják. Kevesebb teret ad továbbá koherens szövegek előállítására és terjesztésére, de alkalmasabb a látványos, performatív elemek továbbítására.

Irodalom

Aminzade, Ron – Doug McAdam (2002): Emotions and Contentious Politics. *Mobilization. Special Issue on Emotions and Contentious Politics*, 7 (2).

Bahtyin, Mihail (1982): *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Budapest, Gondolat.

Buechler, Steven M. (1995): New Social Movement Theories. *Sociological Quarterly*, 36 (3): 441-464.

Carmo, André (2012): Reclaim the streets, the protestival and the creative transformation of the city. *Finisterra*, 47 (94): 103-118.

Della Porta, Donatella – Mario Diani (2006): *Social movements. An introduction*, Hoboken, Wiley-Blackwell.

Gamson, William A. – Wolfsfeld, Gadi (1993): Movements and Media as Interacting Systems. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 528 (Citizens, Protest, and Democracy): 114-125.

Fischer-Lichte, Erika (2009): *A performativitás esztétikája*, Budapest: Balassi Kiadó.

Handelman, Jay M. (1999): Culture jamming: expanding the application of critical research project. *Advances in consumer research*, 26.

Jasper, James M. (1998): The Emotions of Protest: Affective and Reactive Emotions in and around Social Movements. *Sociological Forum*, 13(3): 397-424.

Kiss Balázs (2013): Érzelmek és politikatudomány. *Politikatudományi Szemle*, 22 (3): 7-28.

Kiss Balázs – Szabó Gabriella – Antal Anna (2014): Politikai nagygyűlések mint interakciós rituálék. 2013. október 23. a Hősök terén, a Deák téren és a Műegyetem előtt. *Politikatudományi Szemle*, 23 (2): 7-29.

Kitschelt, Herbert (1986): Political Opportunity Structures and Political Protest: Anti-Nuclear Movements in Four Democracies. *British Journal of Political Science*, 16 (1): 57-85.

Lebel, Jean-Jacques (1998): Notes on political street theatre, Paris: 1968, 1969. In: Jan Cohen-Cruz (szerk.): *Radical street performance. An international anthology*, London: Routledge.

Melucci, Alberto (1996): *Challenging codes*. Cambridge, Cambridge University Press.

Melucci, Alberto (1995): The process of collective identity. In: Henk Johnston-Bert Klandermans (szerk.): *Social movements and culture*. Minneapolis, University of Minnesota Press.

- Mikecz Dániel (2008): A dinnye a héjától. *Politikatudományi Szemle*. 17 (2): 71-97
- Mikecz Dániel (2007): Zengő-konfliktus a napisajtóban. A civil mozgalmi és kormányzati frame-ek elemzése. *Médiakutató*, 7 (2)
- Norris, Pippa (2002): *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Oberschall, Anthony (1995): *Social Movements: Ideologies, Interests, and Identities*. Piscataway, Transaction Publishers.
- Ong, Walter J. (2002): *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. New York, Routledge.
- Rucht, Dieter (1996): The Impact of National Contexts on Social Movement Structures: A Crossmovement and Cross-national Comparison. In: Doug McAdam-John D. McCarthy-Mayer Zald M. (szerk.): *Comparative Perspectives on Social Movements. Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge, Cambridge University Press: 185-204.
- Russell Dalton (2011): Youth and Participation Beyond Elections. In Russell Dalton (szerk.) *Engaging Youth in Politics*. New York, Open Society Institute.
- Schechner, Richard (2007): Invasions friendly and unfriendly: The dramaturgy of direct theater. In: Janelle G. Reinelt-Joseph R. Roach (szerk.): *Critical theory and performance*. Ann Arbor, The University of Michigan Press.
- Schulze, Gerhard (1992): *Erlebnisgesellschaft: Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt, Campus Verlag.
- Snow, David A. – Robert D. Benford (2000): Framing Processes and Social Movements: an overview and assessment. *Annual Review of Sociology*, 26:611-639
- Snow, David A. – Robert D. Benford (1992): Master Frames and Cycles of Protest. In: Morris, A. D. - Mueller, C. M. (szerk.): *Frontiers in Social Movement Theory*. New Haven, Yale University Press.
- St. John, Graham (2008): Protestival: Global Days of Action and Carnivalized Politics in the Present. *Social Movement Studies*, 7 (2): 167-190
- St. John, Graham (2004): Counter-Tribes, Global Protest and Carnivals of Reciamation. *Peace Review* 16 (4): 421-42
- Tilly, Charles (2004): *Social Movements, 1768-2004*. Paradigm Publishers: Boulder, CO.
- Thomson, John B. (2011): Shifting boundaries of public and private life. *Theory, Culture & Society*, 28 (4): 49-70

Tóth László (2013): A magyarországi LMBT-mozgalmi szintér politikai aktivitásának alakulása, különös tekintettel a 2010 utáni időszakra. *Replika*. 84: 85-102.

Vida Viktor (2008): Aktivista fotóalbum. *tranzit.blog.hu*, interneten: http://tranzit.blog.hu/2008/04/07/aktivista_fotoalbum

Wettergren, Åsa (2005): Mobilization and the moral shock: Adbusters. In: Helena Flam-Debra King (szerk.): *Emotions and Social Movements*. London, Taylor & Francis.

Szerzőkről

Kmetty Zoltán (PhD): ELTE-TÁTK Szociológia Intézetének adjunktusa, az MTA-ELTE-Peripatio kutatócsoport tudományos segédmunkatársa. Szakterülete a választáskutatás és kapcsolathálózat-elemzés.

Szabó Gabriella (PhD): MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont tudományos segédmunkatársa. Politikai kommunikáció- és médiakutatásokkal foglalkozik.

Bene Márton: Budapesti Corvinus Egyetem doktorandusza, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont tudományos segédmunkatársa. Politikai kommunikáció-, illetve politikai viselkedéskutatásokat folytat.

Gulyás Emese (PhD): Kutató, a Tudatos Vásárlók Egyesülete munkatársa. Kutatási területe az etikus fogyasztás, a fenntartható fogyasztás, valamint az ezekhez kapcsolódó állampolgári részvétel.

Mikecz Dániel: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. Fő kutatási területei a társadalmi mozgalmak, politikai tiltakozás és az állampolgári részvétel.